Benedict Anderson

Sınırları Aşarak Yaşamak

BİR SOSYAL BİLİMCİNİN
YAŞAMINDAN ANILAR

metis

Benedict Anderson

Sınırları Aşarak Yaşamak

Bir Sosyal Bilimcinin Yaşamından Anılar

Benedict Anderson (1936-2015) Cornell Üniversitesi'nde Uluslararası Araştırmalar bölümünde profesör olarak üniversitenin Güneydoğu Asya Programı'nda ve Modern Endonezya Projesi'nde direktörlük yaptı. Milliyetçilik alanındaki çalışmalarının klasiklerinden biri olarak kabul edilen 1983 tarihli *Hayali Cemaatler*'i Metis'te 1993'te yayımladık. Bunu 2007'de yayımladığımız *Üç Bayrak Altında* takip etti. Diğer kitapları arasında *Java in a Time of Revolution* (1972), *In the Mirror: Literature and Politics in Siam in the American Era* (1985), *Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia* (1990) ve *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World* (1998) sayılabilir.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Sınırları Aşarak Yaşamak
Bir Sosyal Bilimcinin Yaşamından Anılar
Benedict Anderson

İngilizce Basımı:
A Life Beyond Boundaries
Verso, 2016

© Benedict Anderson, 2016
© Metis Yayınları, 2016
Çeviri Eser © Ayet Aram Tekin, 2017

İlk Basım: Eylül 2017

Yayıma Hazırlayan: Savaş Kılıç

Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-605-316-096-0

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

Benedict Anderson

Sınırları Aşarak Yaşamak

BİR SOSYAL BİLİMCİNİN
YAŞAMINDAN ANILAR

Çeviren:
Ayet Aram Tekin

metis

İçindekiler

Önsöz 9

Birinci Bölüm
Konar Göçer Gençlik 13

İkinci Bölüm
Bölge Çalışmaları 37

Üçüncü Bölüm
Saha Araştırması 63

Dördüncü Bölüm
Karşılaştırma Çerçeveleri 99

Beşinci Bölüm
Disiplinlerarasılık 119

Altıncı Bölüm
Emeklilik ve Kurtuluş 143

Sonsöz 159

Dizin 173

Önsöz

BU KİTAP, 2003 dolaylarında başlayan ve İngilizce metni okuyanlara ilginç geleceğini umduğum epeyce sıradışı bir hikâyeye dayanıyor. Japonya'daki NTT Yayınevi'nin harikulade editörü Bayan Endo Chiho bir vesileyle –başta *Hayali Cemaatler* olmak üzere– kitaplarımın Japonca çevirilerini okumaya başlar. Okumaları sırasında bir şeyin farkına varır: Genç Japon öğrenciler, Anglosakson biliminsanlarının ne gibi toplumsal, siyasal, kültürel ve dönemsel bağlamlarda doğduğu, eğitim gördüğü ve olgunlaştığıyla ilgili çok az şey bilmektedir. Bayan Chiho bu bilgisizliği Batılı biliminsanlarıyla ilgili biyografi ve otobiyografi kitaplarının az oluşuna bağlar. Oysa "Batılı" siyasetçi, sanatçı, komutan ve işadamlarını konu alan bu tarz kitaplar çokça bulunmaktadır. Bu noktadan yola çıkarak kısa bir kitap yayımlamaya karar verir. Kitap, benim İrlanda ve Britanya'da aldığım eğitimi, ABD'de yaşadığım akademik tecrübeyi, ayrıca Endonezya, Siyam (Tayland) ve Filipinler'de gerçekleştirdiğim saha araştırmalarını konu alacak, en çok ilgi uyandıran kitaplarıma ve Batı'daki üniversitelere ilişkin yorumlara yer verecektir. Bayan Chiho Japonca bilmediğimi göz önünde bulundurur ve nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini düşünmeye başlar. Sonunda, basit bir İngilizceyle bir metin kaleme almam için ikna edilmem gerektiğine karar verir. İngilizceye hâkim, çeviri konusunda çalışmaya hazır, üstelik yakın arkadaşım olan seçkin bir Japon biliminsanına ulaşması ise kitap için dönüm noktası olur.

Kato Tsuyoshi (namı diğer Yoshi) 1967'de sosyoloji ve antropoloji okumak üzere Cornell Üniversitesi'ne gelmişti. Doktora çalışmamı (İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonya'nın Cava'yı işgali ve peşi sıra gelen Endonezya Ulusal Devrimi üzerine) tamamlayıp oldukça genç bir siyaset bilimi hocası olduğum seneydi. Yoshi saha araştırması için Endonezya'daki Sumatra adasının batı kısmında karar kıldığında, danışmanlığını üstlenen üç kişiden biri oldum. Özellikle, sahip olduğu sevimli ve muzip mizah anlayışı sayesinde çok kısa sürede yakın arkadaş olduk. Akademik İngilizceyi ve Endonezya ulusal dilini çok çabuk öğrenen biriydi. Son derece özgün bir doktora tezi yazdıktan sonra Japonya'ya dönüp Tokyo'da Cizvitlere ait "uluslararası" üniversitede dersler verdi. Bir süre sonra Japonların Güneydoğu Asya bilimsel çalışmalarının merkezi olan Kyoto Üniversitesi'ne geçerek harika bir hoca oldu. Orada bulunduğu süre içinde sık sık görüşerek dostluğumuzu ilerlettik.

Yoshi, Bayan Endo'ya ait fikri genel anlamda iyi bulduğunu ve bu fikir doğrultusunda sistematik bir plan çıkardığını söyledi. Sonra, bu teklifi kabul etmem durumunda çok sevineceğini ifade etti. Japonya'da öğrenci ve hocaların birçoğunun İngilizce, Fransızca, Çince gibi dillerde yetersiz olmaları nedeniyle yurtdışındaki bilimsel faaliyetleri takip edemediklerinden söz etti. Dahası, akademisyenlerin öğrencilere karşı pederşahi bir tutum takındığını, bunun da gençleri gereksiz bir çekingenliğe ittiğini anlattı.

İlk tepkim, bu teklifi mahcubiyetle reddetmek oldu. Aslına bakılırsa, Batı'da bir akademisyenin hayatı pek ilginç bulunabilecek bir hayat değildir. Akademisyenler nesnellik, ciddiyet, resmiyet ve –hiç değilse resmiyette– kişisel olarak öne çıkmama gibi değerlere bağlı yaşarlar. Yoshi benim İrlanda, Britanya ve Amerika'da eğitim gördüğümü, dahası yaptığım saha araştırmalarının Endonezya, Siyam ve Filipinler'i kapsadığını vurgulayarak cevap verdi. Amerika'da ders vermiş olmakla birlikte, Amerikalı sosyal bilimcilerin birçoğundan tamamen farklı bir bakış açısına sahip olduğumu söyledi. Ona göre tüm bunlar Japon öğrencilerin yararlı karşılaştırmalar yapabilmelerini sağlayacak şeylerdi. Birlikte çalışacağımızı umuyordu. Bayan Endo ile birlikte belirledikleri çerçevede bir taslak

metin yazmamı istedi. O ise yazdıklarımı çevirecekti. Bir aylığına yanıma gelecek, anlaşılması güç pasajlarla ilgili sorular soracak, muhtemel hataları düzeltecek, daha düzgün paragraflar önerecek, ayrıca Japonya'da verilen eğitimi anlatacaktı.

Sonunda razı oldum çünkü Yoshi en iyi arkadaşlarımdan biriydi, çok çalışmıştı ve bu planı hayata geçirebilecek yegâne Japon akademisyendi. "En azından, çıkacak kitabı hiç okumayacağım" diye düşünüp kendimi teselli ettim. Üstelik bu vesileyle Japon öğrencilerle uzaktan uzağa sohbet ediyor olacaktım. Kitap 2009'da gayet şık bir biçimde yayımlandı. Bayan Endo ve Yoshi mutluydu.

Kardeşim, kitabın İngilizce çevirisini de yayımlamamı başından beri ısrarla istemiş ama ben her seferinde bu isteği geri çevirmiştim. 2015 yılına geldiğimizde çeşitli nedenlerle fikrimi değiştirdim. En önemli nedenlerden biri önümüzdeki yıl seksen yaşına girecek olmamdı. Emekli olduğum 2009 yılından bu yana yaptığım çalışmalar zaten pek de "kariyerimle" alakalı sayılmazdı: Bunlar arasında Taylandlı muhteşem film yapımcıları üzerine bir çalışma, *The Decay of Rural Hell in Siam* (Siyam'da Taşra Cehenneminin Tükenişi), Filipin Devrimi'nde folklorün rolü, reklamların değişen anlamı ve benzer çalışmalar yanında, yaptığım çeşitli çeviriler ve Çinli-Endonezyalı usta bir gazeteci-tarihçiyi konu alan bir biyografi projesi bulunuyor. Bunlar Japonya'da eğitimle pek ilgili çalışmalar değil. Olsa olsa Amerika, Avrupa ve başka yerlerde üniversitenin çaptan düşüşüne bakılarak eğitimle ilgili sayılabilir. Dünya genelindeki içler acısı durumdan bahsetmiyorum bile.

"İngilizce" sorunlarına gelince, peşinen belirtmeliyim ki muhtemel tüm yanlışlık, yavanlık, unutkanlık, budalalık ve ara sıra karşılaşılabilecek kötü esprilerin sorumluluğu bana ait.

Konudan konuya geçen bu kitap sonuç itibariyle iki ana tema etrafında dönüyor. Bunlardan ilki, çevirinin bireyler ve toplumlar için taşıdığı önemdir. İkincisi ise kibirli taşra hamasetine saplanma tehlikesidir – yani, ciddi bir milliyetçiliğin daima enternasyonalizme bağlı olduğunu unutma tehlikesi.

Birinci Bölüm

Konar Göçer Gençlik

26 AĞUSTOS 1936'da Çin'in kuzeyine yönelik büyük Japon işgalinin hemen öncesinde Kunming'de doğdum. Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine yalnızca üç yıl vardı. 1941 yılı yazında, beşinci yaş günümün hemen öncesinde, sağlığı bozulan babam ailemizi Amerika Birleşik Devletleri üzerinden tarafsız ülke İrlanda'ya götürmeye karar verdi.

Ne var ki gemimiz San Francisco'ya demir atar atmaz, babam Atlas Okyanusu'nda başlayan şiddetli denizaltı savaşının yurda dönüşümüzü imkânsız hale getirdiğini öğrendi. Bu nedenle, Nazi Almanyası yenilgiye uğratılıncaya dek, önce Kaliforniya'da, daha sonra Colorado'da kaldık. Ardından 1945 yazında, o tarihte dahi büyük ölçüde Avrupa yolcusu Amerikan askerleriyle dolu bir gemiyle İrlanda'ya doğru yola çıktık. Dokuz yaşına girmek üzereydim. Ertesi yıl babam öldü. Annem İngiliz olmasına karşın, İrlanda'da kalmamıza karar verdi.

İlkokul, lise ve üniversite yıllarım Soğuk Savaş devrine rastladı. Bu devir ayrıca bir zamanların uçsuz bucaksız Britanya İmparatorluğu'nun hızlı bir düşüşe geçtiği zamanlardı. Hatırlayabildiğim kadarıyla, o sıralar Soğuk Savaş'tan çok etkilenmedim. Oysa İrlanda'da kalacak kadar şanslı olmasaydım, on sekizimde (1954) askere alınabilir, çökmekte olan İmparatorluk için Malaya, Kenya veya Kıbrıs'ta savaşabilir, ölebilir ya da ağır yara alabilirdim.

Aynı zamanda televizyon öncesi çağda büyüdüm. Fakat çokça radyo dinlerdik. Ne de olsa radyo, ev işi yaparken, ödevlerle boğuşurken, iskambil veya satranç oynarken biraz eğlenmemizi sağlayan bir araçtı. Akşamları düzenli olarak BBC'yi açardık. Büyük romanlar dizi halinde ve çok iyi aktörler tarafından okunurdu. Bu sayede hayal dünyamız Anna Karenina, Monte Kristo Kontu, Lord Jim, Uriah Heep, Tess of the D'Urbervilles gibi karakterlerle doldu.

Gezici tiyatro grupları da bizim için son derece önemliydi. İrlanda olağanüstü oyuncularla doluydu. Birçok Shakespeare oyununu (daha ders kitabı olarak okumadan) seyretmiştik. Bunun yanında Shaw, Wilde, Sheridan, O'Casey ve dünyaca ünlü diğer İrlandalı oyun yazarlarının eserlerini de seyrederdik. Amerikan popüler kültürü bize ancak ikincil olarak, sinemalarda gösterilen western ve Disney çizgi filmleriyle ulaşırdı.

Her şey pekâlâ tam tersi yönde gerçekleşebilirdi. Babam Çin'den ayrılışımızı geciktirseydi ve Pasifik Savaşı'na yakalansaydık, kendimizi Japonlara ait bir kampta bulabilir ve orada ölebilirdik. Babam İrlandalı olmasaydı, çocukluğumu İngiltere'de geçirebilir, ardından denizaşırı ülkelerde İmparatorluk için savaşabilirdim. Daha geç doğmuş olsaydım, televizyon müptelası olabilir, tiyatroya gitmeye üşenebilirdim.

Annem ve babam mükemmel birer ebeveyn olmanın yanında, sevgi dolu, renkli ve açık fikirli insanlardı. Ben, (bugün Perry adıyla ün kazanmış olan) erkek kardeşim Rory ve küçük kız kardeşim Melanie onlara yürekten bağlıydık. Böyle ebeveynlerimiz olduğu için çok şanslı olduğumuzu düşünüyorum.

Babam Seamus/James O'Gorman Anderson tanınmış sülalelerin çocuğu. Taşıdığı O'Gorman soyadından anlaşılacağı üzere, anne tarafından erkek ataları İrlandalıdır. Bunların, İrlanda'daki İngiliz emperyalizmi ve kolonyalizmine karşı siyasal faaliyetlerle dolu uzun bir tarihleri vardır. O'Gorman kardeşlerden ikisi, yani büyük büyük büyükbabam ile onun küçük kardeşi, Fransız Devrimi'nden esinlenen 1798 Birleşik İrlandalılar Ayaklanması'na katılmış ve mücadelenin bedeli olarak hapis yatmışlardır. 1820'lere gelindiğinde, İrlandalı Katolik çoğunluğu hedef alan ve yüzyılı aşan hukuki, si-

yasal ve ekonomik ayrımcılığa son verme yolunda mücadele yürüten Daniel O'Connell Katolik Birliği'nin önemli birer üyesidirler. Bir yeğenleri "İrlanda Patates Kıtlığı" sırasında başlatılan fakat akamete uğrayan 1848 isyanına katılır; ardından Paris'e, oradan Osmanlı İstanbulu'na kaçar ve nihayet Amerika'ya göç edip New York Eyalet Temyiz Mahkemesi üyesi olur.

Babamın anne tarafından büyükbabası olan Major Purcell O'Gorman 1874'te Avam Kamarası'na seçilerek, küçük bir şehir olan Waterford'u temsil etmiş ve Charles Parnell liderliğinde İrlanda İçin Özerk Yönetim bloğunun önemli bir üyesi olmuştur. (Kendisinin gelmiş geçmiş parlamento üyeleri içinde 136 kilo ile en şişman üye olduğu söylenir.) Bununla birlikte, Protestan bir İngiliz kadınla evlenir. Çok geçmeden Papa IX. Pius dönemine gelindiğinde kaybolacak olan o hoşgörülü günlerde, farklı dinsel inançlara sahip kimseler arasındaki evliliklerle ilgili sorunlar, yerel bir kural çerçevesinde makul bir çözüme bağlanmaktaydı: Oğullar babanın dinini, kızlar ise annenin dinini benimsiyordu. Ağabeyi Katolik olduğu halde, büyükannemin Protestan olması bu yüzdendir.

Babamın babasının sülalesinde ise durum neredeyse tam tersidir: "İngiliz-İrlandalı" bir sülale. Bu tabir, on yedinci yüzyıl İskoç ve İngiliz işgalcilerinin soyundan gelen Protestanları ifade eder. Bunlar yerli İrlandalıların topraklarına el koymuş ve yerel eşraf olarak yerleşmişler. Nesiller geçtikçe kendilerini daha ziyade İrlandalı hissetmişler. Baba tarafından büyükbabamın sülalesinde birçok subay vardır. Bunlardan bazıları Napolyon savaşlarında savaşmış, Afganistan ve Burma'da görev yapmış, Britanya İmparatorluğu genişledikçe Hong Kong ve Hindistan'a tayin olmuştur.

Ben doğmadan çok önce ölen İngiliz-İrlandalı büyükbabam da Britanya İmparatorluk Ordusu'nda görev almış. (O zamanlar İngiliz-İrlandalılarda ilk erkek çocuk babaya ait mülkü miras alırken, küçük erkek çocuklar çoğunlukla din adamı ya da subay oluyormuş.) Büyükbabam, Woolwich'te mühendis yetiştiren Kraliyet Askeri Akademisi'nde gördüğü eğitimin ardından Hindistan, Burma ve Malaya'da görev yapmış. Babamın doğum yeri olan Penang'da (Malezya) bugün de kullanılan bir içme suyu deposu ve modern bir

liman inşa etmiş. Bugün Penang tepelerine giderseniz, büyükbabamın –Purcell O'Gorman'ın kızı ve büyükannem olan– karısı için tasarladığı İrlanda tarzı evin kalıntılarını görebilirsiniz. Büyükbabam kriptografiyle ilk ilgilenen kişilerden olmuş ve Birinci Dünya Savaşı boyunca Savunma Bakanlığı'nın gizli şifre servisini başarıyla idare etmiş. Ömür boyu çapraz bulmaca müptelası olmam acaba onun genlerinden mi diye soruyorum bazen.

Köklerime ilişkin bu tarihin büyük kısmını ancak 1960'ların ortalarında keşfettim. Hangi vatandaşlığı seçmem gerektiğini düşünürken İrlanda vatandaşlığına başvurmaya karar verdiğim zamanlardı. Çocukluk yıllarımda annemin Britanya pasaportuyla yurtdışına çıkmış, bir süre sonra kendi Britanya pasaportumu almış ama buna hiç kafa yormamıştım. Büyüdükçe ruh ve karakter sahibi olduğumuz anlaşılıyordu ama bir kimlik kaygımız olmamıştı. Kimlik/özdeşlik esasen matematiğin ya da bir cesede ilişkin adli incelemenin konusuydu.

İrlanda vatandaşlığını seçmemde hem siyasal hem de kişisel nedenler etkili oldu. Vietnam Savaşı tırmanışa geçmiş, yanı başındaki Endonezya'da antikomünist ordu iktidara el koyarak yarım milyona yakın komünist ve sempatizanı katletmişti. Bu olaylar sol duyarlılığımı kabartmıştı. Diğer neden daha kişisel bir şeydi. Erkek ve kız kardeşim Britanya vatandaşlığında kalmaya karar vermişlerdi. Ben, doğduğumda bana O'Gorman "kabile" adını veren babama minnet borcu olarak Eire* vatandaşlığına başvurmam gerektiğini hissettim.

Ebeveynlerimden veya ebeveynlerimin ebeveynlerinden en az birinin İrlanda'da doğmuş olduğunu kanıtlayabilseydim, İrlanda vatandaşlığı almam kolay olacaktı. (Babam, büyükbabamın görev yaptığı Penang'da, annem Londra'da doğmuştu.) İrlanda milliyetçilerinin Britanyalılara karşı başlattığı 1916 Paskalya Ayaklanması sırasında ne yazık ki isyancılar İrlanda doğum kayıtlarının muhafaza edildiği binayı yakıp yıkmışlardı. Neyse ki annemin, Waterford bölgesindeki aile soykütüklerini araştırmayı hobi edinen bir arkadaşı vardı da yukarıda anlattığım bilgilerin çoğunu gün yüzüne çıkardı.

* İrlanda Cumhuriyeti'nin İrlanda dilindeki adı. –*ç.n.*

Bu bilgileri bölge milletvekilimize götürerek yardımını aldım. Böylece 1967'de ilk İrlanda pasaportumu almış oldum.

~

Babam zeki ve hareketli bir delikanlıymış. 1912 yılında, yirmi bir yaşındayken Cambridge'deki eğitimini yarıda bırakıp Çin Deniz Gümrük Örgütü (CMCS) adıyla bilinen tuhaf kuruma gönüllü olarak girmiş. Asıl kurucuları Britanya ve Fransız emperyalistleri olan bu örgütün amacı, İkinci Afyon Savaşı sürerken 1860'ta Pekin'e düzenlenen "başarılı" saldırının ardından Ch'ing hanedanından alınacak yüklü tazminatın ödenmesini sağlamaktı. Örgüt, emperyal Çin'in dünyayla yaptığı deniz ticaretinden doğan vergileri fiilen kontrolüne almış. Zamanla Rusya, Almanya, hatta Japonya'yı da bünyesine katarak üyelerini çeşitlendirmiş. Özellikle Ch'ing hanedanının 1911'de yıkılmasının ardından yerel savaş ağaları çağının başlamasıyla birlikte, örgüt de yavaş yavaş bakış açısını değiştirmiş ve kendisine göre Çin'in gerçek çıkarlarına hizmet etmeye koyulmuş.

Babam birinci sınıf bir dilbilimciymiş. CMCS çalışanlarının akıcı Çince konuşup yazması için düzenlenen katı programda hep sınıf birincisi olmuş. Hükümetlerine değilse de Çin'e ve sıradan Çinlilere sevgiyle bağlanmış. Çokça Çin edebiyatı okurmuş. Son derece ahlakçı bir kadın olan annem, babamın ölümünün ardından ona ait kitapları karıştırırken, Çinli kadınların zorla fuhuşa ve sefalete sürüklenmesine isyan eden ilk kuşak (radikal) Çinli seksologların yayımladığı resimli kitap dizisine rastlamış, şaşkınlıktan donakalmıştı.

Babam, Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra, 1920'de etkileyici bir şahsiyet olan Stella Benson ile tanışmış. Stella sıkı bir feminist, yetenekli ve yenilikçi bir roman, öykü ve seyahat yazarıymış. Misyonerler tarafından kurulan bir okulda ve hastanede çalışmak üzere Çin'e gelmiş. Babam ve Stella izinlerini geçirmek için geldikleri Londra'da bulundukları bir sırada evlenmişler. Babam Amerikan tarihine özel olarak ilgi duyduğu için balayında Amerika'yı baştan başa gezmeye karar vermişler. Oradan da Stella'nın çok sevdiği Çin'e gemiyle gitmişler.

Stella 1933'te henüz kırk bir yaşındayken öldüğünde babam yıkılmış. 1935'te ise Londra'da annemle tanışıp evlenmiş ve Çin'e birlikte dönmüşler. Babam büyük şehirde ofiste oturmaktan nefret edermiş. Bu yüzden hizmet yıllarının çoğunu, kendi patronu olabildiği, hareketli ve uzak görevlerde geçirmeyi tercih etmiş. Başlarda Amoy'da, Güney Çinli kurnaz kaçakçıların yolunu kesmekle görevli küçük bir sürat teknesi filosuna kumanda ediyormuş. Sonra Yunnan'da, afyon üretimi ve satışını kontrol eden savaş ağalarıyla karşı karşıya gelmek durumunda kalmış. Annem, bize Kunming'in etrafındaki dağ ve tepelerin Şark haşhaşlarıyla pespembe kesildiğini anlatmayı severdi. Babamı bu denli bağımsızlığına düşkün ve gözüpek kılan şeyin, içindeki İrlandalı olduğunu düşünmek hoşuma gidiyor. Onunla ilgili en eski anılarım artık çok hasta olduğu ve sık sık hastaneye kaldırıldığı zamanlardan geriye gitmiyor. Babam o haliyle bile her an sıcak, sevgi dolu ve neşeli biriydi.

İngiliz olan annem Veronica (kızlık soyadıyla) Bigham da aynı şekilde sıradışı bir kadındı. Başarılı bir mesleki geçmişi olan, üst orta sınıf bir kökeni vardı. Baba tarafından büyükbabası John Bigham, Lancasterlı tüccar bir aileye mensup olmakla birlikte, ticaret ve denizcilik hukukunda uzmanlaşıp başarılı bir hukuk kariyerine sahip olmuş. *Titanic*'in batmasıyla ilgili soruşturmanın başındaki yargıç olarak ün kazanmış kısa bir süre için. O tarihlerde hizmetlerinden ötürü kendisine baronet payesi ve Lord Mersey unvanı verilmiş.

Annemin babası Trevor Bigham, çalışkan bir "ikinci erkek evlat" olarak İngiltere'nin en prestijli "devlet okulu" (aslına bakılırsa özel erkek okulu) olan Eton Koleji'nden burs kazanmış, ardından hukuk alanında deneyim kazanarak Londra Polis Teşkilatı'na girmiş. Zamanla teşkilatın dedektiflik masası Scotland Yard'ın iki numaralı adamı olmuş ve şövalyelik payesi almışsa da işini sevmeyip erkenden emekli olmuş. Onu son derece sert mizacı ve resmi tavırlarıyla hatırlıyorum. Gerçi bana, bilgiye dayalı zor çapraz bulmacalar çözmeyi öğreten de ondan başkası değildi. Yarı bohem ve iyi bir piyanist olan Frances Tomlin ile bir evliliği olmuş. Anladığım kadarıyla evlilikleri pek mutlu geçmemiş ve Frances 1927 yılında epey genç yaşta ölmüş.

Annemin ağır anoreksiden muzdarip olmasının başlıca nedeni muhtemelen bu ölüm olmuştu. Ancak, o zamanlar durumu anlamakta o kadar yetersiz kalmışlar ki annemi okuldan alıp evde özel ders verdirmişler. O dönemde bir kız çocuğunun Oxford veya Cambridge'e gitmesi henüz pek rastlanan bir durum değilmiş. Annem hayatının ileri safhalarında, 1905'te doğduğu için ne kadar şanssız olduğunu anlatırdı sık sık. Bu tarihten on beş yıl sonra doğmuş olsa, kesinlikle bir Oxbridge* öğrencisi olup kariyer sahibi olacakmış. Her şeye rağmen, annem her türden kitaba ilgi duyan olağanüstü bir okurdu, Fransızca ve Almancayı akıcı konuşurdu.

Annem ve babamın dört dörtlük entelektüel olduklarını söylemek doğru olmayabilir ama bize yaşadığımız şehirde benzeri bulunmayan bir kütüphane verdiklerini söylemeliyim. Yine onların teşvikleri sayesinde, dil, sınıf, bölge ve tarihsel dönem bakımından farklı insanların deneyim ve düşüncelerini konu alan kitaplar okuma alışkanlığı edindik. On dört veya on beş yaşımdayken, babamın kitapları arasında bulunan *Tale of Genji* (Genji'nin Hikâyesi) ve *Yastıkname*'yi Arthur Waley'in İngilizce çevirisinden büyük hayranlıkla okuduğumu hatırlıyorum.

O zamanlar bizim evin âdetleri İrlanda'nın genelinden farklıydı. Milli sebze olan patatesten çok, pirinç tüketirdik. Soframıza et ve balık aynı sıklıkla gelirdi; komşularımız ise yalnızca cuma günleri balık yerdi, zira Katolik inancı o gün İsa için biraz zorluğa katlanmalarını istiyordu. Evimiz Çin'e özgü parşömen tomarları, resimler ve sırf eğlencesine sık sık giyinip kuşandığımız kıyafetlerle doluydu. Bir keresinde annem bana olağanüstü güzel nakışlarla bezeli elim kadar bile olmayan bir bez ayakkabı göstermişti; bunların, çocukluktan itibaren ayakları küçük kalsın diye sargılarla sıkılıp eziyet edilen Çinli kadınlar tarafından giyildiğini anlattığında dehşet içinde kalmıştım. Hem annem hem de babam fotoğraf çekmeye düşkün olduğu için evimiz fotoğraf albümleriyle doluydu. Çoğu, zaman zaman tatile gittikleri Çin'de ve Fransız sömürgesi Vietnam'da çektikleri fotoğraflardı. Bir gün annem iki-üç yaşında çok güzel bir Çinli

* Oxford ve Cambridge üniversiteleri. –*ç.n.*

kızın fotoğrafını göstererek "İşte hayatındaki ilk yakın arkadaşın Celia Chen," demişti.

Ben doğunca bizimkiler bana bakması için bir sütanne tutmaya karar vermişler. Tatsız geçen görücü usulü evliliğine son verip Kunming'de iş bulmaya gelen ve küçük bir çocuğu olan Vietnamlı genç bir kız bulmuşlar. Annemle aralarında büyük bir yakınlık oluşunca, tatillerde İrlanda'ya gittiğimiz zaman onu da yanlarına almışlar. Bizim semtin sakinleri yıllar sonra onu hâlâ çok iyi hatırlıyordu. Fransızca konuşan bir Katolik olan sütannem daima geleneksel ve şık Vietnam kıyafetleri giyerdi. Bu görüntüyü siyah türbanı, özenle parlatılmış dişleri ve harika gülümsemesi tamamlardı. Pazar günleri kiliseye bu kıyafetle giderdi. Annem bir keresinde, ilk söylediğim kelimelerin İngilizce değil, Vietnam dilinde olduğunu söylemişti. Ne yazık ki çocuklar dilleri çok çabuk kaptıkları gibi, çabucak da unutuveriyorlar.

Babam 1941'de bizi ülkemize götürmeye karar verdiğinde, Thi Hai (Bayan İki Numara anlamındaki adını, daha çok erkek evlatlarla ilgilenen ebeveynleri vermiş) adındaki bu genç Vietnamlı kadın bizimle tereddütsüz gelmeye hazırdı çünkü dünyayı görme fırsatı yakalayacaktı. Ne var ki varış noktamız olan Kaliforniya, ırkçı ve Asyalı aleyhtarı bir politika güttüğü için Şanghay'daki Amerikan konsolosluğu ona vize vermedi. Sütannem Vietnam'a geri dönmek zorunda kaldı. Annem savaştan sonra diplomatik kanallar yoluyla onu bulmaya çalıştı ama başarılı olamadı.

~

Okulla ilgili ilk hatıralarım aşağı yukarı 1942 yılına dayanıyor. Babamı San Francisco'da sık sık hastaneye kaldırıyorduk. 1943'te kız kardeşim doğdu. Hem kocasına hem de yeni doğan bebeğine bakmak zorunda kalan annemin, bir de çok hareketli ve sürekli kavga eden iki küçük oğlanla baş etmeye mecali yoktu. Bu nedenle bizi Los Gatos'un çeperlerinde, bugünkü Silikon Vadisi'nin bittiği noktada yer alan, İskandinavyalı iki asık suratlı kadının idaresi altındaki The Country School diye bir yatılı okula postaladılar. Okul bugün

hâlâ eski yerinde duruyor fakat şehir çok büyüdüğünden şimdi merkezi bir konumda yer alıyor. Amerika'ya henüz alışamamıştık, anne-baba hasreti çekiyorduk ve sık sık fiziki cezalara çarptırılıyorduk. Yatağımı ıslatmak gibi bir talihsizliğim vardı. Okul kuralları gereği çarşaflarımı yıkamam gerektiğinden neredeyse her gün bir ders kaçırmak zorunda kalıyordum. Bu yüzden acımasız alaylara konu oluyordum ve üzerime çok geliniyordu. Orada hiçbir şey öğrendiğimi hatırlamıyorum.

Ailem Waterford'a dönüp şehrin uzak bir noktasında bir ev almayı başardıktan sonra, beni ve kardeşimi bir Quaker okuluna kaydettiler. O dönemde kasabamızda pek otomobil olmadığından, annemin ihtiyar ve son derece nazik bahçıvanının sürdüğü eşek arabasıyla okula giderdik. Hayatımın ilk trafik kazasını, okul kapısından dışarı fırladığımda oradan geçen böyle bir eşek arabasıyla çarpışarak yaşadım. Onun yerine bir otomobille çarpışsaydım kesin ölmüştüm. Neyse ki yalnızca kürekkemiği kırığıyla atlattım.

Okula gidip gelmemiz için alınan ilk bisikletlerimiz, sınıf mücadelesi ve dinsel çatışmayla tanışmamıza vesile oldu. Bisikletle giderken nispeten yoksul insanların yaşadığı bir Katolik mahallesinden geçmemiz gerekiyordu. Bize yarı-İngiliz züppe Protestanlar gözüyle bakan mahalle çocukları, genelde kavgaya hazır vaziyette bekliyorlardı. Yokuş aşağı inişte çok fena sayılmazdık çünkü bu durumda bisikletleri çok süratli sürüp hokey sopalarını silah olarak kullanabiliyorduk. Yokuş yukarı eve dönüşlerimiz ise bu çocukların bizi "benzettiği" vakitlerdi. O zamanlar bizden niçin nefret ettiklerini anlamıyordum. Meğer dinsel, sınıfsal ve ırksal bağnazlığın etkileri üzerine yararlı bir ders alıyormuşum. Bugün o Quaker okuluyla ilgili aklımda kalan çok az şey var. Çok korktuğum kırmızı suratlı bir matematik öğretmenimiz vardı. Genellikle anneme yalan söyleyip onun derslerini asardım. Bir de Fiona adında bıçkın ve iri yapılı bir kızın reisi olduğu küçük bir çetenin üyesi olduğumu hatırlıyorum.

En büyük şansım, annemin verdiği diğer bir kritik karar oldu. İrlanda yasaları küçük çocuklar için ya İrlanda dilini (milliyetçilik) ya da Latinceyi (Katoliklik) öğrenme zorunluluğu getirmişti. An-

nem, neredeyse ölü dil haline gelmiş ve yalnızca ülkenin batı yakasında akıcı olarak konuşulan bir dili öğrenmemde yarar görmedi ve Latincede karar kıldı. Ardından benim için özel bir öğretmen tuttu. Orta yaşlı, olağanüstü bir kadın olan Bayan Webster hayatımın en iyi öğretmeni oldu. İnanması güç olabilir ama onun sayesinde Latinceye âşık oldum ve dillere karşı doğuştan gelen bir yeteneğe sahip olduğumun farkına vardım.

Sonraları anneme, "İrlanda diline nazaran katbekat ölü bir dil olmasına rağmen neden Latinceyi seçtin?" diye sordum. Latince bilmese de doğru cevabı biliyordu: "Birçok Batı Avrupa dilinin –Fransızca, İspanyolca, Portekizce ve İtalyancanın– anası olduğu için, Latince biliyorsan tüm bu dilleri kolayca öğrenebilirsin. Ayrıca Latincede her eğitimli kişinin bilmesi gereken büyük bir edebiyat var."

Bununla birlikte, verdiği kararın arkasında başka bir nedenin olduğunu sonradan anlayacaktım. Annem, o zamanki İrlanda okullarının çok iyi olmadığına inandığı için iki oğlunun da İngiltere'de iyi bir yatılı okula gitmesini istiyordu. Bu sayede iyi bir "devlet okuluna", oradan da üniversiteye girmemizin yolu açılacaktı. Bu eğitim kurumlarında Latince (ve Yunanca) müfredatın ayrılmaz bir parçasıydı.

Böylece yola koyulduk. Önce ben gittim, bir yıl sonra da kardeşim geldi. İngiltere'ye gidiş ciddi bir deneyimdi. Hırçın dalgalarıyla ünlü İrlanda Denizi'nde, dört bir yanı kusan insanlarla dolu olan buharlı bir gemiyle yedi saatlik bir yolculuk yapmak zorunda kalırdık. Gece saat iki gibi, küçük bir Galler limanı olan Fishguard'da iner, sıcak çikolata veya Marmite ile ısınmaya çalışır, sabaha karşı dört treniyle Londra'ya doğru yola çıkar ve saat onda orada olurduk. Büyükbabamlarda bir-iki gün kaldıktan sonra, Londra'nın güneydoğusundaki küçük okulumuz "Scaitcliff"e yollanırdık.

Bu yeni okula yalnızca iki yıllığına gelmiş olmama karşın, çok yoğun bir program uyguluyorlardı. Çünkü okulun uzmanlık alanı, küçük çocukları "sınava çalıştırmak", böylece en iyi "devlet okullarına" yerleşmelerini sağlamaktı. Üzerimizdeki baskının bir kısmı da annemden geliyordu: Büyük ölçüde dul maaşıyla geçindiğini dillendiriyor, burs kazanamadığımız sürece bu seçkin okullardan biri-

ne gidemeyeceğimizi söylüyordu. Gerektiği üzere, (anne tarafından büyükbabamın da on dokuzuncu yüzyıl sonlarında burs kazandığı) Eton'daki on üç burs kontenjanı için ulusal çapta açılan sınava girdim ve herkesi şaşırtarak on ikinci oldum. Daha sonra, bana nazaran daha çalışkan ve rekabetçi olan kardeşim de bu sınava girip benden çok daha başarılı bir sonuç elde etti.

Eton benim için garip bir yerdi. Öğrencilerin büyük çoğunluğunu, İngiliz aristokrasisinin çocukları ve çok zengin işletmeci veya bankacı ailelerden gelenler oluşturuyordu. Bunların arasına, eski sömürgelerden ve o zamanın manda ülkelerinden gelen kahverengi tenli "prensler" serpiştirilmişti. Genel olarak orta sınıf ailelerden gelen burslu çocuklar ayrı bir binada toplu halde yaşıyor, yemekleri birlikte yiyor ve zorunlu olarak "ortaçağ tarzı" özel bir kıyafet giyiyorlardı. Güzel "Konutlar"da yaşayan çoğunluk ile yalnızca derslerde bir araya geliyorduk. Bu çocuklar, gelecekteki refah ya da iktidarları aile güvencesinde olduğu için çok çalışmaya gerek duymaz, sosyal açıdan kendilerinden epeyce aşağılarda bulunan burslu çocukları ise "kitap kurdu" diye alenen küçümserlerdi. Genel itibariyle zeki olan burslu çocuklar ise hasımlarının "kafasızlığı" ve züppeliğiyle alay ederdi. Onların da kendilerine özgü (entelektüel) bir züppeliği vardı ve birbirlerine sıkı sıkıya bağlıydılar. O zamana kadar bunca zeki çocukla aynı sınıfta olmamıştım.

Eton başka açılardan da tuhaf bir yerdi. Kışın bile sabahın ilk ışıklarıyla uyanmak, buz gibi suyla duş almak, ardından ilk derse girmek zorundaydık. Berbat İngiliz kahvaltısına geçmemize ancak ondan sonra müsaade edilirdi. Sabahtan akşama kadar ders üstüne ders görürdük. Derslere ancak gözetim altında spor yapmak için ara verir, akşamları ödev yapmakla geçirirdik. Sonraları fark ettiğimiz üzere, bu yoğunluğun bir nedeni de öğretmenlerin, "Boş durana şeytan iş bulur" sözüne duyduğu sarsılmaz inançtı. Tamamen erkek çocuklarından oluşan bir ortamda, ergenlerin sürekli gözetim altında tutulması ve bedenen bitkin düşürülmesi gerektiğini, yoksa hormonların güdümüne girerek farklı tarzlarda aşk ve cinsellik ilişkilerine sapacaklarını biliyorlardı.

Özellikle burslu çocuklar için çok sıkı bir eğitim programı vardı.

Oxford veya Cambridge'e girebilmek için yeniden burs kazanmak dışında pek şansları olmadığının onlar da farkındaydı. Öte yandan, eğitim programı hâlâ eski anlayışa dayanıyordu. Ana dersler hep dil derslerinden oluşuyordu: Latince, Yunanca, Fransızca, Almanca ve son olarak da biraz Soğuk Savaş Rusçası. Bunları desteklemek üzere ilkçağ tarihi, sanat tarihi, bir parça arkeoloji ve son olarak da Britanya ekseninde karşılaştırmalı modern tarih okutuluyordu. Ne antropoloji ve sosyoloji ne de siyaset bilimi vardı. Bunların yanında çokça matematik, çok az ve yüzeysel olarak da kimya, biyoloji ve fizik okutuluyordu. Tabii ki cinsel eğitim yoktu.

Yalnızca iki öğretmenimi hatırlıyorum. Bunlardan ilki, İngiliz edebiyatı dersimize giren ve bize (o zamanlar Nobel Ödülü sahibi, yaşlı bir adam olan) T. S. Eliot okutma cüretini gösteren genç bir adamdı. Edward dönemi sonrası edebiyatından tek hissemiz buydu. Normalde İngiliz edebiyatı müfredatı on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar olan dönemi kapsıyordu. Derslerde şiirle ilgili öğretilenler ise kafiye ve hece ölçüsü gibi sabit birtakım kalıpların dışına çıkmıyordu. Geleneksel standartlara bağlı olmayan Eliot şiirini öğrenmek, o zamanlar için son derece sıradışı bir olaydı. Genelde bir Shakespeare eseri olan yılsonu tiyatro oyununu da yine bu genç İngilizce öğretmenimiz düzenlerdi. Bir erkek çocuğu kadın rolünde oynadığında muhakkak yükselen ıslık ve çığlıkların üstesinden gelmeyi bilirdi. "Saçmalamayın" derdi, "Shakespeare zamanında da tüm kadın rollerini sizin gibi erkek çocukları oynardı."

Unutulmaz olan diğer öğretmenim ise karşısında titrediğimiz okul müdürü Sir Robert Birley'di. Kendisinden ummadığımız bir biçimde, benim şiir beğenimi de ciddi biçimde geliştiren müthiş bir şiir dersi veriyordu. Birkaç şiiri karşılaştırıp ölçü ve kafiye bakımından tahlil etmekle yetinmez, sözgelimi Kipling'in bir şiirini alır, şiir yapısı ve unsurları bakımından tahlil eder ve tarihsel arka planını açıklardı. Güzellik ve erdemin aynı şey olmayabileceğini, dolayısıyla, görkemli şiirler yazan şairlerin harika insanlar olmayabileceğini de ondan öğrendim.

Böyle bir ortamda, kardeşim ve ben farklı alanlara yöneldik. O, Avrupa tarihi esas olmak üzere modern tarihe ağırlık verirken, ben

dil ve edebiyat alanına yoğunlaştım. Fransız edebiyatını çok sıkı değilse bile sistematik olarak çalışmak bir aydınlanma yaşamamı sağladı. Bu dersler, ortaçağın sonlarından başlayıp on dokuzuncu yüzyıl sonuna kadar olan dönemi kapsıyordu. Fransızca ve İngilizce birbirine tercüme edilmesi en zor iki Avrupa dili olarak bilinir. Ben bu zorluğu derhal fark ettim ve Fransız edebiyatının tamamen İngiliz-dışı bir dünyaya girmemi sağlamasıyla büyülendim.

Yoğun bir antikçağ edebiyatı okuması yapmanın farklı bir etkisi vardı. Adeta Hıristiyan-olmayan iki büyük medeniyetin ırmağında yıkanıyorduk. Burslu çocuklar olarak okulun entelektüel seçkinleri olarak görüldüğümüz için, hemen her şeyi, öğretmenlerin çoğu kez utanıp atladığı erotik pasajları bile okumamız hoş görülüyordu. Hayranlık duyarak öğrendiğimiz antik kültürler ile eğitiminden geçtiğimiz çağdaş kültür arasında dağlar kadar fark vardı. Bize bedenimizden utanmayı ve örtünmeyi öğretmişlerdi ama antik Yunan heykelleri utancın ötesinde, neredeyse çıplaktı ve çok güzeldi. 1950'lerin İngilteresi'nde eşcinsel davranış hâlâ cezaya çarptırılan bir suçtu ve insanların yıllarca hapiste kalmalarına neden olabiliyordu. Oysa antik mitoloji, insanlar arasından oğlanlara ve genç erkeklere âşık olan tanrılara dair hikâyelerle doluydu. Antik tarihte, birlikte cesurca savaşa gidip birbirinin kollarında ölen genç âşıklara dair pek çok örnek bulunuyordu. Hem sonra muhteşem bir aşk tanrıçası vardı, bir de onu ok ve yayıyla destekleyen yaramaz küçük bir tanrı-çocuk. Hıristiyanlık kasvetli ve dar kafalı görünüyordu.

Kayda değer diğer bir nokta da ciddi bir yazı eğitimi alıyor olmamızdı. Kendi Latince şiirlerimizi yazarak alıştırma yapmak ve İngilizce şiirleri Latinceye çevirmek zorundaydık. Bunun yanı sıra, on altıncı yüzyıl ile on dokuzuncu yüzyıl arasındaki İngilizce nesrin büyük ustaları üzerine ciddi dersler gördük. Son olarak da farklı dillerde birçok şiir ezberlemek ve bunları herkesin önünde okumak zorundaydık. Bugün hâlâ ezberimde Latince, Yunanca, Fransızca, Almanca, Rusça ve hatta Cava dilinde şiirler var.

O zamanlar farkında değildim ama bu birikimi elde etme şansı bulan neredeyse son kuşağa mensuptum. 1950'lerin sonuna gelindiğinde, şiir ezberleme uygulaması neredeyse ortadan kalktı. İnsan

merkezli bir eğitimin temeli olarak düşünülen, eski geniş anlamıyla klasik çalışmalar kariyer, meslek ve genel olarak modern hayat için daha faydalı görülen alanlar tarafından bir kenara itildi. Dahası, kaba Amerikan İngilizcesi, tüm gezegen için büyük kayıp olacak biçimde, tek "dünya dili" haline geliyordu.

Eton'da, hâlâ gurur duyduğum bir tek şey yaptım. Öğretmenler düzenli olarak bedensel cezalara başvurur, bunun bizi "güçlüklere alıştıracağını" düşünürdü. Daha kötüsü, son sınıf öğrencilerinin, yaşça ve fiziksel olarak kendilerinden küçük öğrencileri dövmeleri serbestti. Bazı yakın arkadaşlarımın da yardımıyla, sınıf arkadaşlarımı bu geleneği kaldırmaya ikna ettim. Son sınıf öğrencisi olduğumuzda, bundan böyle dayak olmayacağına söz verdik. Doğal olarak, bir süre oldukça popüler olmuştuk.

Eton ne kadar katı olursa olsun, tatil için bolca zaman bırakıyordu. Eton'a girmek için burs kazandığımda, sevgili teyzem beni bir haftalığına şehir turu yapmak üzere Paris'e götürdü. Otelimizin yakınındaki bir büfeden Fransızca bir çizgi roman aldım. Oradaki bir çizimde Tarzan'ın Jane için seksi orman elbiseleri yaptığını gördüm ve epeyce şaşırdım. Ben hep Jane'in kendi elbiselerini kendisinin diktiğini sanıyordum. Tarzan'ın böyle bir şey yapacağı aklımın ucundan bile geçmemişti. Bu konuyu teyzeme açtığımda kahkahayla güldü. Ben bunun üzerine biraz savunmaya geçme ihtiyacı hissettim: "Fransızlar dünyanın en iyi tasarımcılarına sahip ve hepsi de erkek!" İlerleyen zamanlarda, bazı okul arkadaşlarımla birlikte Hollanda'ya bisiklet sürmeye gittim. Yaz tatillerimi ise biri Avusturya'da, diğeri İsviçre-İtalya sınırında bir villada yaşayan, annemin iki yakın arkadaşıyla geçirdim. Anlaşılacağı üzere, delikanlılık çağımda İrlanda ve İngiltere dışında iyi vakit geçirmek için bolca fırsatım oldu.

Etonlılar kısa yurtdışı gezileri yapıyor, ama Eton'ı ziyarete gelen üst düzey yabancılar da oluyordu. Haziran 1953'te Kraliçe II. Elizabeth'in görkemli taç giyme töreni düzenlendiğinde ne kadar kral veya kraliyet temsilcisi varsa davet edilmişti. Japon İmparatoru Hirohito, Pasifik Savaşı'ndaki rolünden ötürü Britanya kamuoyunca kabule şayan bulunmamış, oldukça genç yaştaki oğlu Akihito'nun da-

vete katılması uygun görülmüştü. Biz burslu çocuklara, Akihito' nun Eton'ı ziyaret edeceği, terbiyeli ve saygılı olmamız gerektiği söylenmişti. Aslında düşmanca duygularla doluyduk çünkü savaş biteli çok olmamıştı. Ancak, Akihito geldiğinde hepimiz afalladık. Yaşça bizden pek de büyük olmayan ufak tefek bir genç adam koyu renkli basit kıyafetiyle, irikıyım iki İskoç askerinin arasında yürüyor, adeta tutuklanıp götürülen birini andırıyordu. Suskun, çekingen, tedirgin ve oldukça nazik biri olduğu söylenebilirdi. O an, birçok yönden bizden farksız biri olduğunu anladık.

~

Eton'daki son yılımda Cambridge Üniversitesi'ne gitmek için burs kazandım. O zamanlar gençler oraya girebilmek için son derece yoğun çalışır, girdikten sonra çok sıkı çalışmaları gerekmezdi. Gençlerin çoğu (o dönemde genelde erkekler) vakitlerini içki içerek, iskambil oynayarak, spor yaparak, sinemaya giderek ve kız arkadaş edinmeye çalışarak geçirirdi. Sanırım o zamanlar uyuşturucunun ciddi bir yeri yoktu. Sonraları Amerika'ya geldiğimde tam tersi bir durumla karşılaşıp şaşırmıştım: Lise öğrencileri çok az çalışırken, üniversite öğrencileri ileride hayatta başarılı olabilmek için çok sıkı çalışmak durumundaydı.

1950'lerde Cambridge hâlâ oldukça muhafazakâr bir okuldu. Sosyoloji bir disiplin olarak yer edineli çok olmamıştı ve büyük tartışma konusuydu. Siyaset bilimi yoktu. Antropoloji ise emekleme dönemindeydi. Aldığım burs klasik çalışmalar alanındaydı ama ben erkenden, geleceğim açısından daha faydalı bir alana geçmem gerektiği kanaatine vardım. Cambridge'in gururu olan dünyaca ünlü kimi iktisatçıların varlığı iktisat okumaya karar vermem yönünde etkili oldu – okula geldiğimde daha yeni vefat etmiş olan Keynes de burada okumuş ve ders vermişti. Çok geçmeden, bu alanda yeteneğim olmadığını, çabucak sıkıldığımı ve ilk yılın final sınavlarında başarısız olduğumu gördüm. Çok da emin olmadığım bir kararla, klasik çalışmalara geri döndüm. Çünkü üst sınıftaki öğrencilerden öğrendiğime göre, bu bölümün lisans bitirme sınavları Cambridge'e

dereceyle girdiğim seçme sınavından bile kolaydı.

Bunun üzerine, lisans eğitimimin son iki yılında vaktimin çoğunu ilgi duyduğum ne varsa okuyarak geçirdim. En çok da edebiyat ve tarih okumaları yaptım. Okuduğum kitapları kaydettiğim defterleri hâlâ saklarım. Bazı kitap tercihlerim beni biraz utandırıyor olsa da sırf listedeki kitap sayısı bile bana olağanüstü geliyor. Bu davranışımın altında bir ölçüde sosyal gelişmemişliğim yatıyor olabilir. Sonuç olarak, sosyal becerileri olmayan, çekingen bir çocuktum. Çok içki içmezdim ve dans etmekten nefret ederdim (rock-and-roll öncesi günlerdi), kızlarla nasıl konuşmam gerektiğine dair bir fikrim de yoktu.

Öte yandan, Cambridge epeyce farklı iki sebepten ötürü benim için önemliydi. Küçük bir taşra kasabasında bulunmasına karşın, sanat filmi denebilecek filmler gösterilen bir sineması vardı. Bu benim için bir aydınlanma fırsatıydı. Eton'dayken sinemaya tek başımıza gitmemize izin verilmezdi. İrlanda'da ise genellikle western ve gangster filmlerinden başka film olmazdı. Şimdi üniversitede en iyi uluslararası filmler ayağıma geliyordu. O zamanlar dünya çapındaki prestijinin zirvesinde olan Japon sineması beni büyüledi: Kurosawa, Mizoguchi ve elbette Ozu'nun yanı sıra aynı kuşağın diğer yönetmenlerinden etkilendim. Japon kültürüyle bir ömür yaşadığım gönül ilişkisi burada başladı. 1920'ler ve 1930'ların devrimci Sovyet filmleri benim için diğer bir aydınlanma oldu. Gerçi bu, o kadar da ani olmadı çünkü Eton'dayken (gözdelerim olan) Turgenyev, Gogol, Dostoyevski, Gonçarov ve Leskov'u orijinalinden okuma umuduyla Rusça öğrenmeye başlamıştım. Rus romanlarında okuduklarımı devrimci Sovyet sinemasında izlediklerimle karşılaştırmak tazeleyici bir deneyim oldu. Tabii Fransa, İtalya, Almanya ve İsveç (Ingmar Bergman) sinemalarından örnekler de gösteriliyordu. Cambridge'teki Sanat sinemasının en iyi yönlerinden biri, çok sayıda siyah-beyaz filmi gösterime sunmasıydı. Bu filmler sinema estetiğimin temelini oluşturdu. Bugün bile siyah-beyaz filmleri renkli filmlere nazaran çok daha sahici ve canlı bulurum.

Bu sinemaya sık sık uğramak siyasal farkındalığımın da başlangıcı oldu. O günlerde her filmden sonra seyirciler saygı duruşunda

bekletilir, o esnada zavallı genç Kraliçe Elizabeth'in at sırtında çekilmiş Technicolor resimleri eşliğinde milli marş çalınırdı. Tam bir işkenceydi. Bir yandan *Tokyo Hikâyesi*'nin ardından gözlerimden yaşlar süzülürken veya *Potemkin Zırhlısı*'nın ateşiyle kanım kaynarken bu otoriter monarşik saçmalığa katlanmak büyük bir eziyetti. Çok geçmeden milli marş başlar başlamaz sıvışmayı, beni yakalamaya veya dövmeye hazır bir sürü öfkeli vatanseveri atlatmayı öğrendim. Böylece naif ama gönülden bağlı bir cumhuriyetçi oldum.

Cambridge'de gelişimime yön veren ikinci deneyimimi ise 1956 Süveyş Krizi sırasında yaşadım. General Nasır, bu Fransız yapımı dev kanaldan geçişleri düzenleyen kuruluşu devletleştirme girişiminde bulunmuş, Britanya ve Fransız birlikleri de onu engellemek için İsrail'le gizlice anlaşarak Mısır'ı işgal etmişti. Bu kriz zerrece umurumda değildi. Ancak, bir gün öğleden sonra odama dönmek üzere üniversitedeki spor sahalarından birinden geçerken küçük bir öğrenci grubunu fark ettim: Kahverengi derili öğrenciler öfkeli protesto konuşmaları yapıyordu. Öylesine, merak ettiğimden durup onları dinledim. Birdenbire, birçoğu sporcu, irikıyım belalı İngiliz öğrenciden oluşan bir çete durup dururken protestoculara saldırdı. "Tanrı Kraliçe'yi Korusun" marşını söylüyorlardı! Bu benim gözümde akıl almaz ve rezilce bir olaydı.

Çoğunluğu Hintli ve Seylanlı olan protestocular saldırganlara nazaran ufak tefek ve çelimsiz olduklarından hiç şansları yoktu. Hiç düşünmeden, onlara yardım etmek için müdahale etmeye çalıştım ama bu, gözlüğümü kaptırıp çamurlu zeminde parçalatmam dışında bir işe yaramadı. Hayatımda hiç bu kadar sinirlenmemiştim. İngiliz ırkçılığı ve emperyalizmiyle hayatımda ilk kez karşı karşıya geliyordum. Uzun yıllar sonra, *Hayali Cemaatler*'de İngiliz okuruna milliyetçilik hakkında bir şeyler yazma fırsatı bulduğumda, hâlâ duymakta olduğum öfkenin bir kısmını istihza, ironi ve dokundurmalarla boşaltacaktım. Daha sonra hem Marksizmden hem de Avrupa dışındaki sömürgecilik karşıtı milliyetçilikten etkilenecek olmamın bir sebebi de kesinlikle bu olaydı.

Seyahat de üniversite yaşamının olağan bir parçasıydı. Arkadaşlarla Generalissimo Franco'nun İspanyası'na gittiğimizde, ahlaka

aykırı davranıştan tutuklanmak gibi sıradışı bir deneyim kazandım. İngiliz erkek çocuklarının olağan yüzme kıyafeti olan mayolarımızı giyip kuzey sahilinde denize girmiştik. Kurulanmak üzere kıyıya döndüğümüzde iki Guardia Civil görevlisi harekete geçerek, çıplak göğüs ve sırt bölgelerimizi teşhir ettiğimiz gerekçesiyle bizi tutukladı. Masum turistler olduğumuz mazeretine sığındık ve sonunda bizi serbest bırakmaları için polisleri ikna ettik. Ancak, bizi serbest bırakmadan önce bir giyim mağazasına kadar yürüttüler ve vücudu dizden boğaza kadar örten tek parça biçimsiz mayolardan aldırdılar. Bu da benim ilk püriten diktatörlük deneyimim oldu!

Başka bir tuhaf deneyimi ise Sovyetler'in kanlı Macaristan işgalinin hemen ardından yaşadım. Britanya Komünist Partisi bir tren kiralamıştı ve yüzlerce genç komünisti Moskova'da düzenlenen ünlü 1957 Uluslararası Gençlik Festivali'ne götürecekti. Ancak, Macaristan işgalinin uyandırdığı genel infial, kadroları o kadar etkiledi ki çok sayıda insan partiden ayrıldı ve doğal olarak geziden de çekildi. BKP bu *girişime* çok para yatırmış olduğundan, parti üyeliğine bakmaksızın hemen herkese bilet teklif etmek zorunda kaldı. Ben ve (o zaman Oxford'da olan) kardeşim, komünist dünyanın efsane başkenti Moskova'yı görmek için bu sıradışı fırsatı havada kaptık. Opera, bale, müze ve birçok ünlü tarihsel mekân için ücretsiz biletler de pakete dahildi. BKP liderleri, sonu gelmez siyasal toplantılara üye olmayanların katılmamasını dert etmiyordu. Böylece Mussorgski, Glinka ve Rimski-Korsakov ile muhteşem bir hafta geçirdim. Üstelik, mütevazı düzeyde konuştuğum Rusça için pratik yapma şansı da buldum.

Nihayet Cambridge'den ayrılma vakti gelip çattı. Üst sınıf arkadaşlarım Klasik Çalışmalar lisans bitirme sınavının, üç yıl önceki giriş sınavından daha kolay olduğunu söylemişlerdi. Nitekim işe yaramaz bir üstün onur ödülü aldım. Ardından, evde zor bir altı ay geçirdim. Kardeşimin anlattığına göre, aslında Edinburgh Üniversitesi'nde klasik çalışmalar dersi vermem için gelen bir teklifi reddetmişim. Bu olayın hiçbir şekilde hafızama kaydedilmemiş olması, klasik çalışmalar alanında devam etme, daha doğrusu Britanya'da kalma isteğimin ne kadar zayıf olduğunun göstergesiydi.

Öte yandan, nasıl bir iş aramam gerektiği konusunda hiçbir fikrim yoktu. Annem bu konuda yardımcı olmak için elinden geleni yaptı. Onun gönlü bir Britanya diplomatı olmamdan yanaydı ama benim memurluk yapmaya hiç niyetim yoktu, hele ki çökmekte olan İmparatorluk için. Annem bunun üzerine babamın yaşayan arkadaş çevresinden (Uzakdoğu ile ticari ilişkileri bulunanlar) yararlanarak benim için ticaret alanında bir iş bulmak istedi. Böyle bir beklentiye olumlu karşılık vermem ise çok daha imkânsızdı. Aylar geçtikçe annemin sabrı giderek tükenmeye başladı ve aramızdaki gerilim durmadan yükseldi.

Sonra bir kez daha şansım döndü. Eton'daki burslu arkadaşlarımdan birkaçıyla teması koparmamıştım. Bir gün bu arkadaşlarımdan biri olan ve New York Ithaca'daki Cornell Üniversitesi'nde görev yapan Richard Kennaway'den bir mektup aldım. Britanya Sömürgeler İdaresi'ne başvuru yapmış olduğunu, bir yıl sonra gelen kabulü beklediği sırada Cornell Üniversitesi'nin kamu yönetimi (yani, siyaset bilimi) bölümünde öğretim görevlisi olarak geçici bir iş bulduğunu anlatıyordu. Onun yerine geçmekle ilgilenip ilgilenmeyeceğimi soruyordu. Geçici bir iş için de olsa, sırf evden çıkıp bir yerde çalışayım diye, annemin beni destekleyeceğini biliyordum. Ancak, bir kez olsun siyaset bilimi dersi almış değildim ve hiç öğretmenlik deneyimim yoktu. Bu durumu dile getirdiğimde arkadaşım alaycı bir kahkahayla güldü ve bunun önemli olmadığını anlattı. Amerikalı öğrencilerin benim İngiliz aksanıma hayran kalacaklarını ve sıkı bir okuma yaparak onların bir veya iki hafta kadar ilerisinde gidebileceğimi söyledi.

Bu noktada kardeşime danıştım. Öteden beri siyasetle son derece ilgili olduğu için Amerika'ya dair bilgisi benimkinden katbekat fazlaydı. Kesinlikle gitmem gerektiğini söyledi. Gazeteleri takip etmem ve biraz televizyon izlemem gerektiğini ekledi. Komünizmle idare edilen bölgeleri saymazsak, dünya genelinde en yüksek üye sayısına sahip komünist partinin (PKİ) bulunduğu Endonezya'da iç savaş patlak vermek üzereydi. Bununla birlikte, CIA antikomünist savaş ağalarını destekliyor, muhafazakâr bölge siyasetçileri ise sol eğilimli milliyetçi başkan Soekarno'yu devirmeye çalışıyordu. Te-

sadüfen, Cornell'deki kamu yönetimi bölümü, çağdaş Endonezya konusunda dünyanın en önemli uzmanı olan ve 1945-46 sömürge karşıtı silahlı mücadeleyi aktif olarak desteklemiş George Kahin adında genç bir profesörü bünyesine katmıştı.

Bunun üzerine, Cornell'de şansımı denemeye karar verdim. Kennaway de çabucak bana bir öğretim asistanlığı ayarladı. Henüz yirmi bir yaşındaydım.

Amerika'ya yaptığım seyahat özel cinstendi. Beş gün süren son Atlantik seferlerinden birini gerçekleştiren *Queen Mary* adlı dev gemiye bindim. Gemi New York'a vardığında, trenle Ithaca'ya geçtim. 1958 Ocak ayının başlarıydı ve şehir göbek hizasına kadar karla kaplıydı.

~

Hayatımın ilk yirmi bir senesinde ne denli şanslı olduğumu hatırlatmama gerek yok sanıyorum. Büyük bir talihsizlik de olsa, kendim daha dokuz yaşındayken elli üç yaşındaki zavallı babamı kaybetmek yaşadığım tek gerçek talihsizlik oldu. Öte yandan, laf arasında değinmekle yetindiğim daha büyük bir resim söz konusuydu. Bu büyük resmin hem coğrafi hem zamansal yönlerine değinmek gerekiyor.

Coğrafi olarak, (farkında olmadan) hayatla ilgili kozmopolit ve karşılaştırmalı bir bakış açısı kazanacak biçimde hazırlanıyordum. Daha ergenliğe adım atmadan Yunnan, Kaliforniya, Colorado, bağımsız İrlanda ve İngiltere'de yaşamıştım. İrlandalı bir baba, İngiliz bir anne ve Vietnamlı bir bakıcı tarafından yetiştirilmiştim. Fransızca ailemizin (gizli) bir diliydi, Latinceye âşık olmuştum, ayrıca ebeveynlerimin kütüphanesi Çin, Japon, Fransız, Rus, İtalyan, Amerikan ve Alman yazarların kitaplarıyla doluydu.

Aynı zamanda, yararlı bir marjinallik duygusu da taşıyordum. İngiliz aksanımdan ötürü Kaliforniya'da, kullandığım Amerikan tabirlerinden ötürü Waterford'da, İrlanda diline özgü deyimler kullanmamdan dolayı da İngiltere'de gülüşmelere sebep oluyordum. Bu, sağlam bir kimlikten yoksun ve köksüz bir hayata işaret etmesiyle

negatif bir durum olarak okunabilir. Öte yandan, bunu pozitif bir durum olarak okumak da mümkündür; çünkü hem İrlanda ve İngiltere'yle (bir şekilde) aramda sayısız bağ olduğuna hem de yeryüzündeki pek çok yerle edebiyat ve sinema sayesinde bağlar kurduğuma işaret ediyordu. Nitekim, sonraları dil sayesinde Endonezya, Siyam ve Filipinler'le derin bağlar kurmak da benim açımdan kolay oldu.

Tay dili ile Endonezya dili arasında hiç bağlantı olmamasına ve birbirinden son derece farklı dilsel kökenleri olmasına karşın, iki dilde de kaderci bir kurbağa tasviri bulunur. Bu kurbağa hayatı boyunca –bu ülkelerde genelde çanak olarak kullanılan– yarım bir hindistancevizi kabuğu altında yaşar. Kabuğun altında hareketsiz oturan kurbağa, çok geçmeden hindistancevizinin tüm evreni kapsadığına inanmaya başlar. Kıssadan hisse; kurbağa dar kafalı, taşralı, kendi evine çakılıp kalmış olduğu halde, kerameti kendinden menkul bir kibre sahip olan kimsedir. Kendi adıma, meseldeki kurbağanın aksine, hiçbir yerde yerleşebilecek denli uzun kalmadım.

Yeri gelmişken, burada niçin "Tayland" yerine "Siyam" demeyi yeğlediğimi açıklasam iyi olur. Ülkenin adını "Tayland" olarak değiştirmek, 1930'ların sonunda milliyetçi askeri diktatör Mareşal Plaek Phibunsongkhram'ın işiydi. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, sivillerin kısa bir süreliğine iktidara geri gelmesiyle yeniden "Siyam" adına dönüldü. Ancak, 1947'de asker tekrar yönetime el koydu ve sonraki yirmi beş yıl (Soğuk Savaş) boyunca iktidarı elinde tuttu. Bu kez "Tayland" adı iyiden iyiye kurumsallaştı.

Ülkenin adının ne olması gerektiği hâlâ tartışma konusu. "Tayland" adını eleştiren, ağırlıklı olarak liberal ve ılımlı solcuların oluşturduğu kesimler, ülkenin, baskın etnisite olmasına karşın ellinin üzerindeki etnik gruptan yalnızca biri olan "Taylar" ile özdeşleştirilmesinden hoşnut değiller. Onlara göre, bu isim azınlıklara karşı gelişen ve özellikle ülkenin güney ucunda yaşayan Malay Müslümanları hedef alan dar kafalı ve baskıcı yaklaşımları teşvik etmektedir. Öte yandan "Siyam" adından hoşlanmayanlar onun modern ve demokratik olmayan feodal dönemle fazlasıyla özdeşleşmiş olduğunu ileri sürmektedir. Ben birinci eleştirinin sahipleriyle aynı

hissiyatı paylaşıyorum ve bu yüzden ülkenin adını "Siyam" olarak kullanıyorum. Yalnızca kimi kurum isimlerinde yerleşik hale gelen kullanımları istisna kabul ediyorum.

~

Eski bir dünyanın sona ermekte olduğu bir çağda büyüdüm. Aldığım eski tarz iyi eğitimin önemini anlamaktan uzaktım. Bu eğitimden yararlanan neredeyse son kuşağa mensup olduğumun farkında bile değildim. Bu eğitim son derece muhafazakâr bir biçimde, deyim yerindeyse üst-orta sınıf geleneğinin taşıyıcılarını yeniden üretmek üzere tasarlanmıştı. Erkek çocukları bu tarzda genel bir eğitim aldıktan sonra üst düzey bir devlet memuru, siyasal oligarşinin bir üyesi veya eski tarz, saygın bir öğretmen olmayı bekleyebilirdi.

Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İşçi Partisi hükümetlerince başlatılan barışçıl sosyal devrim ile birlikte Soğuk Savaş, Amerikan hâkimiyeti, ticaretin küreselleşmesi ve İmparatorluğun çöküşüne çok daha iyi uyum sağlayan sayısız yeni lise ve üniversite açıldı. Gençlerin iktisat, işletme, iletişim, sosyoloji, modern mimari ve (astrofizikten profesyonel paleontolojiye varıncaya değin) bilim eğitimi görmesi gerekiyordu. Artık amatörlük işe yaramıyordu. Dil bile değişime uğruyordu. Benim öğrendiğim eski moda BBC tarzı İngilizce, sınıfçı olmakla itham ediliyor ve yerini farklı halk İngilizcesi örnekleri almaya başlıyordu. Artık, İngilizce dışındaki dillerde şiir ezberlemek şöyle dursun, şiir ezberlemenin kendisi anlamsız görülüyordu.

Okullar da değişimden geçiyordu. Öğretmenler ve büyük çocuklar tarafından sürdürülen olağan dayak dönemi sona eriyordu. Erkek okullarının karma eğitime geçmesi yönünde demokratik baskı artıyor ve bunun gerek olumlu gerekse olumsuz sonuçları görülüyordu. Galiba yalnızca kitap, radyo ve siyah-beyaz filmlerle eğitim görenlerden (kendini eğitenlerden) bir sonraki kuşakta yer alıyorum. Televizyon yoktu, Hollywood yok gibiydi, video oyunlarının ve internetin esamesi okunmuyordu. Daktilo bile yoktu. Daktiloyla yazmayı ancak Amerika'daki yetişkinlik dönemimde öğrendim.

Zayıf da olsa, bu değişimin kendi ailemde de gerçekleştiğini hissedebiliyordum. Erkek kardeşim benimle aynı eğitimden geçmişti. Oysa benden yedi yaş küçük olan ve sonraları Oxford mezunu olan kız kardeşim, doğmakta olan yeni dünyanın bir parçasıydı. Siyasal bakımdan benden daha ileri ve yetenekli olan erkek kardeşimle bile aramızda belirgin bir fark vardı. Bu durumu Amerika üzerinden görmek mümkündü. Amerika'ya bizzat gidinceye kadar o topraklara en ufak bir ilgi duymamıştım. Amerikan tarihine dair hiçbir şey bilmiyordum ve büyük Amerikan romancılarından hiçbirini okumamıştım. Amerikan filmlerini gün geçtikçe daha sıkıcı ve baş ağrıtıcı buluyordum, Amerikan pop müziği ise –hakkında hiçbir şey bilmediğim halde– tutkulu bir klasik piyano icracısı olarak tepeden baktığım bir şeydi. Piyanoda çınlattığım Bach'lara ve Schubert'lere katlanmak zorunda kalan kardeşim ise, gümbür gümbür Latin Amerikan rumbalarıyla ve sonraları Elvis Presley'le misillemede bulunuyordu. İtiraf etmeliyim ki onca süre ABD'de yaşamama, Amerikalı birçok olağanüstü arkadaşım olmasına ve Siyahi müziğin her türüne yakınlık duymama karşın, bugün bile Amerikan toplumu ve kültürüyle aramda bir yabancılık değilse bile en azından bir kopukluk olduğunu hissediyorum. Bunun tek istisnası, bana babamdan kalan ve yürekli komünist Rockwell Kent'in resimlediği 1920 baskısı bir *Moby Dick* olmuştur. Herman Melville benim için hâlâ en büyük roman yazarıdır.

Ayrıca, daha mesleki bir açıdan da "son kuşak" içinde yer aldım. ABD'ye 1958 yılında gittim, yani Amerikan üniversite yaşamının, Birleşik Krallık'takine benzer köklü bir değişim geçirmesinin hemen öncesinde. 1960'ların başları ile ortalarında, "teori" dediğimiz büyük makine giderek görünürlük kazandı. Her şeyin başlangıcı, şimdi maziye karışmış olan "davranışçılık" devrimi oldu. "Teori" gerçekçi ve pratik olmayı önemseyen bir toplumda pek doğal karşılanmadı ama kanımca çok ciddi etkilerde bulundu. Her disiplinin kendini diğer disiplinlerden ayırt edip kendine ait bir jargon oluşturmasına zemin oluşturdu.

ABD'de okuduğum dönemde söz konusu değişim kendini henüz hissettirmediği için, hocalarımdan hiçbiri tarih veya antropoloji

dersleri almamdan şikâyetçi değildi. Ancak, 1960'ların sonuna gelindiğinde farklı alanlardan ders almak zorlaşmıştı. Kaderin bir cilvesi olacak ki otuz yıl sonra Amerikalı akademisyenler büyük bir hevesle disiplinlerarası yaklaşımlardan söz etmeye başladılar. Bu yaklaşımların en az bir kuşak önceye kadar zaten var olduğunun farkında değillerdi.

Yetişkinliğe adım atışımdan sonra gerçekleşen bu değişimlerin hiçbir olumlu yanının olmadığını söylemiyorum. Sadece, söz konusu değişimler başladığı sırada öğrenim hayatımın sona ermekte olduğunu vurgulamak istiyorum. Bu değişimlerin henüz norm haline gelmediği son kuşağa mensup olmam sayesinde, değişimlerle şekillenmekten çok, onları belli bir mesafeden gözlemlemeye elverişli bir konumda bulundum.

İkinci Bölüm

Bölge Çalışmaları

KADER UMDUĞUMDAN farklı gelişti. Çok geçmeden, bir yandan Cornell'deki doğal ortamın güzelliği, diğer yandan George Kahin'in verdiği Endonezya, Güneydoğu Asya, ABD'nin Asya siyaseti dersleri aklımı çeldi. Cornell'deki ilk yılımın sonunda, artık, hayatta ne yapmak istediğim konusunda bir karara vardığımı fark ettim. Akademisyen olup araştırma yapacak, yazılar yazacak ve ders verecektim. Akademik ve siyasal yönelim olarak Kahin'in izinden gidecektim. Onun mükemmel bir akademisyen olmasının yanında, coşku ve inanç dolu bir yapıya sahip olduğunu da ilerleyen sayfalarda anlatacağım.

Böylelikle orada kalmaya devam ettim. Nihayet bir yola girdiğim için annem mutluydu. Tek şikâyeti kendisinden ve kardeşlerimden çok uzakta olmamdı. Bu nedenle ona hemen her hafta mektup yazdım, ayrıca her yıl Noel'de ve yaz tatilinde evimize gittim. Annem mektuplarıma düzenli olarak cevap yazdı. Celia teyzem ise gazeteden kesilmiş çapraz bulmacalar gönderdi, çünkü bunlar Amerika'daki emsallerine göre genellikle daha zor oluyordu.

Kahin'in Güneydoğu Asya üzerine verdiği derslerin cazibesine kapılmama karşın, Amerikan lisansüstü hayatına uyum sağlamak birkaç ayımı aldı. Güneydoğu Asya programıyla Cornell Üniversitesi'nin o zamanlar benzersiz bir yer olduğunu anlamam için ise da-

ha uzun bir sürenin geçmesi gerekti. Bunun nasıl bir benzersizlik olduğunu açıklamak için şimdilik Cornell'i bir yana bırakarak, Amerikalıların verdiği adla bölge çalışmalarının (*area studies*) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ani yükselişi üzerinde durmamız gerekiyor.

Amerika Birleşik Devletleri dünya çapında agresif bir ekonomik yayılmacılık politikası izlemekle birlikte, Pearl Harbor'dan önce soyutlanmacı bir politikaya sahipti. Bu bağlamda, Woodrow Wilson'ın büyük gayretlerine karşın, ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmayı reddettiğini hatırlayalım. ABD'nin gerek kayda değer yalnızca bir adet sömürgeye –Filipinler– sahip olduğu gerekse kendisinin eski bir sömürge olduğu düşünüldüğünde, "Avrupa" ve Japonların yürüttüğü sömürgeci emperyalizm çatışmasında yer alması genellikle mahcubiyet sebebiydi. 1930'ların ortalarına gelindiğinde, 1946'da Filipinlileri bağımsızlığa ulaştıracak program belirlenmişti bile. ABD devasa ve modern bir donanmaya sahip olsa da kara ve hava kuvvetleri küçüktü. Yaptığı doğrudan siyasal müdahaleler, Monroe Doktrini'ne göre kendi "arka bahçesi" saydığı yerlerle sınırlıydı: Orta ve Güney Amerika, Karayipler'in bir kısmı ve Pasifik bölgesinin büyükçe bir kesimi. Amerikan akademik dünyası da bu büyük resmi yansıtmaktaydı. Pek çok Amerikalının Avrupa kökenli olması ve Avrupa'ya dair akademik çalışmaların yüksek prestijine bağlı olarak, çok sayıda Amerikalı akademisyen önde gelen Batı Avrupa ülkeleri (İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya) üzerine çalışmalar yapmaktaydı. Sovyetler Birliği de çalışmalara konu olmaktaydı, çünkü güçlü bir ideolojik düşman olarak görülmekteydi. Asya ülkeleri arasında, genel ilgiye mazhar olabilenler yalnızca Çin ve Japonya'ydı. Japonya'nın çalışmalara konu olmasının temel nedeni sahip olduğu askeri güçtü. Çünkü bu güç, rekabet halinde bulunduğu Amerika'nın Pasifik bölgesindeki gücüne tehdit oluşturmaktaydı. Çin'e gelince, ilk olarak on dokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren Çin'de çalışmalar yapmaya başlayan çok sayıda Amerikalı misyoner esaslı bir ilginin uyanmasına ön ayak olmuştur. 1940'ların sonunda Chiang Kai-shek rejimi yıkıldığında ABD'ye kaçan –tutucusundan liberaline, birinci sınıfından vasatına kadar– birçok Çinli akademis-

yen ABD'de antikomünist Sinolojinin nüfuzunu ciddi ölçüde artırdı. Bunların birçoğunun, Japonya veya diğer Asya ülkelerinden gelen akademisyenlerden farklı olarak, belli siyasal gündemleri vardı. Çin uzmanı Amerikan akademisyenleri arasında benzer ideolojik perspektife sahip olanlarla ittifak kurarak, Asya konusunda Amerikan akademik derneklerinde büyük ve etkili bir hizip oluşturmayı amaçlıyorlardı.

Hindistan üzerine yapılmış kimi çalışmalar vardı, ama bunlar çağdaş sömürge Hindistanı'nı konu almayan, Avrupa Oryantalizmi'nin etkisindeki Sanskrit dili araştırmacılarının okuduğu kitaplardan ibaretti. Birkaç antropolog dışında, neredeyse Afrika, Ortadoğu, Orta Asya veya Güneydoğu Asya üzerine çalışma yapmış kimse yoktu. Güneydoğu Asya konusunda (Filipinler haricinde) kayda değer uzmanların sayısı bir elin parmaklarını geçmiyordu: Margaret Mead ve Gregory Bateson (Bali), Cora Dubois (Alor) ve Rupert Emerson (Malaya). Cornell'de kamu yönetimi bölümünde okumaya başladığım 1958 gibi geç bir tarihte, küçük fakültemiz Amerika dil ve kültürleri uzmanlarının (*Americanists*) egemenliği altındaydı. Sovyetler Birliği bir profesöre, Batı Avrupa bir diğerine bırakılmıştı. George Kahin, Asya'nın tamamından sorumluydu. Latin Amerika, Doğu Avrupa, Afrika veya Ortadoğu dersleri veren kimse yoktu.

İkinci Dünya Savaşı her şeyi köklü bir değişime uğrattı. ABD birdenbire dünya egemeni haline geldi. Almanya ve Japonya bütünüyle yenilgiye uğradı. Britanya ve Fransa ise kazanan tarafta olmalarına karşın, savaşa katılmanın maliyeti olarak o denli güç kaybettiler ki dünya çapında birer emperyalist güç olarak konumları hızla geriledi. 1960'lar itibariyle, sahip oldukları sömürge imparatorlukları büyük ölçüde tarihe karışmıştı. Yalnızca Sovyetler Birliği varlığını sürdürdü ve küresel değilse de bölgesel bir güç olmaya devam etti. Milletler Cemiyeti dışında kalmış olan Amerika, bu kez Birleşmiş Milletler'in önde gelen örgütleyicisi oldu. BM genel merkezinin New York'ta oluşu da bunu simgelemekteydi. Bu yeni şartlar altında güçlenen ve bundan böyle dünya siyasetinde belirleyici bir rol oynaması beklenen Amerikan seçkinleri, bir anda, dünyanın pek çok bölgesine dair ne kadar az şey bildiklerini fark ettiler. As-

ya'da ve ardından Afrika'da büyük bir süratle gerçekleşmekte olan sömürgelikten çıkış süreci bu farkındalığı daha da artırdı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'de bölge çalışmalarının yükselişi doğrudan doğruya ülkenin yeni hegemonik konumunu yansıtıyordu. Devlet, Batı Avrupa dışındaki ülkeler üzerine yapılan *çağdaş* siyasal ve ekonomik araştırmalar için finansal olarak ve diğer yönlerden yüklü miktarda kaynak sağlamaya başladı. Tarih, antropoloji, sosyoloji, edebiyat ve insan bilimleri alanına çok daha az kaynak ayrıldı. Soğuk Savaş kendini hissettirdikçe politika araştırmalarına yönelik ilgi arttı ve özel olarak da o dönemde "dünya komünizmi" olarak anlaşılan gerçek ya da hayali tehdide yöneldi. Bu akademik açılımın itici güçleri CIA, Dışişleri Bakanlığı ve Pentagon'du. Öte yandan, özellikle Rockfeller ve Ford vakıfları gibi çok büyük özel kuruluşlar da önemli bir rol oynadılar ve devletin "politika" geliştirme odaklı yaklaşımını bir ölçüde dengelediler.

Bu vakıfların üst düzey yetkilileri genelde Başkan Franklin Roosevelt'in uzun süren başkanlık döneminde yetişmiş, iyi eğitimli kişilerden oluşuyordu ve devlet görevlilerine göre daha liberal bir bakış açısına sahiplerdi. Aynı zamanda, "dünya komünizmi" ile savaşmayı bir nebze daha az saplantı haline getirmişlerdi. İçlerinden birçoğu, devletle ilişkili kuruluşlardansa açık üniversitelerde sağlıklı bir gelişim göstermesi daha muhtemel olan derinlikli, tarihe dayalı akademik çalışmalar yapmanın doğruluğuna inanıyordu. Bu kişiler uzun vadeli planlama yapılmasına, bir an önce donanımlı araştırma kütüphaneleri kurulmasına ve savaş öncesi dönemde pek okutulmayan dillerin etkin biçimde öğretilmesine dönük ihtiyacı da çok daha iyi kavramıştı.

Peki, "Güneydoğu Asya" Batılı gözlere nasıl görünmekteydi? Yazılı Çin dilinde uzun zamanlar yer etmiş olan *nan-yang* sözcüğü "güney bölgesi" gibi bir anlama gelen ama aynı zamanda "su" yananlamına sahip muğlak bir coğrafi terimdi. Nitekim bu sözcük Pekin esas alınarak konumlandırılan ve su veya deniz yolu ile ulaşılabilen güney bölgesine işaret etmekteydi. Sözcüğün, farklı dönemlerde Çin'in kendi güneydoğu sahil eyaletlerini, Filipin ve Endonezya takımadalarını, ayrıca Malakka yarımadasını ifade ettiği olmuş-

tur – ama karadan erişilebilen Burma ve Laos'u kapsamamıştır. Sözcüğün Japoncadaki kökteşi olan *nampo* ise Meiji döneminde daha belirgin ve daha siyasal bir anlam kazanarak günümüzde Güneydoğu Asya olarak bildiğimiz bölgeyle birlikte, Batı Pasifik'in Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japon manda yönetimine girecek olan geniş bir kısmını da kapsar hale geldi.

"Güneydoğu Asya" tabirini bütünüyle modern bir anlamda kullanan ilk Batılı akademisyen, Pasifik Savaşı'nın patlak vermesinin hemen öncesinde 1941 yılında *Welfare and Progress in Southeast Asia* (Güneydoğu Asya'da Refah ve İlerleme) eserini yayımlayan büyük Burma uzmanı John Furnivall olmuştu. Öte yandan, belirleyici değişim, savaş esnasında Louis Mountbatten komutasında Güneydoğu Asya Komutanlığı'nın kurulmasıyla geldi. Bu, Washington'a bırakılan Amerikan sömürgesi Filipinler hariç, tüm Güneydoğu Asya'yı "kurtarmak" amacıyla kurulmuş bir Müttefik kuvvetiydi. Güneydoğu Asya Komutanlığı; Burma, Malaya ve Singapur'da Britanya sömürgeciliğini (kısa bir süreliğine) yeniden tesis etmekle kalmadı, aynı zamanda Hollanda'nın günümüz Endonezyası'nda, Fransa'nın ise Çinhindi'nde gösterdiği benzer çabalara destek olma yolunda büyük rol oynadı. Ancak, Komutanlık savaşın sona ermesinin hemen ardından lağvedildi.

"Güneydoğu Asya" tabirinin kalıcı olarak yaygın kullanıma girmesi Amerika Birleşik Devletleri sayesinde gerçekleşti. Tıpkı kendisinden önce Japonya gibi ABD'nin de Hindistan ile Çin arasındaki bölgenin tamamına hâkim olma emelleri vardı. Avrupalı imparatorluklar bölgeyi aralarında bölüşmüş olmaktan memnundu ve ilgilerini kendi sahip oldukları sömürgelere yoğunlaştırmışlardı. Bu büyük siyasal değişimin kaçınılmaz olarak akademik çalışmalar üzerinde de köklü bir etkisi oldu.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Güneydoğu Asya'nın farklı parçalarına ilişkin nitelikli çalışmaların neredeyse tamamı, sömürgeci devletlerdeki üniversitelerin profesörlerine değil, araştırmacı yönü olan sömürge bürokratlarına aitti. Bu bürokratlar belli sömürgelerde uzun yıllar yaşayan, genellikle yerel çağdaş diller ya da klasik dillerden birkaçını bilen ve kimi zaman yerli kadınlarla evlenen ya da

ilişkisi olan adamlardı. (Küçük bir azınlık eşcinseldi ama bunu olabildiğince saklamak durumundaydılar.) Yaptıkları akademik çalışmaları genelde bir tür hobi olarak görür ve esasen arkeoloji, müzik, eski edebiyat ve tarihe ilgi duyarlardı. Genel olarak bakıldığında bunlar, istediklerini söyleyebildikleri alanlardı. Siyasal veya ekonomik incelemelere dönük çabalar ise bu denli rağbet görmüyordu, çünkü yazarlar genel olarak sömürge rejimine sadık kalmak mecburiyetindeydiler.

Hepsinden önemlisi, bu yazarlar genelde yalnızca bir sömürgeyi –tayin oldukları ülkeyi– incelemekte, diğer sömürgelere karşı ilgileri veya onlar hakkındaki bilgileri zayıf kalmaktaydı. Sistematik ve karşılaştırmalı bir çalışma kaleme alan tek önemli araştırmacı John Furnivall ancak bürokrasiden ayrıldıktan sonra söz konusu çalışmayı gerçekleştirmişti (Britanya sömürgesi Burma ve Hollanda sömürgesi Endonezya hakkındaki *Colonial Policy and Practice* / Sömürge Politikası ve Pratiği). Dolayısıyla 1950'ler ve 1960'lar boyunca bile Güneydoğu Asya üzerine yazılmış nitelikli eserler o kadar azdı ki benim kuşağım araştırmacı bürokratlara bel bağlamak zorundaydı. Bunun için ya Fransızca ya da Felemenkçe okumayı öğrenmek gerekiyordu. Bir kuşak boyunca, Burma konusunda Furnivall ve Luce, Çinhindi konusunda Mus ve Coedès, Malaya konusunda Winstedt ve Wilkinson, Endonezya konusunda ise Schrieke, Pigeaud ve van Leur okuduk.

Bu düzen, savaş sonrası Amerika'da adeta bütünüyle tersine çevrildi. O tarihten itibaren, bölgeye dair araştırma faaliyetlerinin neredeyse tamamı, bürokrasi deneyimi az olan veya hiç olmayan profesörler ile lisansüstü öğrenciler tarafından gerçekleştirildi. Mesleki meşguliyetler ve yoğun ders programları sahada uzunca bir süre vakit geçirmelerine pek imkân tanımıyordu. İlk nesilden olanların birçoğu hiçbir zaman Burma, Vietnam, Kmer, Tagalog dillerine hâkim olamadı; hatta Tay dili ile Malay-Endonezya dillerinde bile yeterlilik sağlayamadı. İçlerinden birkaçı Güneydoğu Asyalı kadınlarla evlendi ama bunların çoğu eşlerini ABD'ye getirdi.

Disiplinlerin odağında da bir devlet olarak ABD'nin önceliklerini yansıtan bir kayma yaşanıyordu. Siyaset bilimi son derece önemli

hale gelirken, onu ekonomi takip ediyor, ardından (kabile ve azınlık ayaklanmaları Washington'ın ilgisini çekiyordu) antropoloji ve modern tarih geliyordu. Edebiyat ve güzel sanatlara ise nadiren ciddi bir ilgi gösterildiği oluyordu.

Amerika'daki genel manzaranın bir özelliğinden de kısaca söz etmemek olmaz. Filipinler'i hariç tutarsak, ABD'nin elinde araştırmacıların çalışmalarında yararlanabileceği neredeyse hiç sömürge arşivi yoktu. Bu ise doğal olarak güncele odaklanmayı özendiriyordu. Birleşik Krallık, Hollanda ve Fransa'daki kapsamlı emperyal-kolonyal arşivler temel kaynaklardı. Öyle ki sömürgesizleşme sürecinden sonra dahi uzun süreler Hollandalı genç araştırmacılar Endonezya, Fransızlar Çinhindi, Britanyalılar ise Malaya, Singapur ve Burma üzerine çalışmalar yapmaya büyük ölçüde devam ettiler. Ama bu çalışmalarını güncel değil, tarihsel meseleleri konu alarak yaptılar. Avrupalı araştırmacıların, Amerikalıların öncülük ettiği bu alana entelektüel ve kurumsal olarak uyum sağlamaları için bir kuşağın geçmesi gerekti.

Amerika'daki "Güneydoğu Asya çalışmaları" Ford ve Rockefeller vakıflarının inisiyatifleriyle ve akademik uzmanlık çalışmaları için gerek duyulan kurumsal bir mekân kurma amacıyla başladı. 1940'ların sonu ve 1950'lerin başında iki üniversiteye, yani Yale (1947) ve Cornell'e (1950) ciddi fonlar aktarıldı ve kurumsal destek sağlandı. Bununla, Güneydoğu Asya alanında disiplinlerarası programlar oluşturulması, yeni kürsüler kurulması, kütüphaneler tesis edilmesi, profesyonel dil eğitimi kursları başlatılması ve saha çalışmalarına dönük hibe ve burs ödülleri konulması amaçlanıyordu.

Bu iki üniversitenin tercih edilmesinin başlıca nedeni o zor başlangıç yıllarında sahip oldukları liderlik kabiliyetiydi. Cornell'deki programın ilk direktörü, 1930'larda Avustralya aborijinlerini çalışan ama savaş esnasında geçici olarak Dışişleri Bakanlığı'na görev için çağırılıp Güneydoğu Asya konusunda çalışmak üzere görevlendirilen antropolog Lauriston Sharp'tı. Sharp görevi sırasında "sömürgeleşmemiş Tayland"a özel bir ilgi duymaya başladı ve Cornell'e döndükten sonra Cornell Modern Tayland Projesi adlı yan birimi kurdu.

Sharp iki önemli şahsiyeti göreve getirdi. On küsur dili iyi derecede bilen bir dil ve dilbilim profesörü olan John Echols esas olarak İskandinavya ile ilgilenmekteydi ve savaş sırasında istihbarat toplamak üzere tarafsız ülke İsveç'e atandı. Savaştan sonra Endonezya'ya büyük bir ilgi duymaya başladı ve *bahasa Indonesia*'nın ilk İngilizce sözlüğünü yazdı. Cornell'de Güneydoğu Asya dilleri öğretimini geliştiren en önemli kişi de kendisiydi; üniversite de zamanla bölgedeki başlıca yerel dilleri öğretme kapasitesine sahip oldu. Echols bir başka bakımdan da sıradışı bir adamdı. Cornell Kütüphanesi'nde Güneydoğu Asya üzerine metinlerden oluşan dünyadaki en büyük koleksiyonu neredeyse yalnız başına derledi. Kişisel hiçbir finansal destek almaksızın, hayatının geri kalan kısmını bu anıtsal çalışmaya adadı. Bu koleksiyon, adı geçen programda görev yapan öğretim kadrosunun başka üniversitelere geçmeyi pek tercih etmemesinin ve üstün nitelikli öğrencilerin Cornell kampüsüne akın etmesinin en önemli nedenlerinden biriydi.

Diğer önemli kişi ise yine olağanüstü bir adam olan George Kahin'di. Pasifik Savaşı'ndan hemen önceki yıllarda lisans eğitimini Harvard'da tamamlamış ve orada Uzakdoğu'yu da içine alan uluslararası ilişkiler alanına merak sarmıştı. Sharp ve Echols'ın fazla siyasal olmadıkları söylenebilirse de Kahin için tam tersini söylemek gerekir. Pearl Harbor baskınının hemen ardından siyasal etkinlikler göstermesi, ileri düşünce ve kişisel cesaret sahibi olduğunun açık bir göstergesidir. Adı geçen baskın ABD'nin Batı sahilinde yerleşik Amerikalı Japonlara yönelik şiddetli bir tepkiyi ateşlemiş, çoğu toplanarak savaş boyunca korkunç kamplarda tutulmuştu. Batı sahilindeki namus yoksunu ırkçı işadamları bu durumu fırsat bildi ve kamplara toplananlara borçlarını ödemeyi reddederek durumu daha ağır bir hale getirdi. Kahin, hukuki yollar ve başka yöntemlerle bu işadamlarına borç ödetmeyi amaçlayan cesur bir Quaker tarikatı girişimine katıldı. Bu eylemi vatanseverliğe aykırı gösteren siyasal atmosfere rağmen girişimde yer aldı.

Genç Kahin, Amerikan ordusuna katıldığında Endonezya ve Malaya'daki Japon muharebe hatlarının gerisine paraşütle inmek üzere eğitim almıştı. Tabii, Pentagon'u tanıyanların tahmin edebile-

ceği gibi, sonuçta bu göreve gönderilmeyip İtalya'ya gönderildi. Ama aldığı eğitim Endonezya'ya tükenmeyen bir ilgi duymasını sağladı. Terhis olduğunda lisansüstü öğrencisi olarak okula döndü ve 1948 yılında Endonezya'da, uzun süren silahlı bağımsızlık mücadelesinin tam ortasında siyasal saha araştırmasına başladı. Önde gelen birçok Endonezya milliyetçisiyle yakın arkadaş oldu. Bir yolunu bulup Hollanda hatlarını geçerek takımadalar bölgesinin birçok kısmını gezdi, Amerikan gazetelerine Endonezya yanlısı makaleler gönderdi ve sonraları ABD Kongresi'nde Hollandalılara karşı lobi faaliyetinde bulundu.

Amerika'da çağdaş Güneydoğu Asya siyaseti üzerine yazılmış ilk büyük akademik çalışma olan *Nationalism and Revolution in Indonesia* (Endonezya'da Milliyetçilik ve Devrim) adlı klasik eserinin yayımlanmasının hemen öncesinde Kahin 1951'de Cornell'e geldi. Kahin, Cornell için çok önemli bir kazanımdı çünkü Amerika'nın Güneydoğu Asya'ya olan ilgisinin ağırlıklı olarak siyasal bir ilgi olduğu, bu yüzden de çok sayıda gencin kendisinden ders almak isteyeceği bir dönemde siyasetbilimci olarak göreve başlamıştı. Ne var ki McCarthy dönemi zirveye ulaştığı günlerde gidişatı değiştirecek hamle geldi ve Kahin'in Dışişleri Bakanlığı'ndaki sağcı düşmanları tarafından, Endonezyalı komünistlerle dostane ilişkileri olduğu şeklindeki uyduruk bir gerekçeyle birkaç yıl boyunca pasaportuna el koyuldu.

Kahin, Sharp'ın da desteğiyle, önemli ve bambaşka iki insanın daha Güneydoğu Asya programına gelmesini sağladı. Bunlardan biri iktisatçı ve iktisat tarihçisi Frank Golay'dı. Golay, savaş sırasında deniz istihbaratında görev almış ve Filipinler'e ilgi duymaya başlamıştı. Ortodoks bir iktisatçı ve birçok açıdan epeyce muhafazakâr biri olmasına karşın, disiplinli olması, Filipinler'e yönelik ilgisinin derinliği ve iyi bir öğretmen olması önemliydi. İkincisi, gerçekten romantik ve sıradışı bir kadın olan Claire Holt'tu. Riga'da varlıklı bir Yahudi ailenin çocuğu olarak doğmuş, Rus Çarlığı'nın son yıllarında büyümüştü; bu nedenle anadili Rusçaydı. Bolşevik Devrimi'nin

ardından ailesi İsveç'e göç etmiş, o da önceleri Paris ve daha sonra New York'ta gazeteler için dans ve özellikle bale üzerine muhabirlik ve eleştirmenlik yapmıştı.

Kocası garip bir kazada ölünce, bir arkadaşıyla Şark yolculuğuna çıkar. Hollanda sömürgesi Endonezya'ya gittiğinde ülkeye ve insanlara tutulur, üst düzey bir yetkinlik kazanacak şekilde hemen Cava dansı üzerine çalışmaya koyulur. Bu sırada parlak bir Alman arkeolog olan Wilhelm Stutterheim ile sevgili olur ve onun sayesinde Endonezya'nın sömürge öncesi uygarlıkları ile ilgili derinlemesine bilgi edinir. Ardından hayatında trajedi yeniden boy gösterir. 1940 baharında Nazilerin Hollanda işgalinden sonra, sömürgedeki tüm diğer Almanlarla birlikte Stutterheim da tutuklanır. Pasifik Savaşı patlak verdiğinde, Hollanda sömürge rejimi tutuklananları Britanya sömürgesi Hindistan'a nakletme kararı alır. Fakat Stutterheim'ın bulunduğu gemi Sumatra açıklarında Japon uçakları tarafından batırılır ve gemideki herkes ölür.

Claire, Amerika'ya döndükten sonra genç diplomatlara ve gizli servis yetkililerine Malay ve Endonezya dilleri öğretmek üzere işe alınmış. McCarthy devrine kadar görevde kaldıysa da o devirde kahırdan ve kızgınlıktan istifa etmiş. Kendisini eskiden beri tanıyan Kahin bu durumu şans bilerek onu Cornell'e getirdi ve o da 1970'te ölünceye dek orada kaldı. Akademik geçmişi olmadığından öğretim üyesi olamadı ama sömürge toplumuna, Endonezya'ya ait kültürlere ve gösteri sanatlarına ilişkin ansiklopedik bilgiye sahip, olağanüstü bir *bahasa Indonesia* okutmanıydı. Programın, Güneydoğu Asya'nın herhangi bir bölgesinde fiilen yaşamış tek üyesiydi. Bunun yanında, sanatla ciddi anlamda ilgilenen tek kadın ve tek kişi de kendisiydi.

Yale Güneydoğu Asya programı daha küçüktü fakat Cornell karşısında birtakım üstünlükleri vardı. Yale'deki programın kurucusu Avusturyalı göçmen bir tarım iktisatçısı olan Karl Pelzer'di. Sömürge Endonezyası'nda çalışmış, uzmanlık alanı ise bu sömürgenin uçsuz bucaksız ekim alanları olmuştu. Ancak asıl önemli figür –çok erken yaştaki ölümüne değin– Harry Benda idi. Savaş öncesi Cava'da genç bir işadamı olarak çalışmış olan bir Çek Yahudisiydi. Japon

İşgali sırasında bir toplama kampına konmuş, güçbela hayatta kalmıştı. 1946 yılında serbest bırakılması üzerine, doğruca ABD'nin yolunu tutmuş, nihayet Cornell'de, savaş öncesi ve savaş dönemi Endonezyası'nda Japonlar ve Müslümanlar arasındaki ilişkileri konu alan parlak bir doktora tezi yazmıştı. Yaşça biraz daha büyük olmasına rağmen Kahin'in ilk öğrencilerinden biriydi. Doktora tezini siyaset bilimi alanında yazmış olmasının Yale'de tarih profesörü olmasına bir engel teşkil etmemesi o tarihlerde akademik yaşamın akışkanlığına dair fikir verebilir.

Pelzer ve Benda, daha "Amerikan" olan Cornell'in aksine, Yale' deki programa "Avrupalı" bir kültür ve bakış kazandırdılar. Buna karşın, iki program arasındaki mesafe arabayla gidilebilecek kadar yakın, fakültelerin birbirine karşı tutumları dostçaydı ve ben Cornell'e geldiğim dönemde üniversiteler yazları emek isteyen dil derslerini kendi aralarında dönüşümlü olarak açıyorlardı.

Lisansüstü öğrencisi olarak beni en çok etkileyen bu dört hocam, fevkalade farklılıktaki karakter, yetenek ve ilgi alanlarıyla bir yıldız kümesi oluşturuyordu. Tıpkı benim gibi Avrupalı olan Claire Holt ve Harry Benda tarih ve kültüre karşı çok ilgiliydiler. Benda'nın üstün bir zekâsı, hayat karşısında derinlemesine şüpheci bir bakışı ve yerinde duramayan bir mizacı vardı. "Alışılanın dışında" düşünmeye gayret ediyordu. ABD'ye bağlılık duyuyordu fakat kendisini hiçbir zaman tam anlamıyla ABD'nin bir parçası olarak hissetmedi. Claire Holt benim açımdan çok özel biriydi. Evinde bulunup sanat, dans, arkeoloji ve Cavalıların yaşamına dair saatlerce soru sorduğum olmuştur. Bazen birlikte yüksek sesle Rus şiiri okurduk. Hiç akademik bir tarzı yoktu; benim akademik kültüre fazla gömülmemem açısından da katkıları oldu.

Kahin ve Echols nazik, doğruluk timsali ve kendilerini öğrencilerine adamış mükemmel birer Amerikan beyefendisiydiler. Echols beni modern Endonezya edebiyatıyla tanıştırdı ve bana bitmez tükenmez bir sözlük sevgisi aşıladı. Bugün dahi kişisel kütüphanemin en gözde rafı envai çeşit sözlükle doludur. Echols'ın adını taşıyan muhteşem kütüphane koleksiyonuna her gidişimde de onun kendisini özveriyle başkalarına adayışını yâd ederim. Kahin ise beni ile-

rici siyasetiyle, yurtta ve dünyada adalet konusunda duyduğu eylemci sorumluluğuyla, ayrıca sahici görüş ayrılıkları karşısındaki hoşgörüsüyle siyasal açıdan şekillendiren isim oldu.

Gerek Sharp gerekse Kahin, Amerikan üniversitelerindeki disiplin birimlerinin gücünü anlamış zeki birer akademi siyasetçisiydiler. Ayrıca, Güneydoğu Asya programlarının uzun vadeli büyüme ve istikrarının, yeni öğretim görevlilerinin bu bölümlere entelektüel ve finansal entegrasyonuna dayandığını Yale'deki Pelzer ve Benda'ya göre daha iyi kavramışlardı. Amerika'da göreve yeni başlayan genç öğretim üyelerinin ilk altı yılı deneme yıllarıdır ve bu süre boyunca görevlerine kolayca son verilebilir. En geç altıncı yılın sonunda, öğretim ve yayın sicilleri sıkı bir incelemeden geçirilir. Bu incelemeyi geçerlerse yardımcı doçentlik kademesinden doçentlik kademesine yükselir ve ömür boyu kadro elde ederler. Bu ise suç faaliyeti veya ciddi cinsel skandallar olmadıkça görevden uzaklaştırılamayacakları anlamına gelir.

Bu nedenle Sharp-Kahin stratejisi iki aşamayı içeriyordu. Birincisi, sağlam disiplin sicilleri sayesinde kadro elde edebilecek gençlere ulaşmaktı. (Bölümler genelde kendi başına Güneydoğu Asya'ya pek ilgi göstermezlerdi.) Böyle gençleri işe başlattıktan sonra, birkaç yıllığına Rockefeller ve Ford fonlarıyla bu genç akademisyenlerin maaşlarını öderlerdi. Eğer disiplin açısından başarılı olurlarsa bölümün normal maaş bütçesinden maaş alırlardı. İkinci aşama, bu gençlerin Güneydoğu Asya ile hiç ilgisi olmayan alanlarda çok sayıda lisans dersi vermelerini temin etmekti. Mesela ben "Sosyalizm Gelenekleri", "Britanya Uluslar Topluluğu'nda Siyaset ve Edebiyat", "Ordunun Siyasal Rolü" ve "Siyaset ve Edebiyat" gibi başlıkları olan dersler verdim. Bu çok emek isteyen bir işti fakat programı kopukluk ve Şarkiyatçılığa düşmekten alıkoyuyordu. Can alıcı nokta, programdaki her öğretim üyesinin bir disiplinde sağlam bir altyapıya sahip olması ve Güneydoğu Asya dışında birçok konuda da dersler verebilmesiydi.

1950'lerde bu hedeflerin gerçekleştirilmesi henüz çok zordu. Ancak 1960'lara gelindiğinde durum büyük ölçüde değişti. Öncelikle, Rusların Amerikalılardan önce uzaya bir astronot göndermeyi

başarılmaları, ABD'deki siyasal güç sahibi birçok insanı ve kurumu telaşa düşürdü. Bu küçük düşme kısmen Amerikan üniversitelerinin geri kalmışlığına bağlandı. Ancak daha esaslı endişeler de vardı: Kore'de devam eden savaş, Mao Çini'nin yükselen gücü, Çinhindi'nde büyüyen kriz, Güney Asya'daki savaşlar, Ortadoğu'daki istikrarsızlık, vb. Aşağı yukarı 1960'tan itibaren, üniversitelere burslar, dil kursları ve benzeri biçimlerde büyük miktarda paralar akıtıldı. Cornell'in Güneydoğu Asya Programı gibi bölge programları ilk kez devletten önemli miktarlarda para almaya başladı.

Bu değişim öğrenciler arasında kısmi bir kuşak farkı yarattı. Lisansüstü öğrencisi olduğum tüm süre boyunca, ben ve sınıf arkadaşlarım hiçbir zaman burs almadığımız gibi, verilen eğitimin ücreti olarak, büyük sınıflara ders veren öğretim üyelerinin öğretim asistanları olarak çalıştık. Biz bunu doğal karşılıyor, gelecek açısından iyi bir tecrübe olarak görüyor, hatta bundan son derece keyif alıyorduk. 1961 yılı itibariyle, lisansüstü öğrenci sayısında gözle görülür bir artış olmuştu, çoğunun bursu vardı ve bunlardan bir kısmı (kendi iyilikleri için) ders vermeye mecbur tutulmuşsa epeyce bir keyifleri kaçıyordu.

1960'ların ikinci yarısına gelindiğinde Vietnam'da belirmeye başlayan felaket ve –zorunlu askerlik yükümlülüğü devam eden lisans öğrencileri için– Çinhindi'nde savaşma olasılığı, kampüsü temel alan güçlü bir savaş karşıtı hareket doğurdu ve Güneydoğu Asya'ya dönük muazzam bir ilgiye yol açtı. Ülke çapında önemli üniversitelerin neredeyse tümünde, üniversite yönetimleri bir anda Güneydoğu Asya ile ilgili derslere yönelik büyük bir taleple karşı karşıya kaldı. Dört bir yanda öğretim üyesi kadroları açıldı ve Güneydoğu Asya çalışmalarıyla ilgili bir doktorası olan hemen her uzman kolaylıkla iyi bir iş buldu.

Doktora tezimi Tet Saldırısı'nın hemen öncesinde bitirdiğim için çok şanslıydım. Ben, normal işe alım kurallarına (rekabete açık adaylıklar, kapsamlı mülakatlar ve "kayırmacılık" karşıtlığı) aykırı bir biçimde, hiçbir mülakat olmaksızın ve haricen hiçbir aday değerlendirilmeksizin doğruca yardımcı doçentliğe geçtim.

Genellikle lisans öğrencilerine ulaşması yönünde yoğun baskı

altında olduysa bile, Cornell Güneydoğu Asya Programı kendini esasen lisansüstü öğrencilere yönelik bir program olarak görüyordu. Resmi şartlar büyük mecburiyetler getirmiyordu. Her yarıyıl, tüm öğrenciler Güneydoğu Asya'nın konuşulan dillerinden birini öğrenmek üzere ders almak zorundaydı. Ayrıca Çinhindi veya Endonezya ile ilgilenenlerin Fransızca ya da Felemenkçe öğrenmesi teşvik ediliyordu. Tüm öğrenciler Ülke Seminerleri denen ve üç yıllık aralıklarla başlıca bölge ülkelerini sırayla konu alan seminerlerden en az ikisini almak zorundaydı. Çoğunlukla iki öğretim üyesi tarafından verilen ve yine çoğunlukla özel başlıklar için konuk okutmanların kullanıldığı bu seminerler, sözgelimi Burma'nın tarihi, siyaseti, sosyolojisi, ekonomisi, antropolojisi, dini, uluslararası ilişkileri ve belki sanatı ve edebiyatı üzerine yoğun bir disiplinlerarası çalışma içerecek şekilde düzenleniyordu. Burma'ya yönelen öğrencilerin "Burma çalışmalarına" derinlemesine dalmaları ve tıpkı diğer ülkeler üzerine uzmanlaşan öğrenciler gibi, mukayeseli düşünmeyi öğrenmeleri amaçlanıyordu.

Dil dersleri ve Ülke Seminerleri'nin yanı sıra, öğrenciler hemen her zaman mukayeseli ve Güneydoğu Asya bütünlüğü içinde tanımlanmış olan bir dizi başka ders de alırdı. Bunlar, "Karşılaştırmalı Sömürgesizleşme", "Güneydoğu Asya'da Dağ Kabileleri", "Güneydoğu Asya'da Kırsal Kalkınma", "Güneydoğu Asya'da Komünizm" gibi derslerdi. Güneydoğu Asya çalışmaları formatının gerekli kıldığı bu karşılaştırmalı çerçeve, tek ülkeye odaklanan Avrupa geleneğiyle tam bir karşıtlık içindeydi. Bu tecrübeyi edinmek benim için büyük bir şanstı. Bunun, ilerleyen zamanlarda da bölge ve dünyaya dair düşünüşümde büyük bir etkisi oldu.

Öğretim programının daha az yapılandırılmış son kısmı ise yabancı akademisyenlerin davet edilmesiydi. Bazen yarıyıl boyunca, hatta tüm yıl ders vermek üzere davet edilirlerdi. Genellikle misafir araştırmacı olarak gelirler ya da öğretim üyeleri ve öğrencilerin haftalık yemekli öğle buluşmasına günübirlik konuşmacı olarak katılırlardı. Japonya'nın Endonezya'yı işgalinin son günlerinde gösterdiği faaliyetlerle bir efsane olan Nishijima Shigetada'nın ziyaretiyle büyülendiğimi hatırlıyorum. Gençliğinde sol ideolojiye ilgi duyan

ve Endonezya milliyetçilerine yakın duran biri olduğu söyleniyorduysa da mevcut durumda Kahin onu dev bir petrol şirketinin temsilcisi olarak tanıyor, onun oportünist olduğunu düşünüyordu. Nishijima, yemekli öğle buluşmasında makineli tüfek hızıyla kullandığı Endonezya diliyle, gizemli bir adam olarak kendisinden beklenen içerikte bir konuşma yaptı. İlerleyen zamanlarda, eski Burma başbakanı U Nu ve Kamboçya kralı Norodom Sihanouk tarafından yapılan ziyaretler de bir o kadar ilginç geçti.

Programdaki yabancı öğrencilerden birçoğu geldikleri ülkelerde çoğunlukla otoriter üniversite geleneklerini deneyimlemiş oldukları için, öğretim üyeleri ile öğrenciler arasındaki yakın ve demokratik ilişkileri şaşkınlık ve memnuniyetle karşılardı. Seminerlerde öğrenciler kendi düşüncelerini ifade etmeye özendirilir, yazdıkları ödevler için hemen her zaman ayrıntılı yorumlar alır ve ülkelerinde öğretim üyeleri tarafından yürütülen projeler için asla gayriresmi araştırma asistanı olarak sömürüldükleri izlenimine kapılmazlardı.

Öğrenciler, benim zamanımda ve sonraki uzunca bir süre boyunca hep değişkenlik gösteren bir küme oldu. Başlangıçta, yani 1950' lerde çeşitli ölçülerde tüm Güneydoğu Asya ülkelerine ulaşmak mümkündü. Bu dönemin ardından, Çinhindi ülkelerinin uzun süreler yaptığı gibi, Burma da kapılarını kapattı. Endonezya, Filipinler ve Singapur'da diktatörlükler vardı. Malezya'da 1963'te Malayları gizlice kışkırtıp Kuala Lumpur'daki Çinlilere karşı şiddet olayları başlatan otoriter bir rejim bulunuyordu. Hal böyle olunca, Kahin özellikle Güneydoğu Asyalı parlak gençlerle yakın temas kurmak istedi ve bir yolunu bulup aralarından pek çoğunu Cornell'e getirdi.

Böylelikle 1950'lerin sonlarında Burmalı, Filipinli, Vietnamlı ve en önemlisi Endonezyalı sınıf arkadaşlarım oldu. Bu, ilgilendiğimiz ülkelerle ilgili birinci elden bilgiler edinmek, arkadaşlıklar kurmak ve önyargılarımızı sorgulamak açısından bizim için müthiş bir şanstı. Üstelik Cornell'in epeyce küçük bir şehirde olması sayesinde, öğrenciler olarak sınıf ve kütüphaneyle yetinmeyip mağaza, bar, restoran ve şehir parklarında daima bir arada olabiliyorduk. Birçoğumuz Güneydoğu Asyalılarla aynı evi paylaştık; hatta zamanla onlardan yemek yapmayı bile öğrendik.

Programın yeniliği, yüksek itibarı ve sahip olduğu kayda değer finansal kaynaklar, Güneydoğu Asya ülkeleri dışından da çok sayıda öğrencinin gelmesine neden oldu. Bunlar Birleşik Krallık, Avustralya, Fransa, Japonya, Hollanda, Kanada, İsviçre ve benzeri yerlerden gelmişlerdi. Dolayısıyla, son derece uluslararası bir ortam vardı.

Son olarak, daha çok Kahin'in sorumlu olduğu özel bir kontenjan vardı. Kahin, Amerikan dış siyasetine akla dayalı sert eleştiriler getiren biri olarak, bu siyasetin akılsızlık ve şiddet yönünü basitçe cehaletle açıklama eğilimindeydi. Bu nedenle, programın bir misyonunun da devleti aydınlatmak olduğuna inanıyordu. O zamanlar Washington'da çok çeşitli çevrelerden ilişkileri olan Kahin, Dışişleri Bakanlığı'nı ve Pentagon'u bir konuda yönlendirdi. Güneydoğu Asya'ya atanan ve gelecek vaat eden genç görevli ve yetkililerin Cornell'de daimi lisansüstü öğrencileriyle bir veya iki yıl kadar eğitim almalarının sağlanmasını istedi. Bu kontenjandan gelenlerin Cornell deneyiminden ciddi biçimde etkilendiğini biliyorum ama etki Kahin'in umduğu düzeyde olmadı. Yıllar geçtikçe, özellikle Vietnam Savaşı yıllarında, bu kontenjandan gelenler hızla azaldı ve bitti.

Sanırım bu gençler arasında mezun olduktan sonra da yıllarca süren dayanışma bağlarının temelinde, her gün ve her an irtibat halindeki öğrencilerin bu akıl almaz kaynaşması yatıyor. Bugün "Cornell Mafyası" efsanesini yaşatan da budur. Cornell'i, ardından gelen Güneydoğu Asya çalışmaları merkezlerinin çoğuna göre son derece sıradışı kılan özelliği buydu. Diğer merkezlerde genel olarak öğrencilerin büyük çoğunluğu Amerikalı öğrencilerden oluşuyordu.

Bununla birlikte, Cornell'deki deneyimime dayanarak, ABD genelinde Güneydoğu Asya çalışmalarına getirdiğim eleştiri birbiriyle son derece ilintili iki nedene dayanıyor. Öncelikle, Cornell programı çeşitlilik ve nitelik bakımından en iyi öğretim üyelerine, kıyas edilmez büyüklükte bir kütüphaneye ve en geniş kapsamlı dil eğitimlerine sahip olmasıyla benzerleri içinde genel olarak en iyisi kabul ediliyordu. İkinci olarak, 1960'larda diğer üniversiteler benzer programlar açtıklarında, işe aldıkları genç öğretim üyelerinin birçoğu Cornell'de eğitim almıştı. Dolayısıyla Cornell'e getirilecek bir eleş-

tiri, mantık gereği, onu izleyen çeşitli rakipleri için haydi haydi geçerli olacaktır.

Burada getirdiğim eleştiri disiplinler arasındaki belirgin dengesizlikle ilgilidir. Bugün dahi, bir avuç önemli nüfusbilimci haricinde, Güneydoğu Asya uzmanı bir sosyoloğa rastlamak zordur. Çağdaş Güneydoğu Asya üzerine yapılan çalışmalar siyaset bilimi ve antropoloji gibi iki sütun üzerinde yükseldi. Bu çalışmaların ortak entelektüel ilgileri veya metodolojileri az olduğundan, uzunca bir süre ya ulusal siyasal seçkinlere ya da kırsaldaki köylere ve küçük etnik azınlıklara odaklandılar. Böylece bu iki sütun arasında devasa bir boşluk kaldı. Bunun en önemli istisnası seçkin Sinolog ve sosyolog G. William Skinner oldu. Mao döneminde Çin'e girmeyi başaramayan ve Tayvan'a ilgi duymadığı için Siyam ve Endonezya'daki Çinli topluluklar üzerine çalışmalar yapan Skinner, yarım yüzyıl geçmesine karşın bugün bile değerini yitirmeyen kitaplara imza attı. Bana göre, bu eksiklik Cornell'deki programın bir kusuru olmaktan çok, bir bütün olarak Amerikan sosyolojisinin kusuruydu. Çünkü Amerikan sosyolojisi temel olarak ABD ile ilgilenmekteydi ve esas aldığı istatistiksel yöntemlerin, onlarca yıl boyunca güvenilir istatistikler elde etmenin zor olduğu ülkelerde kullanılması pek de kolay değildi.

İkinci büyük dengesizlik sosyal bilimler ile dil ve kültür çalışmaları arasındaydı. Bu dengesizliğin arka planındaki önemli faktörlerden biri de kendine özgü bir toplumsal ortaklık ima eden "Güneydoğu Asya" kavramının kendisiydi. Ne var ki ima edilen gerçekliği bulmak kolay değildi. Müslüman, Budist, Katolik ve Konfüçyüsçü-Taoist sekiz büyük ülke söz konusuydu; on altıncı yüzyılda İspanya, on yedinci yüzyılda Hollanda, on dokuzuncu yüzyılda Fransa ve Britanya, yirminci yüzyılda ise –Siyam'ın Britanyalılar tarafından yarı-sömürge haline getirilmesi dışında– Amerikan sömürgesi olanlar vardı; kayda değer edebiyatları birbiri için anlaşılmaz olan Birmanya dili, Mon dili, Tay dili, Kmer dili, Vietnam dili, Tagalog dili, Malay dili, Cava dili, Eski Cava dili, Sanskritçe, Arapça ve diğer birtakım dillerde üretilmişti. Bu durum Doğu Asya ve Güney Asya ile büyük bir tezat oluşturuyordu. Doğu Asya ahlaki

düzen, dinsel görüş ve edebi türler bakımından birçok ortak yönü bulunan üç ülkeden ibaretti. Güney Asya ise kimi zaman düşmanca da olsa, aralarında köklü dinsel, iktisadi ve klasik-edebiyat kaynaklı bağlar bulunan dört ülkeden oluşuyordu ve hepsi aynı emperyal güç tarafından sömürgeleştirilmişti.

"Güneydoğu Asya" diye bir kurumsal kavram olmasaydı, Vietnam Çin'le olan bin yıllık bağlarından ötürü Doğu Asya çalışmaları kapsamına alınabilirdi. Benzer şekilde, Güneydoğu Asya'nın batıda kalan büyükçe kısmı, yerel kültür altyapısı önemli ölçüde (Sanskritçe ve Pali dili dolayısıyla) güney Hindistan ve Sri Lanka etkisi taşıdığından Güney Asya'ya bağlanabilirdi. Filipinler ise Latin Amerika çalışmalarına dahil edilebilirdi.

Cornell'deki Güneydoğu Asya çalışmaları öğrencilerinin birçoğu, hemen her Güneydoğu Asya ülkesinde bulunan Çinli göçmen toplulukların büyük önem taşıması nedeniyle, yan dal olarak Çin çalışmaları okumaya özendirilirdi. Ancak, gerçekten çok iyi Çince öğrenenlerin sayısı çok azdı. Ortadoğu şöyle dursun, kimse ne Sri Lanka ne de Hindistan'a ilişkin bilgi edinmeye teşvik edilirdi. Programda, ciddi biçimde Arapça veya Hintçe çalışan tek bir öğrenci bile hatırlamıyorum.

"Güneydoğu Asya"nın olağanüstü heterojenliği klasik edebiyatlara, klasik müziklere ve klasik plastik sanatlara ilgi duyan en parlak zekâlı öğrencilere bile eğitim vermeyi güçleştiriyordu. Modern besteci Debussy'nin bir Cava *gamelan* orkestrasına hayranlık duyması ve kariyerinin son döneminde oradan alıntılar yapması, bu müziğe yaygın bir prestij kazandırmıştı. 1970'lerde Cavalı üstatlardan eğitim almış yetenekli Amerikalı öğrencilerden oluşan çekirdek bir grup, Cornell de dahil olmak üzere üniversitelerin müzik bölümlerinde görev almaya uğraştı. Siyam, Vietnam ve Burma müziklerine ise o kadar değer verilmiyordu. Klasik edebiyatlar için ya esaslı Sanskritçe ya da klasik Çince bilgisi gerekiyordu ama bu becerilere sahip insanlar genellikle Hindistan veya Çin üzerine çalışmayı tercih ediyordu. Güneydoğu Asya sanat tarihi zaten çok az yerde okutuluyor ve yakın zamanlara kadar Endonezya, Siyam ve Vietnam'a ağırlık veriliyordu.

Son on beş yılda ise kayda değer bir değişim oldu. Şimdilerde antik kültüre çok az ilgi gösterilirken, özel bir modernliğe ilgi artmıştır – ağırlıklı olarak Amerikan popüler kültürünün özellikle pop müzik, sinema, İngilizce yazı ya da çevirilerle aracılık ettiği bir modernliğe. Bu da sözgelimi "Güneydoğu Asya Sineması", "Güneydoğu Asya'da Popüler Kültür", "Güneydoğu Asya'da Kurmaca Edebiyat", "Çağdaş Güneydoğu Asya Sanatı" gibi epeyce yeni (İngilizce) dersler vermeyi mümkün hale getirdi. Bunun maliyeti de hatırı sayılır bir antik kültür bilgisinin zayi edilmesidir.

Aynı maliyeti tarihte de görmek mümkün. Cornell'de Güneydoğu Asya tarihi, Britanyalı Şarkiyatçı Oliver Wolters yönetiminde eski çağ (sömürge öncesi) tarihi ile modern tarih olarak uzunca bir süre ikiye bölünmüştü. Bugün bu artık yalnızca zamansal değil, aynı zamanda coğrafi bir bölünmedir: Bir yanda anakara varken, diğer yanda adanın modern tarihi bulunmaktadır. Bu şablona ABD'deki diğer Güneydoğu Asya programlarında da rastlanmaktadır. İnsan ister istemez bu bölünmenin, Amerikan ölçütlerine göre çağdaş, yeni, popüler ve ulaşılabilir olana odaklanmanın bir yansıması olduğunu düşünüyor. Deyim yerindeyse, Kuala Lumpur'un motosiklet çeteleri bu ölçütlere göre anlaşılabilir bir olgu iken, Bali'nin ateşte yürüme ritüeli öyle olmadığı için akademik araştırmaya konu olmamaktadır.

Bir diğer eleştirel yorumum, uzun zamandır emekliye ayrılmış yaşlı bir adam olarak bulunduğum konumdan kaynaklanıyor. Geç dönem sömürgecilik tarzını andıran, tek ülke odaklı akademik eğilime yönelik bir eleştiri olacak bu.

1950'ler ve 60'larda Güneydoğu Asya çalışmalarının cezbediciliği, başka bir âlem gibi görünmesinden, böylece öğrencileri bilinmeyen toplumlar ve topraklar keşfeden birer gezgin gibi hissettirmesinden ileri geliyordu. Bu bölge Amerikan ders kitaplarında, Filipinler'i ve orada İkinci Dünya Savaşı sırasında geçen muharebeleri saymazsak, neredeyse hiç yer almıyordu. Bu yıllar aynı zamanda sömürgesizleşme dönemiydi; dolayısıyla Soekarno, U Nu ve Ho Chi Minh gibi dünyaca ünlü milliyetçi liderlere sahip yeni milletlerin doğuş zamanlarıydı. Hemen hepimiz araştırmak için seçtiğimiz ülkenin milliyetçiliğiyle, galiba kaçınılmaz olarak, sıkı bir bağ kur-

duk. Bu bağın kurulmasında dil de etkiliydi. Endonezya, Siyam ve Vietnam İngilizce ve/veya Fransızca ile ciddi bir çalışma yapmanın imkânsız olduğu başlıca ülkelerdi. Ben ve Endonezya araştırmacısı arkadaşlarım *bahasa Indonesia*'yı akıcı konuşan öncüler olmakla gurur duyardık. Aynı şey Tay dili konuşan sınıf arkadaşlarımız için de geçerliydi. Bu dil tutkusu gün geçtikçe bizi "ülkelerimize" daha çok bağladı. Burma ve Malezya çalışan sınıf arkadaşlarımız ancak İngilizceyle, Filipinler üzerine çalışanlar Amerikan diliyle, Vietnam'la ilgilenenler ise Fransızca ve İngilizceyle çalışmalarını sürdürebiliyorlardı. Ancak, çok geçmeden Tagalog, Vietnam, Kmer veya Burma dillerini akıcı bir biçimde konuşabilen gençlere rastlamak mümkün hale geldi.

"Ülkelerimiz" ile aramızdaki gönül bağının çok farkında olmadığımız siyasal sonuçları da vardı. Endonezya çalışan yoldaşlarım farklı tonlarla da olsa genelde sol yelpaze içinde konum alıyordu çünkü Soekarno'nun devrim sonrası Endonezyası'nda böyle bir iklim hâkimdi. (Yoksa bizi Endonezya'ya çeken oradaki sol siyaset miydi?) Tayland'a giden öğrenciler daha muhafazakârdı çünkü orada "rakip kabul etmeyen" muhafazakâr bir askeri-monarşik tahakküm rejimi hüküm sürmekteydi. Bu görüş ayrılığı Vietnam Savaşı zirveye ulaştığında ciddi sonuçlar doğuracaktı çünkü Endonezya veya Vietnam üzerine çalışan hemen herkes savaşa şiddetle karşı çıkarken Tayland üzerine çalışanlar başlarda savaşı destekliyordu. Öğretim üyeleri arasında yavaş yavaş bir kutuplaşma görülmeye başladı ve bunun, programın çalışma morali üzerinde yıllar süren ağır etkileri oldu. Şunu da eklemeden geçmemek gerekiyor: Her birimizin kendi çalışma konusu olan ülkeyle arasındaki bu gönül bağı, başka bir ülke üzerine çalışma yapmayı psikolojik olarak son derece zorlaştırıyordu.

Yeri gelmişken, General Suharto'ya tuhaf bir şükran duyduğumu belirtmem gerekiyor, çünkü 1972 yılında beni Endonezya'dan sınırdışı etti ve kendisi 1998'de devrilinceye kadar ülkeye girmeme izin vermedi. Bu nedenle farklı alanlara yönelmek zorunda kaldım ve ağırlıklı olarak 1974-86 yılları arasında Tayland üzerine, 1988'den bugüne değin de Filipinler üzerine çalışmalar yaptım. Beni "tek ül-

ke" perspektifinin ötesine geçmeye zorladığı için Suharto'ya minnettarım. Sınırdışı edilmemiş olsaydım, muhtemelen *Hayali Cemaatler*'i yazamazdım. Ancak, benim yaşadığım, son derece sıradışı ve adeta benzersiz bir durumdu. İstisna olarak, kısa bir süre önce benzer bir durumu Yale'den James Scott da yaşadı. Burma'da ordunun ülkeyle ilgili çalışma yapan tüm yabancı akademisyenlere yasak getirmesi dolayısıyla Scott Malezya üzerine çalışmak zorunda kaldı.

1960'lara gelindiğinde, Cornell ve Yale'deki programlar, ABD ve yurtdışındaki üniversitelerde görev alan mezunları sayesinde oldukça geniş bir alanda etkili olmaya devam ettiler. Ama artık benzersiz değillerdi. Zaman içinde Berkeley, Los Angeles, Seattle, Honolulu, Madison ve Ann Arbor gibi büyük üniversitelerde benzer programlar açıldı. Cornell'de okumuş olan, müteveffa Nagazumi Akira, Goto Kenichi, Kato Tsuyoshi, Shiraishi Aiko ve Shiraishi Takashi gibi Japon öğrenciler, Japon akademik ortamını Güneydoğu Asya ve bilhassa Endonezya konusunda canlandırma ve dönüştürme yönünde önemli roller üstlendiler. Cornell'in Avustralyalı eski öğrencileri müteveffa Herbert Feith öncülüğünde Cornell modelini esas alan programlar kurdular ve bu merkezler 1970'lerin sonları ile 1980'lerde gerçekleşen (ileride değineceğimiz) bir Amerikan akınıyla sağlamlaştı. Londra'daki ünlü Şark ve Afrika Çalışmaları Okulu sömürgeci geçmişinden silkinerek, verdiği eğitimin kapsamını eski Britanya sömürgeleriyle kısıtlı olmaktan çıkardı. Bu süreçte parlak zekâlı son sınıf arkadaşım Ruth McVey belirleyici rol oynadı. Fransa, Hollanda ve İskandinav ülkeleri de aynı doğrultuda ilerlediler. Bu da "Güneydoğu Asya çalışmalarının" farklı gelenekler ve uzmanlık dalları arasında dağılmakla birlikte, giderek uluslararası bir hal alması demekti. Süreç içerisinde kadın oranının da önce öğrenci, sonra öğretim üyesi olarak hemen her yerde etkileyici bir yükselişe geçtiğini belirtmek gerekiyor.

Amerika'nın küresel iktidar, ihtiras ve korkularına bağlı olarak, Güneydoğu Asya çalışmalarının ABD'deki tarihi başka ülkelere nazaran çok daha çarpıcıdır. ABD'nin 1940'ların sonu ile 1950'lerin başlarında Güneydoğu Asya çalışmalarına bir adım önde başlamasının bir nedeni, bölgenin Çin'in hemen bitişiğinde yer almasıydı.

1949'un sonu itibariyle Çin'de Mao Zedong iktidarı ele geçirmiş, Batı'yı fiilen dışarı atmıştı. Ancak yine aynı dönemde eşi görülmedik bir biçimde Güneydoğu Asya'nın neredeyse her ülkesinde güçlü ve genellikle silahlı yerel komünist partilerin hızlı yükselişi görüldü. Bu benzersiz gelişmenin arkasındaki önemli bir nedenin kısa ve belirleyici "Japon dönemi" olduğu su götürmez bir gerçektir. Japonlar bölgedeki tüm sömürge rejimlerini devirmek, "beyaz" sömürgeci nüfusu aşağılayıp hapse atmak ve Asya kimliğinin sahiplenilmesini teşvik etmekle yetinmediler. Aynı zamanda, yerel nüfusları kendi amaçları doğrultusunda savaş için seferber ettiler, yardımcı nitelikli yerel askeri unsurları eğitip silahlandırdılar ve savaş öncesi ekonomileri büyük ölçüde yıkıma uğrattılar. Öte yandan, Japonların başvurduğu askeri gaddarlıklar ve ekonomik zorbalıklar seferber olan nüfusları giderek Japonya karşıtı ve sol bir konuma itti. Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atılması sonucu Japonya'nın ansızın yenilgiye uğramasıyla, Güneydoğu Asya'da bir iktidar boşluğu oluştu. Ortam Emperyal Japon güçleriyle işbirliği yapmamış bir solun yükselişi için elverişliydi. Böyle bir profil dünyanın başka hiçbir bölgesinde yoktu.

ABD bu yönelimi etkisiz kılmak üzere canla başla çalıştı. Bu doğrultuda Güneydoğu Asya Anlaşması Örgütü'nün (SEATO) kurulmasını sağladı ve Burma, Çinhindi, Endonezya, Filipinler ve hatta Burma'da açık ve gizli müdahaleler gerçekleştirdi. Amerika'nın Güneydoğu Asya konusundaki endişesi, sonraları Laos ve Kamboçya'yı da saracak olan Vietnam Savaşı'nın dehşetiyle 1960'larda hızla yükselişe geçti. İronik bir biçimde, Güneydoğu Asya çalışan akademisyenlerin çoğunun karşı olduğu bu savaş, ciddi finansal destekler alan Güneydoğu Asya programlarının ABD genelindeki yükselişinin de kaynağı olmuştu. Ancak, Amerika'nın 1975-76'daki yenilgisinin ardından, halkta büyük bir tepki oluştu ve uzunca bir süre Güneydoğu Asya'yı hatırlamak isteyen pek kimse çıkmadı. Devletten ve özel sektörden gelen finans desteği suyunu çekmeye başladı. Doktoralarını 1970'lerin sonları ile 1980'lerin başlarında bitirmek gibi bir talihsizlik yaşayan dört dörtlük bölge uzmanları, Amerika'da akademik bir iş bulmakta çok zorlandı. Birçoğu Avustralya, Birleşik

Krallık, Yeni Zelanda ya da Kanada'ya taşındı. Diğerleri kamu kuruluşlarında, diplomatik görevlerde, BM'ye bağlı kuruluşlarda, büyük şirketlerde, hatta CIA bünyesinde kariyer arayışına girmek zorunda kaldı. Üstelik yalnızca Vietnam, Laos ve Kamboçya değil, artık Burma da Amerikalı araştırmacılara kapılarını tamamen kapatmıştı. Öğrenci sayısı düştü. Genelde doktoraya olduğu kadar yüksek lisansa da rağbet gösteren yeni öğrenciler akademik kariyerden çok, tıp ve kalkınma yardımları gibi alanlardaki mesleki çalışmalara yönelik pratik eğitimlere ağırlık veriyordu. Güneydoğu Asya çalışmalarının ciddi bir geri dönüş yapması ancak 1980'lerin sonlarında mümkün oldu – yani, Güneydoğu Asya'nın (Japonya, Kore ve Tayvan'ın ardından) –kısa süreliğine ve kısmi olarak– yeni sanayileşen bir kaplan ekonomisi olarak ortaya çıktığı dönemde. Siyaset bilimi alanında "siyasal iktisat" son derece popüler hale geliyordu.

Diğer bölge çalışmalarına kıyasla, Güneydoğu Asya çalışmaları tam da yeniliği nedeniyle, ancak yakınlarda çözülebilen ciddi bir yapısal problemin tehdidi altına girdi. Az sayıda akademisyenden oluşan kurucu kuşağın 1980'lerde emekli olmaya başlamasıyla, üniversiteler boşalan yerlere çoğu kez kimseyi almayıp tercihen başka alanlara ve uzmanlık dallarına yatırım yapmayı seçti. Daha da önemlisi, Güneydoğu Asya uzmanı akademisyenlerin büyük kısmı, çok genç yaşlardayken Vietnam Savaşı ve Büyük Ekonomik Yükseliş sırasında çeşitli görevlerde istihdam edilmişti. Bu kuşağın çoğunluğu ancak yirminci yüzyıl bitmek üzereyken emekli olmaya başladı. Sonuç olarak bir tür "kayıp kuşak" durumu oluştu: Öğretim üyelerinin yaş yapısı piramidi tuhaf bir biçimde üst basamaklarda yığılmış, bu nedenle, son derece yüksek vasıflı olan gençler hak ettikleri işlere girememişti (oysa piramit yapısı normal olan köklü alanlardan birinde uzmanlaşmış olsalar, pek sorun yaşamayacaklardı). Bu nedenle, 1990'ların başında programlar genel itibariyle ileri yaştaki kıdemli profesörler ile harikulade genç öğretim üyelerinden oluşuyordu. Ara kuşakta olanların sayısı çok azdı.

~

Bu bölümde ele aldığımız başlıca konular Cornell Üniversitesi'ndeki Güneydoğu Asya programının gelişimiyle bağlantılı olarak küresel çapta siyasal ve ekonomik değişimler, büyük kurum ve yapılar ile eğitim politikaları oldu. İlk bölümü bitirirken burada biraz kişisel hatıralarıma yer vermek istiyorum. Böylece Güneydoğu Asya'nın farklı yerlerinde yaptığım saha araştırmalarına dair deneyimlerimi konu alan bir sonraki bölümle bağlantı kurulmuş olur.

En başta çok şaşkındım. Cornell kamu yönetimi bölümündeyken benden beklenenler lisans öğrencilerinin karşılaştırmalı siyaset bilimi, Amerikan siyaseti (anlaşılan, Amerika karşılaştırılamıyordu!) ve –hakkında hiçbir şey bilmediğim– siyaset teorisi derslerine yardım etmekten ibaret değildi. Aynı zamanda, bu alanlarda yüksek lisans dersleri almam da bekleniyordu. Daha yirmi bir yaşında, son derece bilgisiz ve Güneydoğu Asya dillerinin hiçbirinde herhangi bir yeterliliği bulunmayan tam bir "bebektim". Öte yandan, öğrenci dayanışması inanılmaz derecede güçlüydü. Yaşı daha büyük öğrenciler gerçek birer ağabey ve abla gibiydiler; bana sabırla ders anlatıyor, şaka yollu takılıyor ve çabuk bozulan moralimi düzeltiyorlardı. Sınıfta, kütüphanede ve elbette barlarda hep birlikteydik. Geriye dönüp baktığımda, genelde sınıf ortamında veya ofislerinde bir araya geldiğimiz hocalarımdan ne öğrendiysem, bir o kadar da öğrenci arkadaşlarımdan öğrendiğimi görüyorum. Hocalar son derece nazik olmakla birlikte hemen her zaman çok meşguldüler. Öğrenci arkadaşlar sayesinde, onlara yük olma hissinden de kurtulmuş oluyordum.

Güneydoğu Asya programı başka bir âlemdi. Kahin yeni kurmuş olduğu Cornell Modern Endonezya Projesi için ofis binası olarak, metruk bir öğrenci derneği binasını kullanmayı akıl etmiş, yakından tanıdığı üniversite rektörüne bu konuda ricada bulunmuştu. Kahin, çukurlaşan zemini düzeltmek için bazı öğrencilerin yardımıyla bodrum kata çelik sütunlar yerleştirdi. Alt katta bir odayı kendine ayırdı ve üç katlı binanın geri kalanını Endonezya üzerine çalışmayanlar da dahil olmak üzere programdaki son sınıf öğrencilerine tahsis etti.

Yemekli öğle buluşmaları da burada yapılıyordu. "West Avenue, 102" adıyla efsaneleşen ve zamanla dökülmeye yüz tutan bu bina, park yeri için alan yaratmak üzere yıkıldığı 1980'lere kadar ayakta kaldı. Özetle, kendimize ait bir binamız vardı ve bu gerek sosyal gerekse psikolojik açıdan çok önemliydi.

Geldiğimde, Kahin, editörlüğünü üstlendiği ve alanında bir ilk olan *Güneydoğu Asya Hükümetleri ve Politikaları* adlı bir kitap çıkarmak için son sınıf öğrencilerinden bir ekip kurmuştu. Bu sayede, zamanının önemli bir kısmını binada sohbet ederek geçiren "bebek Anderson", her gün son sınıf öğrencileriyle irtibat halindeydi. Bunlardan bazıları Vietnam, Burma, Filipinler ve Endonezya'dan henüz dönmüştü ve anlatmaya hevesli oldukları bir sürü olağanüstü hikâye vardı. Binanın çekirdek grubunu birer Endonezya uzmanı olan Herbert Feith, John Smail, Ruth McVey ve Dan Lev'in yanı sıra, Yogyakarta sultanının sekreterliğini yürüten orta yaşlı bir beyefendi olmasının ötesinde bilgili, nazik ve son derece samimi bir adam olan Selo Soemardjan oluşturuyordu. Önceleri Sovyetolog olan ve kusursuz bir Rusça konuşan Ruth McVey yalnızca zekâsı ve engin bilgisiyle değil, kadın olduğu için de öne çıkıyordu. O zamanlar Güneydoğu Asya programı üyelerinin yüzde doksanı erkekti. Herkes "bebeğe" çok iyi davranıyordu.

O zamanki düşünsel yaşamımın bir başka yönünü ise bugün hayal etmesi oldukça güç bir şey oluşturuyordu. İngilizcede Güneydoğu Asya üzerine okunabilecek nitelikli çalışmalar çok azdı. (Felemenkçeyi Endonezya'ya gittikten sonra öğrendim.) Kuşkusuz, Kahin'in daha önce sözünü ettiğim başyapıtı vardı. Benda'nın da yine sözünü ettiğim kitabı vardı. 1960 yılında Clifford Geertz'in en iyi kitabı olan *Cava Dini* ve birtakım kısa çalışmaları çıktı. Ne Kahin ne de Benda, özel olarak Cava ile ilgilenmiyordu ve ikisi de Cava dilini bilmiyordu. Öte yandan Geertz, Cava kültürü sayesinde gözlerimi ciddi olarak "kültür" konusuna açtı ve bunu, aldığım Avrupa "kültür eğitimi" ile ilintilendirmemi sağladı. Bundan başka, Bill Skinner'ın Siyam ve Endonezya'daki Çinli topluluklarla ilgili çalışmaları vardı. Dağınık halde bulunan birkaç makaleyi saymazsak, bağımsızlık sonrası Burma, Malezya, Vietnam ya da Kamboç-

ya üzerine yazılmış birinci sınıf bir çalışmaya rastlamak neredeyse imkânsızdı. Sözgelimi Endonezya siyaseti üzerine araştırma yapmayı isteyecek olsak yararlanabileceğimiz pek az İngilizce çalışma vardı. Sonuç olarak, kendimizi antropolog konumunda bulduk: Merak, gözlem ve günlük konuşmaya bel bağlayıp henüz büyük ölçüde bilinmezliğini koruyan şeyleri incelemek durumundaydık. Bu nedenle hayatım boyunca antropoloji okumaları yapmaya devam ettim ve bunların üzerimde büyük etkisi oldu.

Tüm bunlar olurken, John Echols ve Endonezyalı iki öğrenciden büyük bir keyifle *bahasa Indonesia* dersleri alıyordum. Kural ve ses olarak "Benim Avrupam"da bulunmayan bir Asya dili dersi aldığım için o kadar mutluydum ki! Sonradan farkına vardığım bir gerçeği ise henüz bilmiyordum: Altı ay gündelik hayata karışmak, üç yıl dil dersi almaya bedeldir.

1961'in başlarında, Kahin ısrarla bir tez önerisi hazırlamamı istedi. Tereddüt göstermem üzerine, "Japon İşgali'nin Endonezya toplumu ve siyaseti üzerindeki etkisine bakmaya ne dersin?" dedi. Nereye varmak istediğini anlamıştım. Yazdığı *Nationalism and Revolution* kitabındaki tek zayıf bölüm, İşgal'i konu alan bölümdü. Çünkü doktora tezini yazdığı sırada neredeyse söz konusu döneme dair hiçbir şey yayımlanmamıştı, dolayısıyla büyük ölçüde mülakatlara dayanmak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine, "Neden olmasın ki?" diye düşündüm. İşgal yalnızca üç buçuk yıl sürdüğüne göre, üstesinden gelinebilir bir iş olsa gerekti! Üstelik ergenlik yıllarımdan beri Japonya'ya karşı zaten (yüzeysel) bir ilgim vardı. Annemle bu konuda tatlı çekişmelerimiz olurdu: Sıkı bir Çin taraftarı ve Japon aleyhtarı olan anneme karşı, Genji'nin etkisinde isyankâr bir ergen olarak, Japonya'nın Çin'den daha ilgi çekici olduğunu savunuyordum.

Üçüncü Bölüm

Saha Araştırması

ÇOĞU AKADEMİSYEN İÇİN ilk saha araştırması deneyimi belirleyici niteliktedir. Aynı şok duygusunu, yabancılığı ve heyecanı bir daha hissedemezsiniz. Kariyerimin ilerleyen dönemlerinde yıllarca Tayland ve Filipinler üzerine araştırmalar yaptım ve oralarda yaşadım. Fakat Endonezya benim ilk aşkımdı. Tay ve Tagalog dillerinde konuşup okuyabiliyorum ama Endonezya dili benim gerçek ikinci dilim ve akıcılıkla –ayrıca büyük bir keyifle– yazabildiğim tek dildir. Bugün bile rüyalarımı Endonezya dilinde gördüğüm oluyor.

1961 Aralık ayında Cakarta'ya gittim ve Nisan 1964'e kadar orada kaldım. Uçağım iniş yaptığında hava karanlıktı ve yağmur mevsimi başlamıştı. Tüm pencereleri açık bir taksiyle şehre gidişimi bugün gibi hatırlıyorum. Beni ilk çarpan şey koku oldu: yeşil ağaçlar ve çalılar, idrar, tütsü, dumanlı gaz lambaları, çöp ve hepsinden ağırı, anacaddelerde sıralanmış yemek tezgâhlarından yayılan kokular.

Son sınıftan arkadaşım Dan Lev, Ithaca'ya dönmeden önce benim için yer ayarlamıştı. Böylece bir Yüksek Mahkeme yargıcının dul eşi olan misafirperver ve nazik bir evsahibesinden oda kiralayabilmiştim.

Evsahibemin yaşadığı büyük ve konforlu ev, adını ulusal kahraman Prens Diponegoro'dan alan o zamanki "üst sınıf" bir caddede yer alıyordu. İki yetişkin çocuğuyla birlikte yaşadığı bu evin sakinleri arasında bir aşçı ve bir hizmetçinin yanı sıra, bahçeyle ve gün-

delik işlerle ilgilenen bir de delikanlı bulunuyordu.

Prens Diponegoro'nun hikâyesi on dokuzuncu yüzyıl başlarına uzanır. Napolyon Hollanda'yı Fransa topraklarına kattığında, Londra da Hollanda Doğu Hint Adaları'na el koymaya karar verdi. 1811-16 yılları arasında Cava'yı Doğu Hindistan Şirketi temsilcisi Stamford Raffles idare etti. Britanya, Napolyon savaşlarının sona ermesi üzerine, Ümit Burnu ve Seylan'daki Hollanda koloni toprakları karşılığında Cava'yı iade etti. Kıtasal Sistem tarafından mali olarak çökertilen Hollanda yönetimi, Hint Adaları'nda iktidarını sürdüremeyecek denli zayıf düşmüştü. Küçük Yogyakarta krallığının başındaki Prens Diponegoro bu durumdan faydalanarak isyan başlattı ve bir ordu hazırlayıp 1825'ten 1830'a kadar Hollanda'yla savaştı. Yenilip sürgün edildiğinde amacının "Cava'yı fethetmek" olduğunu yazdı. Günümüz Cavalıları tarafından pek bilinmez bu gerçek.

Cakarta'ya varışımın ertesi günü, tüm Endonezya uzmanlarınca tanınan müteveffa Ong Hok Ham beni ziyarete geldi. O zamanlar henüz Endonezya Üniversitesi tarih bölümünde öğrenci olsa da Skinner'ın araştırma asistanlığını yapmıştı. Beni davet etmesi üzerine, Endonezya Üniversitesi'nin Rawamangun'daki eski kampüsüne gittik ve yurtta kalan Cavalı üç arkadaşıyla vakit geçirdik. Endonezya dilini iyi konuştuğuma dair ne kadar kuruntum varsa hepsi bir anda buharlaştı. Öte yandan, bu arkadaşların İngilizcesi de az olduğundan karşılıklı olarak dilimiz döndüğünce birbirimizi anlamaya çalıştık. Ong onlara, bir Amerikan üniversitesinde okumama karşın aslında İrlandalı olduğumu anlatmıştı. Bunun epeyce faydası oldu çünkü İrlanda'nın kendi bağımsızlığı için savaştığını biliyorlardı ve o zamanki Endonezyalıların çoğu gibi, Amerikalılara şüpheyle bakıyorlardı.

Bana basit ama nefis bir akşam yemeği ikram ettiler, fakat beni *tjabe rawit* (ağzı ateş gibi yakan yeşil yahut kırmızı küçük biberler) konusunda uyarmadılar. Biberleri ağzımdan atmayıp cesur olmak için mücadele etmemden etkilendiler. Sonra yeniden şiddetli bir yağmur yağmaya başladı. Ong, kaldığım eve dönmemin imkânsız olduğunu, yakınlarda telefon bulunmadığını ve en mantıklı şeyin geceyi arkadaşlarıyla geçirmemiz olduğunu söyledi. Bana küçük bir

havlu ile kullanmadıkları bir *sarong** verdiler ve Endonezya tarzı lavaboyu nasıl kullanmam gerektiğini gösterdiler. *Sarong*'u çok kolay benimsedim ve sivrisinek ordularına rağmen deliksiz uyudum.

Ertesi sabah "evime" döndüm ve daha Endonezya'ya gelişimin ikinci gecesinde haber vermeden dışarıda kaldığım için evsahibemden samimi bir özür diledim. Fakat kendisi özür dilememi gereksiz buldu. Muson havasının böyle olduğunu söyledi. Muson, insanı her yerde esir alabilirdi. Hem erkek değil miydim? Yaşadığım ilk "kültür şoku" oldu bu. Sahip olduğum Avrupa normlarına göre kaba bir davranışta bulunduğumu hissediyordum ama o hiç öyle hissetmemişti. Sonraları, Endonezya toplumunda bekâr erkeğe gösterilen muamele ile bekâr kadının gördüğü muamele arasında bir uçurum olduğunu anladım: Genç erkekler istediklerini yapmakta serbestken genç kadınlar mümkün olduğunca gözetime ve korumaya alınıyor, evde tutuluyordu.

Bir sonraki şok ise bambaşka ve çok eğlenceli bir olaydı. Evin karşısında yabani ot, çim ve çamur kaplı, üçgen biçiminde boş bir arsa vardı. Öğleden sonraları, mahallelerden gelen ve yaşları sekiz ile on iki arasında değişen küçük bir grup çocuk burada toplanır, futbol oynardı. Başlamadan önce yazı tura atarlardı; kaybeden taraftakiler şortlarını büyük bir ciddiyetle çıkarıverirdi (iç çamaşırları yoktu). Bu yolla iki takımı birbirinden ayırt ediyorlardı. Kale direkleri tabii ki yoktu. Fakat henüz yürümeye başlamamış, emekler vaziyette dört küçük kardeşi getirip hareketli birer kale direği olarak kullanıyorlardı.

Böylece sıradan Endonezyalı çocukların hayatlarının iki yönü ile tanıştım. Bunlardan ilki, erkek çocuklarının ergenlik çağına gelinceye kadar toplum içinde çıplak dolaşabilmesiydi – ki bu, İrlanda ya da Amerika için hayal edilemez bir durumdu. İkincisi ise kardeşler arasındaki yakınlıktı. Endonezyalı çocukların çok küçük yaşlardan itibaren küçüklerine yardımcı olmaları, ağabey veya ablalarına ise saygı göstermeleri ve itaatkâr olmaları bekleniyordu. Evsahibem bu âdeti şöyle açıklamıştı: Büyüksen küçüklerini alttan almalı, on-

* Etek biçiminde bele sarılan uzun kumaştan ibaret geleneksel kıyafet. –*ç.n.*

lara istediklerini vermeli, onları sevip korumalısın; küçüksen ağabey veya ablalarının sözünü dinlemelisin. Çelişkili gibi gelse de gerçekten işe yarıyordu. Endonezya'da bulunduğum sürede aile içinde çocukların birbiriyle kavga ettiğine hemen hiç rastlamadım. Oysa kendi ailemde tam tersini yaşamıştım. Eton'a taşınıncaya dek Rory ile sürekli kavga eder, annemizi çileden çıkarırdık.

Yaşadığım üçüncü şok, delilikle ilk temasımdı. Bir gün kalabalık bir pazarın yanından geçerken, etrafında kıkır kıkır gülen ve bağrışan bir çocuk grubunun toplaştığı tuhaf biri gözüme ilişti. Çırılçıplak bir kadındı; vücudu kir içinde, beline varan upuzun saçları darmadağınık haldeydi. Pazardakilerin çoğu onu görmezden geliyor, iyi gününde olan birileri de geçerken ona ufak tefek yiyecekler veriyorlardı. Pazardaki bir satıcıya bu kadının kim olduğunu sorduğumda, "Zavallıcık! Adamın biri kalbini kırdı ve kadın aklını oynattı. Anne-babası onu giydirmek için ne kadar uğraşsa da her seferinde tüm elbiselerini parçalayıp üzerinden atıyor," dedi. Daha sonra birtakım deli adamlara da rastladım. Onlar da çıplak ve kirliydiler ve insanların onlar hakkında anlattıkları yine bu tür şeylerdi. Kimseye zararı olmayan bu zavallıların Avrupa ve Amerika'daki delilerden daha iyi durumda olduğunu düşünmeye başladım. Çünkü o zamanlar Avrupa ve Amerika'da deliler yıllarca tecrit ediliyor, akıl hastanelerine kapatılıyorlardı. Fakat burada deliler canlarının istediği yere gidebiliyorlardı, üstelik toplum bir şekilde karınlarını da doyuruyordu.

Yaşadığım esas zorluk, dille ilgiliydi. Cornell'de öğrendiğim resmi tarzdaki Endonezya dilinin, insanların yalnızca resmiyet gerektiren durumlarda kullandığı kitabi kalıplardan ibaret olduğunu anladım. Arkadaşlarım konuşma tarzıma gülüyor, çocuklar söylediklerimden tek kelime anlamıyordu. Üç ay kadar sonra hiç ilerleme kaydetmediğimi hissederek bunalıma girdim. Sonra, meselenin bisiklet sürmeyi öğrenmekten farksız olduğunu anladım. En başta sürekli düşersin; sonra birden sihirli bir gün gelir ve alışırsın, hatta ellerini kullanmadan sürmeye başlarsın. Dördüncü aya geldiğimde birden, hiç tereddüt yaşamadan ve akıcı bir biçimde konuşabildiğimi fark ettim. Mutluluktan ağlayabilirdim. Artık mülakatlarımı o

dilde gerçekleştirebilecektim. Pek kolay yüzü kızaran biri değildim ama mülakat için görüştüğüm yaşlı bir hanımefendi bana "*padahal*'ı (velev ki) kusursuz biçimde kullandığınıza göre Endonezya dilinde düşünüyorsunuz" dediğinde sevinçten kıpkırmızı kesildim. Ancak, zorluklar bununla bitmedi.

Kendi kuşağının eğitimli birçok ferdi gibi, evsahibem de çocukları ve arkadaşlarıyla Felemenkçe konuşurdu. Felemenkçeyi aynı zamanda, ne söylediğini anlamamı istemediği durumlarda kullanırdı; tıpkı ne konuştuklarını anlamamızı istemediklerinde Fransızca konuşan annem ve babam gibi. O zamanlar Cornell'de düzenli olarak Felemenkçe dersleri verilmiyordu. Bu yüzden bu dili kendi kendime öğrendim. Konuşma değilse de okuma ve anlama düzeyine geldim. Çok zorlanmadım çünkü Felemenkçenin daha zor bir versiyonu sayılan Almancayı biraz biliyordum. Yalnız, öyle bir tarzda öğrendim ki aynı yöntemi yıllar sonra İspanyolca öğrenmeye karar verdiğimde de tekrar ettim. Hacimli, zor ve sürükleyici bir kitap aldım ve yanımda büyük bir sözlükle satır satır, neredeyse kelime kelime çalışarak düşe kalka ilerledim.

Seçtiğim kitap Endonezya hakkında yazılmış tüm kitaplar içinde beni en derinden etkileyen, Theodoor Pigeaud'nun 1930'larda yayımlanmış ansiklopedik eseri *Javaanse Volksvertoningen* (Cava Halk Performansları) idi. Pigeaud iyi bir adam değildi. Claire Holt'un parlak zekâlı sevgilisi Stutterheim'ın itibarını kıskanmış, Holt'u "ahlaka aykırı davranış" gerekçesiyle sömürge dışına sürdürmeye uğraşmıştı. Ancak, Pigeaud harika bir akademisyendi. Yazdığı kitabın adı, zengin içeriğini tam olarak yansıtmıyordu. Çünkü yazar bu kitapta, Cava halkının en yakın komşuları olan Sundalılar, Maduralılar ve Balililer hakkında da oldukça çok miktarda karşılaştırmalı malzemeye yer vermişti. Kitapta halk hikâyeleri, efsaneler, maskeler ve maske dansları, cin çarpması, kukla tiyatrosu, gezici oyuncular ve soytarı gruplarına dair dudak uçuklatıcı bir bilgi derlemesi vardı. Bu yönüyle, saray dışı geleneksel Cava kültürünün derinlik ve karmaşıklığı konusunda benim için bir aydınlanma niteliğindeydi. Pigeaud bununla yetinmemiş, yöreden yöreye değişiklik gösteren tüm yerel çeşitlemelerin, özelliklerin ve uzmanlaşmaların hari-

tasını çıkarmıştı. Cornell'de öğrendiğim hiçbir şeyle karşılaştıramayacağım, bambaşka bir şeydi bu.

Kitabı okurken ikinci kez âşık oldum ama bu kez Endonezya'ya değil, "Cava"ya. Sözcüğü tırnak içine aldım çünkü "benim" Cava'm ülkenin tamamını yansıtmıyordu. Resmi olarak, Cavalıların yüzde doksanı Müslümandı – yani sünnet (erkeklerde), evlilik ve ölülerin defni İslami ritüellere göre gerçekleştiriliyordu. Ancak adanın özellikle iç kesimleri ile güneyinde büyük bir Hindu-Budist geçmişin kalıntısı bulunuyordu ve bunun yanında kökleri eskiye dayanan şamanizm, animizm ve mistisizm çok güçlüydü. İnsanlarla konuştuğumda "beyaz" (dini bütün Müslüman) ve "kızıl" (ismen Müslüman ama temelde geleneksel) Cavalılardan söz ediyorlardı. Bu iki kesim çoğunlukla birbiriyle husumet içindeydi. Tanıdığım birçok ciddi Müslüman olmasına ve geleneksel camilere gitmeyi çok sevmeme karşın, "benim" Cava'm kuşkusuz "kızıl" olandı. Bu yanlı bakışım sonraları pek çok akademisyen tarafından haklı olarak şiddetle eleştirilecekti.

Tez konumla hiç ilgisi olmamasına karşın, Batılı tarzda eğitim almış ilk büyük Cavalı akademisyen olan Profesör Poerbatjaraka'dan Cava dili dersleri aldım. Sade ve küçük evinde kendisini ilk görmeye gittiğimde, çalışma odasının kireç duvarlarından birinin kan sıçramış kıpkırmızı lekelerle kaplı olduğunu fark ettim. Biraz önce orada korkunç bir cinayet işlenmişti sanki. Birkaç dakika geçmeden, ne olup bittiği açıklığa kavuştu. Tatlı tatlı sohbet ederken, az sayıdaki dökülmemiş dişinin de kıpkırmızı olduğunu fark ettim. Çok geçmeden duvara ağız dolusu kırmızı tükürük fırlattığını gördüm. Güney Asya'nın asırlara dayanan uyarıcı maddesi olan toz ıhlamurlu ökseotu macunu çiğniyordu.

Çok geçmeden Poerbatjaraka'nın küçük kardeşi ve kendi kuşağının en seçkin iki müzisyeninden biri olan Pak Kodrat'tan Cava müziği dersleri almaya başladım. Kendisi beni farkında olmadan kitaplardaki değil, gerçek yaşamdaki Cava kültür ve dilinin zenginliği ile tanıştırdı. Ben kendisine Endonezya dilinde yaşça büyük erkekler için kullanılan saygı sözcüğü (*Pak*) ile hitap ederdim. Ancak kendisi Cava dilinde düşündüğünden, bir süre için bana tam olarak nasıl

hitap edeceğini bilemedi. Genç Cavalılar, yetişkinlere isimleriyle hitap etmezlerdi. Büyükbabam sayılacak yaşta olduğundan bana *anak* veya *nak* (çocuk) diye hitap edebilirdi ve etmeliydi. Öyle seslenmesi beni çok mutlu edecekti çünkü kendisine büyük saygı besliyordum. Fakat onun gözünde "beyaz" ve eğitimli biriydim, ayrıca verdiği dersler için ücret ödüyordum. Kendisini ne denli sevdiğimi anlayınca çıkar yol bulundu ve o da beni bağrına basarak bana *putro* diye, "evlat" anlamına gelen bir sözcükle seslenmeye başladı. Ancak bu sözcük Yüksek (feodal) Cava dilinde, daha alt statüye sahip yaşlıların aristokrat çocuklarına seslenirken kullandığı bir sözcüktü. Ben bu sözcükten nefret ediyordum ama yaşlı öğretmenimi kararından döndürmek mümkün değildi.

Bunun haricinde, vaktimin önemli bir bölümünü Cava müziği, gölge oyunları, maske dansları, cin çarpması ve benzeri performanslara giderek geçirdim ve Cava'yı böylece tekrar tekrar taradım. Bir yandan araştırmamı yaparken diğer yandan tüm bunları yapabiliyor olmam, şansımın bir parça yaver gitmesinden kaynaklanıyordu. Endonezya'ya gittiğimde bana bir buçuk yıllık destek sağlamak üzere çok az bir araştırma bursu verilmişti. Oysa bu süre, yerel dile hâkim olmak bir yana, herhangi bir şekilde ciddi saha araştırması yapmak için bile saçmalık derecesinde kısa bir süreydi. Ne var ki Endonezya 1962'de aydan aya yükselme trendi gösteren bir enflasyon batağına saplandı. Dolar istikrarlı ve muteber bir para birimi olmayı sürdürdüğü için, o dönemde tüm yabancıların yaptığını yapıp karaborsa döviz kurunu kullanarak elimdeki parayı iki buçuk yıla yetecek ölçüde çoğaltabildim. Süreyi bu yolla uzatmam, Kahin'in, araştırmamın ilerleyişiyle ilgili endişelerini de giderdi. Genellikle ona güncel siyasete ilişkin bilgiler aktarmaya çalışıyor ama bir yandan da Cava'ya olan tutkumun peşinden koşuyordum.

Endonezya üzerine yaptığım çalışmaların büyük bir kısmı siyaset ile kültür arasındaki ilişkiye yöneldi. Benim kuşağımdakiler için tuhaf bir şeydi bu. Sınıf arkadaşlarım ve yakın dostlarım temel olarak demokrasi, hukuk, komünizm, anayasalar, ekonomik değişim ve benzeri konularla ilgileniyordu. Antropologların çoğu ise Clifford Geertz'in izinden giderek yerel kültürlerle ilgileniyordu; bu kültür

ilgisi siyasetle çok alakadar olmayan, antropolojik (toplumsal normlar, gelenekler, vb.) anlamda bir ilgiydi. Endonezya'da geçirdiğim süre, beni oradaki insanlara doğrudan ve duygusal bir biçimde bağlamakla kalmadı, daha sonra *Hayali Cemaatler*'de görülecek olan "kültürelci" damarın temellerini atmamı da sağladı.

Doktora tezimin kendisine gelince, zamanımı ve enerjimi ikiye böldüm ve bir kısmını, 1940'ların kurtyenikli gazete ve dergi koleksiyonlarının bulunduğu Ulusal Müze'ye, diğer kısmını da çeşitli mülakatlara ayırdım. Ulusal Müze'de bulunan koleksiyonlar arasında geç sömürge, Japon İşgali ve Devrim dönemlerinde çıkan dergiler keşfettim. Bunlardan biri, Japon askeri yönetiminin propaganda servisi Sendenbu'nun ana yayın organı olan *Djawa Baroe* (Yeni Cava) adlı dergiydi. Beklendiği üzere ve doğası gereği absürd yalanlarla doluydu. Fakat o kadar güzel bir dergiydi ki! Endonezya'da çıkarılan gelmiş geçmiş en güzel dergi belki de buydu.

Hollanda egemenliği altındayken asla buna benzer bir şey olmamıştı. Derginin tuhaf yanı Japonların kendilerini sunuş biçimiydi. Bir yandan, genç ve yakışıklı Japon pilotların uçaklarla çekilmiş fotoğrafları, Fuji dağı ve kiraz çiçekleri bulunuyordu. Diğer yandan, gözlükleri, komik bıyıkları, biçimsiz yumuşak şapkaları ve bol kesim askeri üniformalarıyla, aralarında Tojo'nun da olduğu somurtkan Japon generallerinin fotoğraflarına yer veriliyordu.

Yine de bu fotoğraflar Endonezya'nın ve Endonezyalıların güzelliğini yansıtan gerçek anlamda sanatsal fotoğraflardı. Oyun oynayan çocuklar, çeltik tarlalarında çalışan kadınlar, namaz kılan Müslümanlar ve bambu mızrakların askeri kullanımı için alıştırma yapan şortlu Cavalı gençlerin çok iyi fotoğrafları vardı. Bunlar bana Japonya matbuatını hatırlattı ve süregelen acımasızlığa karşın Endonezyalılar ile Japonlar arasında var olan sempatinin sahici unsurlarını fark etmemi sağladı. Japon İşgali sırasındaki deneyimleri hakkında konuştuğum insanlar genelde Japonların Hollandalılardan daha iyi olduğunu anlatıyordu. Şöyle ki, ikisi de küstah ve kibirli olmakla beraber, Japonların oldukça nazik davrandığı da olmuştu. Bu ikiliğin onlarda kafa karışıklığına yol açtığı açıktı. Öte yandan İşgal'e yalnızca gelecekte kendi bağımsızlıklarını kazanmak üzere

katlandıklarına dair her zamanki ifadelerini bir yana bırakırsak, onların da Japonlara karşı bir yakınlık duyduğunu sezdim. Hem Endonezya dilinde hem de Japonca olan bu derginin içeriği ise emperyalist Japon alaycılığı ile samimi bir Pan-Asyacı dayanışmanın tuhaf bir karışımı olması bakımından insanı düşüncelere sevk ediyordu.

Yaptığım saha araştırmasının en keyifli kısmı mülakat yapmaktı. Genelde etnik semtlere ayrılmış müstakil mahalleleriyle Cakarta, o zamanlar henüz epeyce küçük bir eski-sömürge başkentiydi. Çok fazla araba ve otobüs yoktu, köprülü kavşak ve otobansa hiç yoktu. *Betjak*'lar (üç tekerlekli, pedallı, arkadan çekişli ve önde yolcu taşıyan faytonlar) hâlâ herkes tarafından kullanılıyordu. Üst makamlardaki insanlar bile (en azından kısa mesafeler için) bunları kullanıyor ve bu araçların en kalabalık caddelere bile girmelerine müsaade ediliyordu. Cakarta'nın dehşetengiz valisi Ali Sadikin, memurlara ve araba sahibi zengin orta sınıflara alan açmak için, bu araçların caddelere girmesini peyderpey yasakladı. Ben de küçük bir Vespa edindim ve çok geçmeden neredeyse şehrin tümünü avucumun içi gibi öğrendim. Orayı "kendi şehrim" olarak görüyordum.

Etrafta çok az yabancı vardı. Aynı zamanda oldukça "demokratik" bir başkentti. Savaş öncesi milliyetçi hareketin temel mesajlarından biri yurttaşlar arasında eşitlikti ve benimsedikleri basit *lingua franca* bunun simgesiydi. Malay dilini esas alan ve etnisiteler arası bir ticaret dili olarak kullanılan bu dil, gelecekte ulusal dil olacaktı. Bu tercihin sağladığı büyük yarar, hem söz konusu dilin doğası gereği eşitliğe uygun olması hem de önemli etnik-dilsel gruplardan hiçbirine ait olmamasıydı.

Bir sosyal eşitleme aracı olan ve feodal geleneklere karşı bir saldırıyı temsil eden bu eşitlikçi itki, 1945-49 Devrimi sürecinde büyük ölçüde güç kazanmıştı. Devrim sırasında yaygın bir hitap biçimi olan *bung* (kardeş), aynı yaştan erkekler arasında hâlâ kullanılan bir hitap sözcüğüydü. Zengin Endonezyalıların sayısı çok azdı. Menteng mahallesinde en iyi evlerde oturanlar ise devlet erkânından kimselerdi ve buraları 1957'de Hollandalılar uzaklaştırıldığında devralmaktan başka bir şey yapmamışlardı.

Bu eşitlikçiliğin bir göstergesi de yaşadığım yere yakın bir cad-

dede görülmekteydi. Karanlık çöktüğünde kaldırımlar bir anda satranç oynayanlarla dolardı. Bu (daima erkeklerden ibaret) insanlar, toplumun her katmanından gelen kişilerdi. İşadamları din adamlarıyla, devlet erkânı *betjak* sürücüleriyle, vb. oynardı. Ben de sık sık onlara katılırdım. Amacım, satranç oynamaktan çok, satrancı fırsat bilip "düelloya" davet ettiğim insanlarla oyun sırasında epeyce gayriresmi mülakatlar gerçekleştirmekti. Bu eşitlikçilik Suharto rejiminde kayboldu ama devam ettiği sürece benim için bir aydınlanma oldu.

İlkgençlik yıllarım büyük ölçüde Birleşik Krallık'ın sınıf ayrımına dayalı, hiyerarşik toplumunda geçmişti. Sadece aksanlarını dinleyerek, insanların hangi sınıfa mensup olduklarını hemen anlayabilirdiniz. Züppelik yaygındı. Aristokrasi, üst ve alt orta sınıflar ve işçi sınıfı birbirinden ayrı kültürlere sahipti. İrlanda o kadar kötü değildi ama oradaki sınıf yapısı da kültür ve gündelik yaşam üzerinde güçlü bir etkiye sahipti. Bu nedenle Endonezya benim için bir tür sosyal cennetti. Sıkılıp çekinme gereği duymadan, hemen herkesle (kabineden bakanlar, otobüs şoförleri, subaylar, garsonlar, işadamları, öğretmenler, travesti hayat kadınları, alt düzey mafya üyeleri ve siyasetçiler) rahatlıkla konuşabiliyordum. Çok geçmeden, mülakat yaptıklarım arasında en açık sözlü ve en ilginç kişilerin, yeni yeni oluşmakta olan seçkinlerden çok, sıradan insanlar olduğunu anladım.

Ülke, 1957'den Mayıs 1963'e kadar sıkıyönetim ile idare edilmişti. Seçimler yapılmıyor ve basın üzerinde kısmi bir sansür uygulanıyor olsa da çok az siyasal tutuklu vardı ve insanlar rahat bir hayat sürüyordu. Öte yandan ülke çok bölünmüştü, havanın gerildiği zamanlar oluyordu. Bu arada, siyasal yelpazenin her yanından insanlarla konuşabiliyordum: komünistler, sosyalistler, sağ ve sol milliyetçiler –silahlı isyandan hapis yatıp henüz çıkmış olanlar da dahil– farklı duruşlara sahip Müslümanlar, Çinliler, polis ve askerler, yerel kraliyet ailesi üyeleri ve deneyimli bürokratlar. Onlara, Japon İşgali'nin sonları ile Devrim'in ilk zamanları üzerine çalıştığımı söylüyordum. Bunlar hemen herkesin zihninde tazeliğini koruyan konulardı.

Süreç içinde birçok ilginç deneyimim oldu. En tuhafı da iki kardeş ile yaptığım bir mülakattı. Kardeşlerden büyüğü Komünist Parti Politbüro üyesi, küçüğü Askeri İstihbarat başkanıydı. ("Batı"da böyle bir şeyi hayal etmek dahi güçtü.) Epeyce kısa ve tıknaz, ufak tefek bir adam olan Mühendis Sakirman, Devrim sırasında Orta Cava'da sol görüşlü bir silahlı halk milis gücünü yönetmişti. Başlangıçta bana biraz şüpheyle yaklaştıysa da gerçekten onun gençlik dönemi siyasetiyle ilgilendiğimi fark eder etmez bana kanı ısındı ve pek çok şey anlattı. Küçük kardeş General Parman görünüş olarak ağabeyine çok benzese de görüş olarak ondan epeyce farklıydı. Randevu istemek üzere evine gittiğimde, onu evin garajında pahalı bir elektrikli oyuncak tren düzeneğiyle, on yaşında bir çocuk gibi neşe içinde oynarken görüp afalladım. Gece gelip beni arabayla alacağını söyledi.

Koyu renk camları olan eski bir Volkswagen ile geldi. Onun refakatinde, Tanah Abang mahallesinde istihbarata ait gizli bir yapı olduğunu sonradan öğrendiğim bir yere gittik. Dışarıdan, yıkık dökük bir ambar binasını andırıyordu. Konuşmaya yeni başlamıştık ki benim CIA mensubu olduğumu düşündüğünü fark ettim, çünkü Komünist Parti içinde çok iyi ajanlarının olduğunu, böylece Politbüro'nun aldığı kararları birkaç saat içinde öğrendiğini övünerek anlattı. Benim ajan değil, sade bir öğrenci olduğumu anlaması biraz vakit aldı. Yine de anlayış gösterdi ve Heiho'daki ilk dönem askeri deneyimini anlattı. Japon İşgal Ordusu'nun bir yardımcı kuvvetiydi bu; bazen Pasifik'te savaşmak üzere, çoğu kez de savunma inşaatında ağır işçiliklerde kullanılmıştı. Görünüşe bakılırsa yaptığımız sohbetten çok keyif almıştı.

Sonraları, geçmişte Japon ordusu tarafından muvazzaf asker, (Müttefik kuvvetlerin gelme olasılığına karşı) gerilla ya da istihbarat ajanı olarak eğitilmiş Endonezya askerleriyle görüştüm ve en öğretici mülakatlarımdan bazılarını gerçekleştirdim. Hepsi de Japon eğitmenlerine büyük saygı duymakla beraber, açıkça milliyetçiliğe dayanan nedenlerle, İşgal'in kendisine her bakımdan karşıydılar. Yıllar sonra, bir generalin oldukça eğlenceli anılarını okuyacaktım. Aldığı eğitimle ilgili hoşuna gitmeyen tek şeyin bir dere üzerine ku-

rulan müşterek tuvalet olduğunu anlatıyordu. Çünkü Japonlar ısrarla dışkılarını derenin yukarı taraflarına yapıyormuş ve böylece leş gibi kokan *sosisleri* derenin aşağı kısımlarına dışkılayan Endonezyalıların yanı başından geçip gidiyormuş.

En başından beri, beni rahatsız eden tek bir şey vardı: ırk meselesi. Hiç kendimi "beyaz" olarak düşünmemiştim ama sömürgecilikten henüz kurtulabilmiş bir toplumda, Hollandalı sömürgecilerin benimsettiği *Tuan* (Efendi) hitabına çok sık muhatap oluyordum. Ayrıca önemsiz bir yabancı öğrenci olduğum halde, sırf derimin renginden ötürü kimi insanlardan utanç verici bir saygı görüyordum. Çok geçmeden, bu durum benim Endonezya diline küçük ama kalıcı bir katkıda bulunmamı sağladı. Kendi derimin beyaz değil, toz pembe olmasına bakarak, bunun albino hayvanların (manda, inek, fil, vb.) deri rengine yakın olduğunu fark ettim. Endonezyalılar gelişigüzel bir tabirle bu renge *bulai* veya *bulé* diyorlardı. Bunun üzerine bana benzeyen insanlara ve bana *putih* (beyaz) yerine *bulé* denmesinin daha doğru olacağını genç arkadaşlarımla paylaştım. Bu fikri beğendiler ve tanıdıkları başka öğrencilere yaydılar. Tabir yavaş yavaş gazete ve dergilere de yayıldı ve nihayet gündelik Endonezya dilinin bir parçası haline geldi.

On küsur yıl sonra Avustralyalı "beyaz" bir arkadaşım bana, Endonezyalıların nasıl da ırkçı olduklarını, ona *bulé* demelerinden ne çok nefret ettiğini anlatan bir mektup yazdı. Bunun üzerine aynaya dönüp kendi derisine bir bakmasını ve *Tuan* diye hitap edilmeyi gerçekten isteyip istemediğini sordum. Ayrıca bu tabirin yeni anlamını 1962 ya da 1963 yılında türetenin ben olduğumu söyledim. Bana inanmak istemeyince şöyle dedim: "Sen deneyimli bir Endonezya tarihçisisin. 1963'ten önce *bulé* tabirini 'beyaz' insanlar için kullanan herhangi bir belge bulamayacağına, yüz dolarına iddiaya girerim." Arkadaşım iddiaya yanaşmadı.

Cakarta dışındaki insanlarla mülakat yapmak daha da eğlenceliydi. Birçok kez Bali'ye, iki haftada bir de Kuzey Sumatra'ya gitmekle beraber, görüşmelerin çoğunu Cava'da gerçekleştirdim. O zamanlar Cava dışına yolculuk yapmak (Bali'yi saymazsak) çok zahmetliydi. Gemiler azdı, tehlikeye yol açacak kadar eski ve aşırı yük-

lüydü. Yalnızca bir havayolu şirketi vardı, o da devlete aitti ve koltuk bulmak zordu çünkü birçoğu askeri personel ve yoğun çalışan yetkililer tarafından kapılmış oluyordu. 1958 baharında patlak veren bölgesel isyan tam olarak bastırılmamıştı. Aslında Cava'da bile, Batı Cava dağlık bölgesinde, onuncu yılına giren radikal Müslüman Darül İslam (Dİ) ayaklanması hâlâ çok güçlüydü. Bana hep, Bandung kentine –özellikle geceleyin– gitmemin çok tehlikeli olacağını söyler, gidersem Dİ tarafından kesinlikle öldürüleceğimi ima ederlerdi. Aslında oraya gitmek hiç de tehlikeli değildi ve defalarca gidip geldim. Dİ ile ordu arasında yürürlükte olan zımni bir anlaşmaya göre, anayollar gündüzleri ordu kontrolündeyken, geceleri Dİ kontrolüne geçiyordu.

Cava'da seyahat etmek biraz dayanıklılık ve maharet isteyen bir işti. Demiryolunun bittiği yerde, otobüs, kamyon, fayton, midilli, kağnı arabası, kano gibi çok çeşitli ulaşım araçları başlıyordu. En büyük yükseltilerde yalnızca midilliler olurdu. At tutkunlarının ülkesi İrlanda'da büyümüş biri olarak, ata binmek benim için kolaydı. Fakat öteden beri en sevdiğim ulaşım aracı kamyondu. Cornell'deyken, Washington, Philadelphia, New York ve Boston gibi uzak mesafelere otostopla gitmeye alışmıştım. Sürücüler gençleri gidecekleri yere kadar götürmekten rahatsızlık duymaz, otostopçular da onları götüren kişilerce öldürülme korkusu yaşamazdı. O eski günlerin Cavası'nda, otostop yapmak (*ngompreng*) çok yaygın bir pratikti ve sanırım yol kenarında başparmağı havada bekleyen genç bir *bulé* görmek kamyon sürücülerine ilginç geliyordu. Sürücü yalnızsa yanında oturup saatlerce hayaletler, kötü ruhlar, futbol, siyaset, aksi polisler, kızlar, şamanlar, gizli şans oyunları, astroloji ve benzeri konularda koyu sohbetlere dalmak mümkündü. Sürücü yalnız değilse arkadaki boş alana tırmanmak gerekiyordu. Yüzünüze vuran serin rüzgârı dert etmiyorsanız, burası özellikle günbatımından sonra güzel olurdu.

Bir gece nazik bir kamyon sürücüsü beni ve birkaç arkadaşımı Borobudur'un iki mil ötesinde bir noktaya bıraktı. Burası MS X. yüzyılda inşa edilmiş, dünyadaki en büyük Budist stupası* kabul

* Kubbe şeklindeki Budist tapınağı. –*ç.n.*

edilen muhteşem bir tapınaktı. Yolun geri kalanını dolunay ışığında yürüdük ve bu muazzam stupanın en üst terasında, Ermişler'in yanı başında, şafak sökünceye dek uyuduk. Ne bir güvenlik görevlisi vardı ne de oteller, müzik sesleri, satıcılar ve biletler. Bin yıl önce nasılsa o gün de öyleydi sanki: sükûnet içinde bir saadet. Başka bir seferinde de berbat kokusundan gübre taşıdığı anlaşılan bir kamyon beni ve diğer bazı arkadaşlarımı almak için durdu. Sürücü, üstümüz pislenmeden oturabilmemiz ve uyuyabilmemiz için birkaç minder getirdi. Kamyonumuz birçok kontrol noktasında durduruldu ama polisler kötü kokuyu alınca, yetmezmiş gibi pisliğin tepesinde pinekleyen genç bir *bulé* de görünce sürücünün geçişine izin verdiler. Neden sonra Malang şehri civarında kamyondan indiğimizde, keyfi yerine gelmiş sürücü, yardımlarımız için bize teşekkür etti. Meğer gübrenin iki karış altında bir yığın kaçak ham kauçuk bulunuyormuş. Kaçakçılığın nasıl yapıldığını böyle böyle öğrenmeye başladım.

Bu noktada, o zamanlar nasıl mülakat yaptığıma dair daha net bir şeyler söylemek fena olmaz. Dil konusundan başlayalım. Neredeyse yaptığım tüm mülakatlarda kullanılan geçerli dil Endonezya diliydi. Mülakat yaptığım kişiler arasında Hollanda eğitimi görmüş olanlar yüksek statülerini göstermek için sıklıkla Felemenkçeye geçişler yapar ya da Felemenkçe kelimeler kullanırdı. Bazen, hiç Felemenkçe bilmiyormuş gibi mi yapmalıyım yoksa gerçekte bildiğimden daha iyi Felemenkçe biliyormuş gibi mi davranmalıyım, bilemezdim. Cavalılarla yaptığım birçok mülakatta, araya Cava dilinde birkaç kelime veya deyim katmam çoğu kez işe yarıyordu. Bu dilleri kullanmanın en iyi yolu espri yapmaktı. Endonezyalılar genel olarak mizah duygusu güçlü insanlardır; diller arası espriler ise sosyal etkileşimde buzların çözülmesi için birebirdir.

Kadınların toplumsal olarak ne ölçüde ve niçin önemli olduklarını anlamadan önce, kadınlarla mülakat yapmanın erkeklere nazaran daha zor olacağını düşünmüştüm. Güneydoğu Asya'nın çoğu bölgesinde olduğu üzere, Cavalılarda soy iki taraflıdır, dolayısıyla annenin ailesi de babanın ailesi kadar önemlidir. Hatta annenin ailesi damadı "satın alır" ve damat karısının ebeveynleriyle birlikte

yaşamak üzere gelir. (Boşanma da oldukça kolaydı.) Bazı yerlerde çocuk hemen her zaman kendi adını taşırdı ve bazen tek ad bu olurdu. Kimi aristokratik çevreler haricinde, bu adın anne ve babanın adlarıyla bir bağlantısı bulunmazdı. Çocuksanlılık (*teknonymy*) olağan bir pratikti. Örneğin bir çocuğa Samin adı verilmişse, toplumda ebeveynlere kendi adlarıyla değil, Samin'in Annesi ya da Babası diye seslenilirdi. Kadınların genellikle kendilerine ait gelirleri ve bu gelirler üzerinde kontrolleri vardı. Dolayısıyla kadınlarla mülakat yapmak kolaydı ve bilhassa siyasal evlilik ve aile ağacı konularında bilgiliydiler.

O zamanlar dizüstü bilgisayar bir yana, elektrikli daktilo bile yoktu. Ses kayıt cihazı ise var olmasına vardı ama açıksözlülük veya sosyal rahatlık adına bir şey bırakmıyordu. (Şahsen hiç kullanmadım.) Bu nedenle ya bütün mülakatı ezberledikten sonra "eve" koşup manuel bir daktiloyla yazmak ya da elyazısı kullanmak gerekiyordu. Benim ezberleme yöntemim konu başlıklarına göre düşünmek (Hollandalı alışkanlıkları, iyi Japonca, para, silahlar, radyo, yolsuzluk, vb.) ve mülakat sırasında fazla dikkat dağıtmadan bunları kâğıda karalamak biçimindeydi. Kulak ve hafıza eğitimi açısından müthiş bir pratikti bu.

Geriye dönüp baktığımda, galiba en önemli mülakatlarım, Nisan 1962'de sabık Tümamiral Maeda Tadeshi ile sivrisinek dolu eski tarz bir sömürge dönemi yapısı olan Hotel des Indes'te yaptığım iki uzun konuşma oldu. Savaş öncesinde İngiltere'de görev yapmış olduğundan, biraz İngilizce biliyordu. Savaş sırasında Cakarta'da görevde bulunduğu dönemde biraz da Endonezya dili öğrenmişti. Bu nedenle dilleri karışık olarak konuştuk. Hayatım boyunca konuştuğum ilk Japon sayılırdı ve benim için bundan daha büyük şans olamazdı. Şaşırtıcı derecede vakurdu (sıcak mevsimin en sıcak zamanları olması dolayısıyla sadece iç çamaşırlarıyla durması dahi durumu değiştirmiyordu), ayrıca gerçek bir beyefendi, mütevazı, açık yürekli ve etkileyici biriydi. (Kim bilir o, bu genç *bulé* hakkında ne düşündü?) On dokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren, Japonya'nın Asya'daki hızlı askeri ilerleyişine dair iki farklı yaklaşım olduğunu modern Japonya üzerine yazılmış kitaplardan öğrenmiştim. Bunlar-

dan biri, Avrupalılarca kurulanlar kadar geniş bir imparatorluk kurma yolunda fetihler yapmanın gerekli olduğuna inanıyordu. Pan-Asyacılık da denen diğer yaklaşım ise Japonya'nın Asya'yı Batı'dan kurtarma misyonu olduğunu savunuyordu.

1935'te Britanya Burma'yı Raj'dan* ayırmaya karar verdi ve özel bir anayasa yürürlüğe koydu. Yetenekli bir siyasetçi olan Dr. Ba Maw, ülkede Britanyalı Sömürge Valisi'ne bağlı ilk (yerli) başbakan oldu. 1939'da Britanya'nın hile karıştırdığı bir seçimle iktidardan düşünce, Pan-Asyacı ordu lobileriyle temasa geçti. Japonya Başbakanı Tojo, Ocak 1941'de Yasama Kurulu'nda bir konuşma yaparak, "Burmalılar Japonya'yla birlikte Büyük Doğu Asya Ortak Refah Alanı kurma yolunda işbirliği yaparlarsa, Japonya Burmalıların bağımsızlığını memnuniyetle tanıyacaktır" diye ilan etti. Bir yıl sonra Britanyalılar, ağırlıklı olarak Siyam'da yaşayan Burmalıların oluşturduğu Burma Bağımsızlık Ordusu eşliğinde Japon ordusu tarafından Burma'dan çıkarıldı. Temmuz 1943'te imparatorluk sarayında, Japonya ve Burma arasında bir ittifak anlaşması imzalandı ve Dr. Ba Maw devlet başkanı oldu.

Aynı tarihlerde Filipinler'de yaşananlar bundan çok farklı değildi. ABD 1935'te Manuel Quezon'un ilk seçilmiş devlet başkanı olmasına müsaade etti ve 1946'da bağımsızlık sözü verdi. Ancak Japon İşgali gerçekleştiğinde Quezon birçok Amerikalıyla birlikte ABD'ye kaçınca, Senatör José Laurel devlet başkanı oldu ve Burma'da Dr. Ba Maw'unki gibi bir statüyle hızlı bir bağımsızlık sözü aldı. Endonezya'da böyle bir şey olmadı. 1943 sonlarında Başbakan Koiso bağımsızlık vaadi olarak "bir gün elbet" ile yetindi, ayrıca hiçbir zaman Endonezyalı bir devlet başkanı olmadı. Hitler'in Nisan 1945'te düşmesiyle, Tokyo, Japonya'nın mutlak yenilgiyle karşı karşıya olduğunu anladı. Endonezya'daki Japon rütbelileri bu durumda imparator uğruna ölümüne savaşmak gerektiğine hükmettiler. Ancak Maeda Tadeshi gibi farklı düşünenler de vardı: Onlar, bedeli ne olursa olsun, olabildiğince hızlı bir biçimde bağımsızlık vaadini yerine getirmek gerektiğine inanıyordu.

* Hindistan'daki Britanya yönetimi. – *ç.n.*

Amerikan atom bombaları 6 Ağustos'ta Hiroşima'yı, üç gün sonra da Nagazaki'yi yok ettiğinde sona gelindi. 15 Ağustos günü imparator radyodan konuşarak, hemen teslim olacağını duyurdu. 2 Eylül'de ise tüm silahlı personelin silah bırakmasını emretti.

Maeda, Japon silahlarının büyük kısmının sessizce Endonezyalı PETA liderlerine bırakılması gerektiğini ikna edici bir biçimde savunanlardan biriydi. PETA 1943'ten beri, Müttefikler'in saldırması durumunda Japonlarla beraber savaşmak üzere eğitilmişti (ancak böyle bir saldırı gerçekleşmedi). Kendine ait ordusu olmazsa, ülke yeniden bir Hollanda kolonisine dönecekti. Maeda aynı zamanda, Soekarno'nun şahsında, ülkenin etkili bir devlet başkanının olması gerektiğine inanıyordu. Ne var ki 16 Ağustos'ta genç radikallerden oluşan küçük bir grup Soekarno ile onun saygın ikinci adamı Muhammed Hatta'yı kaçırdı. Gençler bu ikilinin cesaretli olmadığını, dolayısıyla Endonezya Cumhuriyeti'ni ilan etmeyeceğini düşünüyordu. Maeda, radikallerle temasa geçerek kaçırdıkları bu kişileri bırakmaları için onları ikna etti. Daha sonra kendi evinde tüm tarafları toplayarak bir uzlaşma toplantısı düzenledi. Fakat kendisi müdahil olmayıp uyumaya çekildi. 17 Ağustos sabahının ilerleyen saatlerinde Soekarno ve Hatta özgür Endonezya'nın kurulduğunu ilan ettiler. Maeda ordunun bir sorun çıkarmayacağına dair güvence verdi.

Maeda tüm samimiyetiyle, yaşanan savaşın sersemce bir felaket olduğunu anlattı (bu, Japon Kara Kuvvetleri'nin bir çılgınlık yaptığı yönündeki Japon Deniz Kuvvetleri görüşüyle bağdaşıyordu). Cakarta'da Kaigun Bukanfu (deniz irtibat bürosu) başkanı olarak kendi rolünü ise Endonezya'nın bağımsızlığını kazanmasına katkıda bulunmak olarak gördüğünü ifade etti ve nitekim bu tutumu Japonya'nın başlangıçtaki fikriyle bağdaşıyordu: Japonya Asya'nın fethedilip Japon İmparatorluğu'na katılmasını değil, Asya'nın kurtuluşunu teşvik etmelidir.

Maeda'nın bana verdiği mülakatların en iyi yanı, çok zor koşullarda yapmak istediğini, yapabildiği ve yapamadığı şeyleri ayrıntılı bir biçimde anlatmasıydı. 17 Ağustos 1945'te Endonezya'nın bağımsızlığını ilan edebilmesini sağlayan karmaşık süreçteki rolüyle ilgili mütevazı bir tutumu vardı. Gurur duyduğu tek şey, Endonez-

yalıların kendi kararlarını vermelerine müsaade etmeleri için, araya girip ordu liderlerini ikna etmiş olmaktı. Bağımsızlığın ilanıyla ilgili, Endonezyalılar arasında yapılan nihai tartışmalardan bilerek uzak durmuştu. Sonraları, Maeda ve Kaigun Bukanfu ile çalışmış Endonezyalılar ile mülakat yaptığımda –ki bunlar arasında müşfik komünist ve bağımsızlık lideri Wikana da bulunmaktadır–, İşgal rejimini nefretle anmakla birlikte, Maeda'ya büyük saygı duyduklarını gördüm.

Maeda ile konuşmalarım üç nedenden ötürü büyük öneme sahipti. Öncelikle, kendisi Japonya'yı daha karmaşık bir biçimde düşünmeye başlamamı sağladı. Kahin, ABD'nin Batı sahilindeki talihsiz Japon-Amerikalılara yardımcı olmak için elinden geleni yapmış biriydi, ama İkinci Dünya Savaşı sırasında, yani ben henüz çocukken, Japonya'ya karşı mücadele etmek üzere eğitim görmüştü. Bu kuşak ve kültür farkı "Japonya, Asya'nın Işığı" başlıklı ilk akademik makalemde kendini gösterdi. Makalemde İşgal rejiminin kıyıcılığını ve sömürüsünü betimlemekle kalmamış, Japon katkısı anlaşılmadan Endonezya Devrimi'ni kavramanın niçin mümkün olamayacağını göstermiştim. İkinci olarak, Maeda beni bireylerin rolleri hakkında düşünmeye sevk etti. Üçüncü ve en önemli neden olarak, tezimin konusunu yavaş yavaş değiştirmemi sağladı.

Başlarda, Geç Dönem Hollanda Sömürgeciliği, Japon İşgali, Devrim, Anayasal Demokrasi, Güdümlü Demokrasi şeklinde bir silsile içinde, Japon İşgali'ni kısa süreli bağımsız bir dönem olarak ele almayı düşünmüştüm. Ancak verilere baktıkça, muntazam olaylar silsilesi yaklaşımına karşı tepkim büyüdü ve sonunda bu ezberi bozmaya karar verdim. Japon İşgali ile Devrim arasındaki bağlantılar üzerine düşünmek gerekiyordu. Tezimin kasıtlı bir biçimde 1944-46 arasına yoğunlaşarak bu iki dönemi birbirine bağlamasının nedeni buydu. Akademik ilginin üst düzey seçkinlere odaklandığı o günlerde, Devrim ve İşgal'in birbirine karşıt görülmesinin nedenlerini anlamak zor değildi. Peki seçkinlerin altında kalanlara ne demeli? İşte benim "Pemuda Devrimi" (Gençliğin Devrimi) tezim bu tereddütten doğdu. İsabetli ya da değil, tezim, Devrim'in arkasındaki gel-git gücün ne milliyetçi siyasal seçkinler ne de toplumsal bir

sınıf olmadığını, emperyalist Japon yönetimi esnasında karınaşık deneyimleriyle şekillenen bir kuşak olduğunu savunuyordu.

Kahin'in bir öğrencisi olarak, *Nationalism and Revolution in Indonesia* kitabında öne sürdüğü kimi tezlere itiraz eden bir doktora tezi yazmama karşın, kendisi beni güçlü bir biçimde desteklemekle kalmadı, doktora tezimin bir an önce yayımlanmasına da katkıda bulundu. Bu, onun öğrencilerine karşı gösterdiği yakınlık, alçakgönüllülük ve entelektüel geniş fikirliliğin önemli bir nişanesidir. Doğrusu ikimiz de kısmen yanılmıştık çünkü Japonca bilmiyorduk ve Japon belgelerinin birçoğuna erişimimiz yoktu. Ancak yarım yüzyıl sonra, çok iyi bir dostum ve önde gelen Endonezya ordusu tarihçilerinden olan David Jenkins, Japonya'da elde ettiği sayısız belge ve yaptığı özel mülakatlardan yola çıkarak, devrimi gerçekleştirenlerin Cava'daki yüksek rütbeli Japon subaylar olduğunu ortaya koydu.

1945 yılında 17 Temmuz'dan Ağustos başına kadar süren Potsdam Konferansı sırasında, MacArthur'un Güneybatı Pasifik Komutanlığı bir anda Mountbatten'ın (Burma, Malaya, Endonezya ve Çinhindi'ni kapsayan) Güneydoğu Asya Komutanlığı'na devredildi. Oysa Mountbatten, bölge üzerinde kontrol sağlamak için gerekli asker, ulaşım ve silaha sahip olmadığı gibi, yerel siyasal hareketlere ilişkin işe yarar bilgiden de yoksundu. Böylece Mountbatten'ın birtakım subaylarının Cava'ya ayak basması 15 Eylül'ü buldu. Endonezya Bağımsızlık İlanı ile bu karaya çıkış tarihi arasında geçen bir aylık sürede Japon komutanlar Endonezya devrimcilerine gizlice 72 bin hafif silah, bir milyon mermiden fazla mühimmat, çok sayıda havan ve sahra topu ulaştırmak için zaman buldu. Dutch Jenkins'in haklı olarak ileri sürdüğü üzere, bu yardım olmaksızın devrim mümkün olamayacak ve Mountbatten tüm Cava'yı işgal edip adayı Hollandalılara iade etme fikrinden vazgeçmeyecekti.

Yaptığım saha araştırması Nisan 1964'te sona erdi. Yaz aylarını Hollanda'da geçirerek, Japon İşgali ile Endonezya'da sömürgeciliği bitiren devrime ilişkin Hollanda belgelerini çalıştım. Tam da o yaz Amsterdam'da sol görüşlü Provo Hareketi patlak verdi. Bu hareket 1960'larda Almanya, Fransa, Amerika, Japonya ve İngiltere'de ortaya çıkan militan hareketlerinin öncüsüydü. Provo'lar, sol görüşlü

entelektüeller, öğrenciler, bohemler, anarşistler, evsizler ve birkaç bombacıdan oluşuyordu. Bilhassa hükümet, kraliyet, polis ve büyük sermayedarlar ile alay etmeleriyle ünlüydüler. Örneğin, koskoca merkez garının tepesine, muktedirlere hakaretler yazılı etiketlerin olduğu büyük bir helyum balonu göndermişlerdi. Polislerin önünde iki seçenek vardı: Ya tuhaf bir biçimde itfaiye merdivenleriyle yukarı tırmanacak ya da balona ateş edeceklerdi. Her iki yolla da işe gelen kalabalıkları kahkahalarla kendilerine güldürmüş olacaklardı. Araştırma yapmadığım zamanlarda Provo'ların eylem ve gösterilerini ilgiyle takip ederdim.

Ağustos'ta Cornell'e döndüğüm sırada, Başkan Johnson Şubat 1965'te Vietnam'a düzenlenecek büyük saldırı için Tonkin Körfezi denen olayı bahane ediyordu. O tarihten itibaren savaş karşıtı hareket tüm üniversitelere yayıldı. Cornell'de, Kahin'in kendisi Johnson'ın uyguladığı dış politikaya karşı etkili bir muhalefet yürütüyor, yüksek lisans öğrencilerinin çoğu da onun yolundan gidiyordu.

Tüm bunlar olurken, Endonezya'nın siyasal ve ekonomik durumu hızla bozuluyordu. Generaller bir yandan büyük şirketleri ve fabrikaları idare ediyor, diğer yandan var olan tüm antikomünist grupları örgütlüyordu. Komünist Parti güçlüydü ama 1950'den beri tamamen seçim siyasetine yönelmişti ve hiç silahlı gücü yoktu. Soekarno partiye sahip çıkmaya devam ediyor ama giderek güç kaybediyordu. 1 Ekim'in ilk saatlerinde, Soekarno'ya karşı bir hükümet darbesinin yaklaştığına inanan öfkeli subayların öncülüğündeki askerler, üst düzey beş generali öldürdü ve üst düzey komutanları rüşvetçi, cinsel ahlaktan uzak ve sıradan askerlerin hayatından habersiz olmakla suçladı.

General Suharto ordunun başına geçti ve isyancıları aynı günün son saatlerinde bastırdı. Ertesi gün, ordunun kontrolünde olanlar dışında, tüm gazeteler ve televizyon kanalları kapatıldı. 3 Ekim günü, Suharto işlenen cinayetlerin komünistlerin işi olduğunu duyurdu. Ardından, parti üyesi veya sempatizan olduğundan şüphelenilen herkes katledildi. Ordunun yanı sıra silahlı binlerce Müslüman tarafından işlenen bu cinayetler üç ay boyunca devam etti. En az beş yüz bin sol görüşlü öldürüldü, birçokları işkenceden geçirilerek Su-

harto'nun tüm ülkeyi kaplayan Gulaglarına gönderildi.

Üç Cornell'li olarak, olan biteni analiz etmek üzere birlikte çalışmaya karar verdik. Ruth McVey, Asya'nın en eski komünist partisi olan Endonezya Komünist Partisi tarihini çalışmaya yönelmeden önce, Sovyetler Birliği uzmanıydı. Endonezya'da saha araştırması yaptığı sırada birçok komünistle tanışmıştı. Fred Bunnell ve ben henüz lisansüstü öğrencisiydik. Cornell kütüphanesinde tam 30 Eylül'e kadar çıkmış olan oldukça fazla Endonezya gazete ve dergisi bulunduğu için şanslıydık. Diğer her şeyi bir kenara bırakıp üç ay boyunca gizli bir rapor üzerinde çalıştık ve 1966'nın ilk haftasında "1 Eylül 1965 Endonezya Darbesi'nin Ön Analizi" bitmiş oldu.

Yaptığımız ön analiz "darbe girişimini" –Suharto ve destekçilerinin ileri sürdüğü gibi Komünist Parti'ye değil– Endonezya ordusundaki iç çatışmalara dayandırdığı için bu belgeyi gizli tutmaya çalıştık ve güvendiğimiz birkaç akademisyen dışında kimseyle paylaşmadık. Gizliliğin nedeni, ne yaptığımızdan haberleri olmasa da, Endonezyalı Cornell mezunlarının veya bilinen Endonezyalı arkadaşlarımızın tutuklanması, işkence görmesi, hatta öldürülmesinden korkmamızdı. Ne var ki "Ön Analiz" iki ay sonra ifşa edildi ve hem Suharto'nun adamları hem de (Suharto'yu bilfiil destekleyen ve komünistlerin yok edilmesinden hoşnut olan) Amerikan Dışişleri küplere bindi.

Tesadüfe bakın ki 1965 yazında Ruth, Fred ve ben Endonezya'yı konu alan iki yıllık bir dergi çıkarma fikrine kapılmıştık. Kahin projeye çok destek oldu. İlk sayıyı (Nisan 1966) her tür gruba ait, uzunca bir dizi belge yayımlamak için kullandık. Uzun ömürlü olmasını beklemiyorduk ama dergi elli yıl yayımlanmaya devam etti.

1972'de Washington'daki Endonezya Büyükelçiliği'nin bana hiçbir zaman vize vermeyeceğini bildiğim için, bir ziyaret için Londra'da bulunduğum sırada oradaki büyükelçi General Adjie'den bir mülakat talep ettim. Devrimde oynadığı rol ile ilgili güzel bir sohbetten sonra nazikçe yardım teklifinde bulundu. Vize konusunu açtığımda derhal vizeyi ayarladı. Böylece sonradan, kısa bir süreliğine kalacağım ortaya çıktıysa da Endonezya'ya dönebildim. Orada bulunduğum sırada İstihbarat Teşkilatı'nın yayımladığı gazetenin bir

nüshasına rast geldim. Ülkenin dört düşmanını teşhir ediyordu. Şaşkınlık ve kahkahayla, dört düşmanın *Wall Street Journal* (büyük çaplı askeri yolsuzluğu ifşa etmişti), Moskova'nın resmi haber ajansı TASS, Pekin'in resmi gazetesi *Renmin Ribao* ve Cornell olduğunu okudum. Yetkililerin benim Cakarta'ya geldiğimi öğrenmeleri iki haftadan biraz daha uzun sürdü. Nihayet öğrendiklerinde ise kovuldum ve ülkeye girişime yasak getirildi. Suharto diktatörlüğü yıkılıncaya dek, yirmi yedi yıl yasaklı kaldım.

Sınırdışı edildikten sonra, çok uzun bir süre ülkeye dönüşüme izin verilmeyeceğini anladım. Bundan sonra ne yapmam gerektiğini düşünmem gerekiyordu. Bir ara cidden, çocukluğumdan beri ilgimi çekmiş olan Sri Lanka'ya taşınmayı düşündüm. Ancak sonra 1973'te haber Siyam'dan geldi ve 1958'den beri devam eden Sarit-Thanom-Praphat askeri diktatörlüğünün yıkıldığını öğrendim. Thammasat Üniversitesi eski rektörü Profesör Sanya Thammasak başkanlığında sivil bir hükümet kuruldu. Hükümet sansüre son verdi, işçi sendikaları, köylü birlikleri ve öğrenci derneklerine örgütlenme hakkı tanıdı ve demokratik bir anayasa yapmak için işe koyuldu.

Bu yalnızca Tay halkı için değil, Endonezya askeri diktatörlüğü tarafından daha yeni cezalandırılmış biri için de oldukça heyecan verici bir dönemdi. Kısa bir süre Thammasat rektörlüğü de yapmış olan Charnvit Kasetsiri başta olmak üzere, Cornell'de veya civarında öğrenim görmüş birçok Tay arkadaşım vardı. Yıllık iznim yaklaştığında (1974-75 akademik yılı için), dil öğrenmek ve araştırma yapmaya başlamak amacıyla Siyam'a gitmeye karar verdim.

Siyam, 1962-64 arasında yaşadığım Endonezya'ya göre bambaşka bir deneyimdi. Şimdi neredeyse kırk yaşındaydım ve artık kaygısız öğrencilik günlerini geride bırakmış, çok meşgul bir öğretim üyesiydim. Bir kelime olsun Tay dili bilmiyordum. Siyam tarihi ve kültürüyle ilgili bilgim de çok yetersizdi. Öte yandan öğretmenliğe ara verip öğrenmeye dönmek güzeldi. Her sabah motosikletle Bangkok şehir merkezindeki Amerikan Üniversitesi Mezunlar Derneği'ne (AUA) gider, Japon, Amerikalı, İngiliz vb. diğer yabancılardan oluşan küçük bir grupla birlikte dil dersleri alırdım. Her zamanki gibi kadınlar erkeklerden çok daha hızlı öğreniyorlardı, çünkü hata

yapmaktan çok daha az korktuklarını söylüyorlardı.

Süreç ilerlerken, önceleri pek farkına varmadığım bir şeyin, Amerikalıların Güneydoğu Asya dillerinin öğretimini nasıl düzenlediklerinin bilincine vardım. Dersler tamamen gündelik kullanıma yönelik ve konuşma odaklıydı. "Postane nerede?" "Saç tıraşı ne kadar?" "Küçük çocuğunuz çok şirin." Tay dilinde *okuma* sonraya bırakılmıştı ve tercihe bağlıydı. Niçin böyle yaptıklarını kısa bir süre sonra kendiniz de anlayabiliyordunuz. Orta yaşlı Japon bir işadamı haricinde, sınıf arkadaşlarımın hiçbiri daha önce Latin alfabesi dışında bir yazı sistemi kullanmayı öğrenmemişti, Tay yazı ve imlasının çok zor olduğunu düşünüyorlardı.

Okulun Tay edebiyatına hiç ilgisi yoktu, doğrusu Tay dilinin herhangi bir "güzelliğiyle" ilgilendiği de söylenemezdi. Avrupa'nın dil öğretimi ile arasında dağlar kadar fark vardı. Latince ve klasik Yunanca artık konuşanı olmayan, "ölü" diller olduğundan, biz Etonlı gençler olarak tamamen çok yüksek edebi niteliği olan eserler okumaya yönelirdik. Fransızca, Almanca ve Rusça da aynı yaklaşımla öğretilirdi. Fransızca okumam ve yazmam gayet iyiydi ama konuşmam henüz başlangıç düzeyindeydi.

AUA'da çok şey öğrendim ama hep bir eksiklik hissettim. En sonunda başımın çaresine baktım ve arkadaşlarımın da yardımıyla okumayı kendim öğrendim. (Şimdiki unvanıyla Profesör) Charnvit, yeğenleri, kız kardeşi, onun kocası ve çocukları ile aynı yerde kalabildiğim için şanslıydım, çünkü okuma pratiği yapmam için yardımlarını hiç esirgemediler. Sanırım biraz da onların etkisiyle, Tayland üzerine ilk kitabım olan *In the Mirror: Literature and Politics in Siam in the American Era*'yı (Aynada: Amerikan Döneminde Siyam' da Edebiyat ve Siyaset, 1985) yazma aşamasına geldiğimde, kitabın esas konusunu çağdaş Tay romanı oluşturdu. Kitapta çağdaş Tay romanının köklü toplumsal ve ekonomik değişimler, güncel siyasal çatışmalar ve ABD'nin etkisi karşısında nasıl bir dönüşüm geçirdiğini incelemiştim.

O ilk yılda Siyam üzerine ciddi veya konu odaklı bir araştırma yaptığımı söyleyemem. Tay dilinde henüz çok yetersizdim, bu nedenle zamanımın ve enerjimin çoğunu dil derslerine veriyordum.

Bununla birlikte, İngilizcede Siyam üzerine yazılmış (o zaman sayıları henüz çok fazla olmayan) neredeyse tüm bilimsel çalışmaları baştan başa okudum ve ileride yazacağım siyaset bilimi makaleleri için gazeteleri takip edip kupürler kestim.

Daha önce bahsettiğim üzere, ülkede 1973 sonlarından başlayıp 1975 başlarına kadar süren iç açıcı bir siyaset vardı. 1947'den beri neredeyse kesintisiz süren sağcı askeri rejimlerin dayattığı baskılar artık son bulmuştu. Sol kesimlerin diktatörlerce yasaklanmış birçok önemli kitabı şimdi yeniden yayımlanıyor ve geniş ilgiyle karşılanıyordu. Siyasal partiler mantar gibi çoğalıyordu; bunlardan birkaçı da sol veya merkezde yer alıyordu. Yaklaşık otuz yıl sonra ilk serbest seçimler yapıldığında, kampanyasını bisiklet üstünde yürüten epeyce genç ve yoksul bir öğretmen seçilebilmişti. İlk ve son kez böyle bir şey gerçekleşmişti. Cornell'den eski sınıf arkadaşlarımın bazıları siyasetçi olarak ön plana çıkmıştı. Sevinerek belirtmeliyim ki, sosyolog Dr. Boonsanong Punyodyana da dahil olmak üzere, bu arkadaşlarım ilerici partiler içinde yer almışlardı. Öğrenciler siyasal açıdan son derece etkindi ve yine sol eğilimliydiler. Bu yıllar hepimizin çabucak söylemeyi öğrendiği Yaşam Şarkıları denen yeni bir popüler müzik türünün de doğduğu yıllardı.

Öte yandan, siyasetin bu parlak gökyüzünde iki kara bulut dolaşıyordu. Bunlardan kapkara olanı, Vietnam Savaşı'nda yaklaşan Amerikan yenilgisiydi. Bangkok'taki CIA istasyon şefi, Çinhindi devletleri komünizme kaptırılırsa bir sonraki "domino taşının" Tayland olacağı yönünde propaganda yürütüyordu; çünkü Tayland'da 1960'ların sonlarından beri kuvvet kazanan yerel bir komünist gerilla gücü vardı. Tüm bunlar sağ gruplar arasında yükselen bir panik yarattı. Kraliyet çevresi de bu paniğe kapıldı ve 1975'in ortalarına gelindiğinde giderek artan bir şiddetle saldırıya geçti.

İkinci kara bulut, ülkedeki geniş çaplı Amerikan varlığıydı. Temel kuruluş amacı Laos, Vietnam ve Kamboçya'da komünistlerin kontrol ettiği alanları bombalamak ve bu ülkelerdeki sağ görüşlü grupları desteklemek olan onlarca askeri üs, ayrıca bu üslerde konuşlanmış yaklaşık elli bin askeri personel bulunuyordu. Bu Amerikan varlığının toplumsal sonuçları kısa sürede kendini gösterdi: yeni

yayılan eroin bağımlılığı, istenmeyen melez çocuklar, görülmedik boyutlara ulaşan organize fuhuş, popüler kültürün Amerikanlaşması gibi olgular. Japonya'nın (rakip olsa bile) ABD'yi yakından çağrıştırmasının sonucu olarak, Japon işletmelerine ve "endüstriyel ölçekli" masaj salonlarıyla "seks turizmi" olarak ünlenen Japon yatırımlarına karşı boykot kampanyaları düzenlendi.

Bunun sonucunda ne solla ne de sağla sınırlı olmayan yeni bir tür endişeli milliyetçilik doğdu. O kadar büyük bir baskı oluştu ki ılımlı bir muhafazakâr olan Başbakan Kukrit Pramoj tüm Amerikan birliklerinin çekilmesi için düzenlemeler yaptı ve "Kızıl" Çin ile diplomatik ilişki kurdu.

Ben ülkeden ayrılıp yurda döndükten sonra, ilerici işçi ve köylü kuruluşlarının liderleri, sol görüşlü öğrenciler ile ılımlı sol görüşlü siyasetçilere yönelik suikastler çoğaldı. Ilımlı çizgideki Tayland Sosyalist Partisi'nin genel sekreterliğini yürüten Cornell mezunu Dr. Boonsanong, 1976 baharında bir kenar mahalledeki evinin önünde vuruldu. Korkunç son ise aynı yılın 6 Ekim'inde meydana geldi: Saray himayesindeki sivil giyimli sınır polisleri, sağcı bir haydut çetesi ile birlikte Thammasat Üniversitesi'ne saldırdı ve güpegündüz onlarca genci katletti. Ordu ılımlı sivil hükümeti devirdi ve kraliyet ailesine yakın üst düzey bir yargıcın idaresinde aşırılık yanlısı bir rejim kuruldu. Yüzlerce insan tutuklandı, binlercesi kırsal bölgelere kaçarak komünist gerillaların korumasına sığındı.

Amerikalı Tay uzmanlarına gidip birlikte sert bir protesto mektubu imzalamayı ve *New York Times*'ta yayımlatmayı önerdiysem de kimse bu işe yanaşmadı. Benden başka imzacı olarak yalnızca saygıdeğer hocam Kahin, Dan Lev, Çin uzmanı Jerome A. Cohen ve Yale'den Endonezya uzmanı meslektaşım Jim Scott vardı (Scott, Güneydoğu Asya köylü direnişleri üzerine karşılaştırmalı incelemeler içeren muhteşem kitap dizisine başlamıştı). Uzmanların çoğunun işlenen cinayetler karşısında dehşete kapıldığından eminim. Ancak ağızlarını açarlarsa gönül verdikleri Siyam'a dönmelerine izin verilmeyeceğinden korkuyorlardı. Aradan birkaç yıl geçmeden bir kez daha boyumun ölçüsünü aldım: Bu sefer, Suharto'nun, eski Portekiz sömürgesi Doğu Timor'u topraklarına katmak için başlattığı kanlı

girişimin sonrasıydı. Amerika'daki Endonezya uzmanları arasında eleştirel herhangi bir şey yayımlayanların sayısı bir elin parmaklarını geçmiyordu – ve sessizliğin nedeni yine aynıydı. "Bereket versin ki" Endonezya'ya girişim yasaklanmıştı; bu sayede Doğu Timorlular lehine yazı yazmak ve lobi yapmak benim için zor değildi.

Ama tarih her zaman sürprizlerle doludur. Özellikle neler olup bittiğine ilişkin uzun ve keskin bir analiz yazıp "Yoksunluk Belirtileri: 6 Ekim 1976 Darbesinin Toplumsal ve Kültürel Yönleri"[1] başlığıyla yayımladıktan sonra, Siyam'a girişimin yasaklanmasını bekliyordum. Neyse ki böyle bir şey olmadı.

1977'de Kriangsak Chomanan liderliğinde bir grup ılımlı general, Yargıç Thanin Kraivixian'ın aşırılık yanlısı hükümetini devirdi. Kriangsak, zafer kazanmış Vietnam ile derhal diplomatik ilişki kurdu; Çin lideri Deng Xiaoping'i Bangkok'a davet etti; siyasi tutukluları serbest bıraktı ve silah bırakmayı kabul eden tüm gerillalar için koşulsuz af imkânı getirdi. Gazetelerde çıkan Kriangsak'a ait bir fotoğraf, Bangkok'ta ve elbette Saray'da şok etkisi yarattı: Kriangsak, Thammasat katliamının ardından tutuklanan siyasal tutsak grubu "Bangkok 18" için kendi elleriyle güzel bir ev yemeği pişirirken görülüyordu. Bu grup, sağcı haydutlarca asılan iki işçiyi konu alan bir tiyatro gösterisi düzenlemiş, işçilerin yüzlerini Veliaht Prens'in yüzüne benzetmeye çalıştıklarını iddia etmişti.

Bu arada, 1978'de Vietnam'ın Kamboçya'yı işgal etmesi ve Pol Pot rejiminin yıkılışı, bunun yanında Pekin'in Kuzey Vietnam'a yönelik başarısız ve acımasız işgal girişimi gerillalarda dayanışma ve güven açısından ciddi tahribata yol açtı. Gerillalara sığınmış olan eski öğrencilerin çoğu Kriangsak'ın af önerisini kabul etti. Bu durumun, Cornell Güneydoğu Asya Programı'na yararı oldu, çünkü "dönüş yapanlar" arasında entelektüel açıdan en çok öne çıkanlardan bazıları 1980'lerin başlarında eğitim almak için oraya gitti. O sıralar

1. *Bulletin of Concerned Asian Scholars* içinde, 9:3, Temmuz-Eylül 1977, s. 13-30. Bu makalenin gecikmiş bir devamı niteliğindeki çalışmam, Siyam üzerine yazdığım tek kitaptır: *In the Mirror: Literature and Politics in Siam in the American Era* (Bangkok: Duang Kamon, 1985).

Tay Komünist Partisi çöktü ve ülke ılımlı muhafazakârlara teslim edildi. O zamandan beri Siyam'da bir tane bile sol parti olmadı.

Siyam'a "mecburen" gelmiş olmak, beni karşılaştırmalı düşünmeye de "mecbur" bıraktı. Siyam'da karşılaştığım her şey beni Endonezya'ya dair yeni sorular sormaya sevk etti. Siyam yasal olarak hiçbir zaman sömürge olmamıştı, Budist ve monarşik bir siyasal kültürü vardı ve siyasal açıdan çoğunlukla muhafazakârdı. Endonezya ise bir Eski Sömürge'ydi, esasen Müslüman ve cumhuriyetçiydi ve 1965'e kadar çoğunlukla ortanın solunda yer almıştı. Endonezya'nın gururlu bir milliyetçi geleneği varken, Siyam'da adeta milliyetçi gelenekten eser yoktu. Bunları nasıl ve hangi çerçevede karşılaştıracaktım? Bu iki "saha araştırmasından" elde ettiğim deneyimle, 1983 yılında, kırk yedi yaşımdayken, *Hayali Cemaatler*'in ilk basımını yayımladım.

1964'te Endonezya'dan Cornell'e dönünceye dek Filipinler'le fazla ilgilenmemiştim. Öğretim üyesi olduğum 1967 yılında, Joel Rocamora aklında oldukça sıradışı bir projeyle Cornell'e geldi. O zamanlar, Güneydoğu Asyalı bir öğrencinin kendi ülkesi dışında bir ülkeyi çalıştığı neredeyse hiç görülmemişti. Joel ise genç bir Filipin milliyetçisi olarak, Soekarno'dan ve köklü Endonezya milliyetçi hareketinden etkilenmiş, hatta kahramanı olan adam devrilmeden önce ülkeyi ziyaret etmişti. Kahin'in danışmanlık yaptığı öğrenci sayısı çok fazla olduğundan, Rocamora'nın baş rehberliğini benim yapmamı istedi. Aynı yaşlarda olduğumuz için kısa sürede çok iyi arkadaş olduk ve ekseriyetle Endonezya dilinde konuştuk. 1960'ların sonlarındaki "çılgınlık" günlerinde, birlikte birçok partiye gittik ve Joel beni marihuana ile tanıştırdı ama ne yazık ki bana hiç etki etmedi. Öte yandan, bu partilerde aslında dans edebildiğimi öğrendim – bu, büyük bir kültürel atılımdı. Onun sayesinde, diğer Filipinli öğrencilerle de tanışarak, Filipin tarihi ve siyasetiyle yakından ilgilenmeye başladım. Joel'in Endonezya Milliyetçi Partisi hakkındaki harikulade çalışmasına danışmanlık etmek ise gurur vericiydi.

Geriye dönüp baktığımda, sanırım Filipinler üzerine yaptığım saha araştırması için ilk adımı atmam, 1972 baharında Endonezya'ya giderken orada geçirdiğim iki hafta içinde gerçekleşti. Son de-

rece gergin bir atmosfer vardı çünkü Ferdinand Marcos'un başkan olarak son anayasal dönemi dolmak üzereydi ama koltuğu bırakmayıp süresiz bir diktatörlüğe geçeceğinden herkes emindi (nitekim Eylül'den sonra öyle oldu). Rocamora beni yeğeni Francisco Nemenzo ile tanıştırmaya götürdü (İngiltere'de okurken kardeşim Rory ile de tanışmıştı). Nemenzo o sıralar henüz yasal olan Eski Komünist Parti'nin gençlik kolları başkanıydı (Filipinler Üniversitesi'nde profesör olan José Maria Sison bu partiden ayrılarak gizli bir Maoist parti ve önemli bir gerilla gücü kurmuştu). Nemenzo Eski Parti'nin hâlâ güçlü olduğu Pampanga bölgesindeki Cabiao'da iki gece geçirmemi tavsiye etti. Burası aynı zamanda Japon İşgali sırasındaki ve sonrasındaki Japon karşıtı sol görüşlü Hukbalahap gerillaları için önemli bir üs olmuştu. "Orada müthiş emektar devrimcilerle tanışma şansı bulacaksın ve senden kadrolara bir konuşma yapmanı isteyecekler" dedikten sonra, beni oraya götürmeleri için cana yakın iki delikanlıyı görevlendirdi. "Güvenlik" nedeniyle kuzey yolculuğunu gece gerçekleştirdik.

Bir Filipin köyünde geçirdiğim bu ilk geceyi unutmam mümkün değil. Emektar devrimcilerin son derece samimi karşılamasının ardından elden ele likör gezdirildi ve gece geç saatlere kadar sohbet ettik. Biraz İngilizceleri vardı ama daha çok, benimle gelen iyi eğitimli iki delikanlının tercümanlığı aracılığıyla konuştuk. Konuşulanlardan, Endonezya dili veya Cava dilindekilere benzer sözcükleri çoğu kez çağrışım yoluyla da olsa seçebiliyordum. Bunların ne anlama geldiğini sorduğumda, her seferinde Endonezya dilindeki benzer sözcüklerle aynı anlamı taşıdıkları ortaya çıktı. Bu durum hepimizi şaşırttı ve sohbeti iyice keyifli hale getirdi. Sonraki gün, konuşma yapmam gerektiği için son derece heyecanlıydım. Suharto'nun Endonezya Komünist Partisi'ni nasıl katliamdan geçirdiğini anlattım ve siyasal sezgimden hareketle, Marcos'un da görüldüğü kadarıyla aynı doğrultuda gittiğini söyledim. Sol cenahtaki Filipinliler hazırlıklı olmalıydı! Söylediklerim kabul görmüş gibiydi. Akşam ortam daha bir şenlenmişti ama vakit çok geç olmadan delikanlılarla birlikte Manila'ya döndüm. Birkaç yıl sonra, Nemenzo Eski Parti'yle bağını koparınca, cana yakın o iki delikanlının, partinin

emriyle emektar devrimciler tarafından katledildiğini dehşet içinde öğrendim.

Marcos iktidarda olduğu sürece bir daha Filipinler'e dönmeye niyetim yoktu. Ne var ki Rocamora Eylül 1972'de Filipinler'de tutuklandı. Bir süre hapiste kaldıktan sonra, zengin bir Amerikan Yahudisi olan kayınpederinin lobi faaliyeti sayesinde kerhen salıverildi: Kayınpederi, Amerikan Senatosu Dış İlişkiler Komitesi başkanının yakın dostuydu. Rocamora Amerika'ya döndü ve uzun yıllar, Sison'un kurduğu Maoist Yeni Komünist Parti adına faaliyet yürüttü ve nihayet bir süre partinin üst düzey bir üyesi oldu. Böylelikle temas halinde olabildik ve onun sayesinde neler olup bittiğiyle ilgili düzenli olarak haber aldım.

1980'lerin ortalarına geldiğimizde en iyi yeni öğrencilerimden birçoğu Marcos'un düşeceğini umarak Filipinler üzerine çalışıyordu. Marcos Şubat 1986'da düştüğünde hepsi Manila'ya koşuştu. O tarihlerde Siyam artık siyasal yönden sessizliğe bürünmüştü. Gelinen durumda Siyam'la ilgili bir şey yazmaya elim varmıyordu. Böyle olunca, bir mola verip Filipinler'e kısa bir ziyarette bulundum. Asıl amacım eski arkadaşlarımı görmek ve saha çalışmalarına başlayan öğrencilere göz kulak olmaktı. Fakat yeterince heyecan duymuş olmalıyım ki ülke hakkında ciddi bir araştırma yapmayı düşünmeye başladım.

Bununla birlikte benim açımdan teorik bir motivasyon da söz konusuydu. Filipinler, Endonezya'yla dilsel olarak sıkı benzerlikler göstermesine, cumhuriyetçi olmasına, ayrıca köklü milliyetçi ve devrimci geleneklere sahip olmasına karşın, iki önemli yönden bariz biçimde farklıydı. Bunlardan ilki, din farkıydı. Hıristiyanlığın Katolik mezhebi dört yüzyıl boyunca ülkenin dört bir yanına kök salmıştı. Bu nokta benim için hem bir çekicilik hem de iticilik arz ediyordu çünkü Katolik İrlanda'da büyümüştüm. Annem veya babam Katolik değildi ama ülkeye tam anlamıyla hâkim olan oldukça muhafazakâr bir Katoliklik vardı. Filipinler bu yönüyle bana tanıdık geldi ama biraz olsun çekici gelmedi. Evimizde Papa IX. Pius'tan kalma bir enfiye kutusu bulunması da durumu değiştirmiyordu. Benim İrlandalı (çoğunlukla edebi) kahramanlarım Protestan ya da

ateistti! Buna karşın, İrlanda'nın Güneydoğu Asyalı "kuzeni" nasıl olurmuş, görmek çok ilginç olacaktı.

İkinci fark, Filipinler'in iki kez ve bütünüyle farklı iki imparatorluk tarafından sömürgeleştirilmiş olmasıydı. Biri Katolik ve İspanyoldu; on dokuzuncu yüzyılda çöken tek Avrupa imparatorluğuydu. Diğeri Protestan ve dünya egemeni Amerika'ydı. ABD'de yaşayan biri olarak, Amerikan tarzı emperyalizmi ve sonuçlarını araştırmam iyi olmaz mıydı?

1987 yılında, elli bir yaşındayken, Cornell'in mükemmel öğretmenleri sayesinde zor bir dil olan Tagalog dilini öğrenmeye başladım.

Ellili yaşlarınızda yeni bir dil öğrenmeniz kolay olmuyor. Tagalog dilini zorlanarak okuduğumu ve konuşmada temel seviyeyi geçmediğini itiraf etmeliyim. Buna rağmen çok keyif alıyordum. Bir sonraki yıl, Cornell'de Güneydoğu Asya Programı direktörü olarak geçirdiğim kesintisiz beş yılın ardından, Filipinler üzerine ilk gerçek araştırmamı yapmak üzere on sekiz aylığına izne ayrıldım. Amerikan sömürgeciliği ve emperyalizmi hakkında yazmaya tahammülüm olmadığını da ancak o zaman fark edebildim. "Amerikan dilindeki" neredeyse tüm bilimsel çalışmalar, Amerikan dönemi ve sonuçlarına odaklanmıştı. Amerikalı araştırmacıların bu tercihi dilsel nedenler kadar, muhtemelen karışık milliyetçi duygularla da ilgiliydi: Filipinler'i sömürgeleştirmiş olmasına karşın, ABD'nin, diğer sömürgeci güçlere nazaran iyiliksever bir sömürgeciliği olduğu varsayılıyordu. Filipinli araştırmacıların da bu döneme odaklanmaları kısmen aynı nedenlere dayanıyordu ama aynı zamanda, yükselen Amerikan-karşıtı milliyetçi hissiyata tepki niteliğindeydi. Bunlar dışında, yalnızca birkaç Japon araştırmacı vardı ve çoğunlukla benim okuyamadığım bir dilde yazıyorlardı. İspanyol araştırmacılar arasında ise konuya ilgi duyan neredeyse kimse yoktu.

1957'de İspanya'nın kuzey sahillerinde Franco'nun yerel Guardia Civil görevlileri tarafından genel ahlaka aykırı davranış gerekçesiyle tutuklandığımdan beri, İspanya hakkında okumaktan her zaman keyif aldım ve İspanyolca öğrenmeyi çok istedim. Güneydoğu Asya üzerine dersler verdiğim ilk zamanlardan itibaren, öğrencile-

rime José Rizal'in on dokuzuncu yüzyıl sonlarına ait İspanyolca romanlarının İngilizce çevirilerini mutlaka okuttum. Şimdi, kaybolan zamanı telafi edebileceğim bir fırsat doğmuştu. Sözlüklerimi kuşanıp Rizal'in *Noli Me Tangere* (Dokunma Bana) ve *El Filibusterismo* (Yıkıcılık) başlıklı iki kitabını satır satır okuyarak kendi kendime İspanyolca (konuşmayı değilse de) okumayı öğrenecektim. Bu yöntemle yirmi yıl önce *Javaanse Volksvertoningen* ile Felemenkçe öğrenmiştim. Bu defa, Latince ve Fransızca bilgim sayesinde işin üstesinden gelmek oldukça kolay oldu.

Filipinler'deki saha araştırmam esasen tarihseldi, bu nedenle Manila kütüphanelerinde çok vakit geçirdim. Her şeyden önce, Asya'nın ilk militan milliyetçi hareketinin temeli olan ve İspanyolca konuşan muhteşem entelektüeller ve eylemciler kuşağının dünyasına nüfuz etmek istiyordum. Ancak, bu tarihe odaklanmış olmama karşın, keşif ve macera tutkumu kaybetmiş değildim. On dokuzuncu yüzyıl Filipinler'i konusunda ayaklı bir ansiklopedi olan müthiş üstadım Ambeth Ocampo'yu bulduğum için çok şanslıydım. Birlikte, Luzon'daki ünlü ve –dahası– az bilinen tarihi yerlere sayısız geziler gerçekleştirdik ve coğrafyayı tarihteki yerine yerleştirdik. Ocampo ilgi alanı olarak geniş fikirliydi ve hâlâ öyledir: mimariden tutun da resim, şiir, halk kültürü, yemek, eski âdetler, tahrifat, din, cinayetler ve siyasete varıncaya kadar. İspanyolcası da dört dörtlüktü (ve hâlâ öyledir). Sonraları muhteşem arkadaşım Henry Navoa ile ülkeyi baştan başa gezdim. Pek okumuşluğu olmayan ama keskin bir zekâya sahip Navoa, sıradan insanların gündelik hayatını anlamak konusunda öğretmenim oldu.

Saha araştırmasıyla ilgili temel bir püf noktasının farkına varmaya başladım: Münhasıran "araştırma projesine" odaklanmak yararsızdı. Her şeye sonsuz bir merakla yaklaşmak, gözleri ve kulakları dört açmak ve her konuda notlar almak gerekiyordu. Sahada çalışmanın faydası da burada yatar. Yabancılık/tuhaflık deneyimi tüm sezgilerinize normalin çok üstünde bir hassasiyet kazandırır ve karşılaştırma gücünüzü derinleştirir. Böylece eve döndüğünüzde de saha araştırmasının yararını görmeye devam edersiniz. Kazanmış olduğunuz gözlem ve karşılaştırma gücü kendi kültürünüzün de bir o

kadar yabancı/tuhaf olduğunu fark etmenize katkıda bulunacak ya da sizi buna zorlayacaktır – yeter ki dikkatle bakın, durmadan karşılaştırın ve antropolojik mesafenizi koruyun. Benim durumuma dönecek olursak, onca yıldan sonra Amerika'ya, Amerikan gündelik yaşamına ilk kez ilgi duymaya başlamıştım.

Ben de dahil olmak üzere birçok araştırmacı ilk saha araştırmasını yaptığı –bölge, şehir veya köye değilse bile– ülkeye düzenli ya da düzensiz aralıklarla yeniden gitme imkânı bulur. Müteakip ziyaretler, araştırmacının bilgisini genişletip derinleştirmesine ve yeni bakış açıları edinmesine katkıda bulunur. İlk saha araştırmasını müteakiben çalışmaların yapılamadığı durumlarda ne yapmak gerektiği sorulduğunda, her zaman için civar ülkelere yönelmenin mümkün olduğunu söylerim. Örneğin, ben yönümü Siyam ve Filipinler'e çevirmiştim. Bu durumda Endonezya'yla bağımı nasıl koparmadığımı sorarsanız, bunu beş kişi sayesinde başardığımı söylemek isterim.

Bu kişilerin başında, Orta Kalimantan (Borneo) bölgesinden Ngadju Dayak halkına mensup ve bugün hâlâ can dostum olan Ben Abel gelir. Ben, Cornell'e sıradışı ve hoş olmayan koşullarda gelmişti. Kendi bölgesindeki üniversitede ekonomi bölümü öğrencisiyken konuşma ve yazma becerileri iyi olduğundan rektörün asistanlığını da yapmıştı. O sırada, doktora tezi için Ngadju halkını çalışmak isteyen antropoloji öğrencilerimizden birine tercümanlık ve araştırma asistanlığı yapmak üzere (bir şekilde) rektör tarafından görevlendirilmişti. Bir süre sonra, öğrencimiz onunla evlendi ve ABD'ye birlikte döndüler. Ben, bir süre benzin istasyonunda pompacı olarak çalıştı. Ancak ne yazık ki evlilikleri sona erdi ve Ben depresyona girdi. Yardımcı olmak amacıyla, Cornell lisansüstü kütüphanesindeki büyük Güneydoğu Asya Echols Koleksiyonu'nda ona bir iş ayarladım. İşini çabucak benimsemekle kalmadı, Endonezya ile ilgili yığınla materyalin önemli bir kısmını okumak için bir fırsat olarak değerlendirdi. Ülkesiyle hemen her bakımdan ilgilenen biri olduğu için, Endonezya içinde ve dışında geniş bir kişi ve kaynak ağı geliştirdi. Bugün onun dünyada en bilinen Güneydoğu Asya kütüphanecisi olduğuna kuşku yok.

Yeni evliliğinde Ben çok mutlu olacaktı. Endonezya'yla bağlan-

tıları olan çevrebilimci karısı Eveline Ferretti ile birlikte hemen bitişiğimdeki eve taşındılar ve o evde Alman-Endonezyalı-Amerikalı iki sevimli ve yaramaz çocuk büyüttüler. Ben Abel beni Endonezya'daki gelişmelerden sürekli haberdar etti, Kalimantan'ı ilgi alanıma soktu, ayrıca bana sayısız fikir ve ipucu verdi. Kyoto Üniversitesi Güneydoğu Asya Çalışmaları Merkezi'nin cömertliği ve açık fikirliliği sayesinde, Japonya'da altı ay boyunca araştırma yaptı ve ilgili birçok Japon akademisyen ve araştırmacıyla tanıştı.

Enonezya'yla bağımı sürdüren ikinci ve üçüncü kişiler ise Benny ve Yudi adında iki genç kardeşti. Onları manevi çocuklarım olarak Amerika'ya getirip lise ve üniversite eğitimi almalarını sağladım. Benny ve Yudi öğrencilik yıllarımdan tanıdığım eski bir arkadaşımın çocuklarıydı. İngilizceyi akıcı konuşmaya başlayana kadar, uzunca bir süre evde benimle hep Endonezya dilinde konuştular ve *bahasa Indonesia*'mı canlı tutmama yardımcı oldular. Suharto rejiminde büyüyen kasabalı gençlerin deneyim ve düşüncelerine dair, sınırlı da olsa bir fikir edinmemi sağladılar. Bunlar başka türlü asla öğrenemeyeceğim şeylerdi. Birlikte nice mutlu yıllar geçirdik ve onlar sayesinde Endonezya'yla aramdaki gönül bağı canlılığından bir şey kaybetmedi.

Dördüncü ve beşinci kişiler Berlin'de yaşayan iki "ezeli öğrenci" olan Pipit Rochijat Kartawidjaja ve I Gusti Njoman Aryana'ydı (namı diğer "Komang"). Onlara ilk olarak 1980'lerin ortalarında Amsterdam'da rastlamıştım. Uzunca bir araba yolculuğu yaptıktan sonra, Ekim 1965 meşum "darbesi" ve sonuçları üzerine yaptığım bir konuşmayı dinlemeye gelmişlerdi. Görünüşleri hemen dikkatimi çekmişti. Pipit baştan ayağa siyah giyinmiş ve gedikli baş belalarının o kötücül tebessümünü takınmıştı. Balili yakışıklı "Komang" (Bali dilinde "üçüncü çocuk" anlamına gelir), uzun ve gür siyah saçları, sakalı ve bıyığıyla yirminci yüzyıl başlarından çıkagelmiş bir Bolşevik'i andırıyordu (sonraları ona "Aryanoviç" demeye başladık). Benden Berlin'e gelip benzer bir konuşma yapmamı istediler. Orada onları daha yakından tanıma fırsatı buldum.

Sovyet ve Doğu Avrupa komünizmlerinin henüz çökmediği ve iki Almanya'nın birleşmediği o günlerin Berlin'i, Duvar'la bölün-

müş tuhaf bir yer, çökmekte olan Batı Almanya'nın çevrelediği bir eğlence adasıydı. Batı Almanya'nın çok uzağında kalışı ve geleceğinin belirsizliği nedeniyle işletme yönetimlerinin uzak durmayı seçtiği bir yer olarak, büyük ölçüde bir öğrenci yarı-kenti haline gelmişti. Savaş öncesinden kalma konak katları daire olarak ucuza kiralanabiliyordu. Komang da Alman eşiyle birlikte çok odalı muhteşem bir dairede kalıyordu. Burası Endonezyalı muhalif öğrencilerin buluşma noktası olmuştu. Suharto diktatörlüğünün tek temsilcisi ise fiilen, devletin istihbarat aygıtı Bakin'e bağlı bir ajanın yönettiği, usulsüzlüğün kol gezdiği küçük bir konsolosluktu.

Pipit, Komang'ın da desteğiyle, dünya genelinde Suharto rejimine karşı atılgan ve başarılı yegâne muhalefet örneğini yaratıp yönetti. Bir ara, konsolosluk boyun eğmeyen öğrencilere baskı uygulamak amacıyla, pasaport yenileme işlemlerini süresiz olarak ertelemişti. Pipit evli arkadaşlarından birinin minik bebeğini alıp aç karna doğruca konsolosluğa götürdü. Bebeğin poposunu hafifçe çimdiklemesiyle açlık ve öfke çığlıklarının kopması bir oldu. Bürokratların huzuru öyle bir kaçtı ki bir an önce sükûnete kavuşma telaşına düşüp pasaportları hızla yenilediler. Pipit gece yarıları bilinmeyen kişilerden tehdit telefonları almaya başlamıştı. Misilleme olarak sabaha karşı telefonla Bakin ajanı ve karısını ayrı ayrı aradı ve her birine, eşinin o anda zina yaptığını haber verdi. Tehdit telefonları kesildi.

Bu iki genç adam ve arkadaşları, aynı zamanda, Suharto kliği ile ilgili skandal haber ve hiciv yazılarıyla dolu müstehcen bir bülten hazırlayıp teksir makinesiyle çoğaltıyorlardı. Bu kopyaları önce konsolosluğun alt düzey görevlilerine yolluyorlardı (onlar da gayet eğlenerek okuyordu). Son olarak da konsolosun kendisine gönderiyorlardı. Pipit şu anda olduğu gibi o zaman da yetenekli ve korkusuz bir hiciv yazarıydı. "Her şeyin söylenebileceğine" inanan biri olarak bunu gerçekleştirecek cesarete hep sahip oldu. Resmi Endonezya dili, Cakarta argosu ve Aşağı Cava dili karışımı bir dille yazdığı yazılarında Cava'nın *wayang* folklorundan, Çin-Endonezya kung fu çizgi romanlarından, müstehcen söz dağarcığından, edepsiz cinsel fıkralardan faydalanarak arkadaşlarını kahkahadan çatlatıyor, konso-

losluktaki düşmanlarını ise aciz ve öfke içinde titretiyordu.

Pipit'in en önemli makalelerinden biri, benim sonradan "PKİ [Endonezya Komünist Partisi] ırkından mıyım, PKİ-olmayan ırktan mı?" başlığıyla çevirdiğim yazısıdır. Pipit, sert eleştirilerle dolu bu kişisel yazıda bir yığın kara mizah eşliğinde, 1965'te sol görüşlülerin uğradığı katliamla nasıl yüz yüze geldiğini anlatıyordu. Mülayim bir Müslüman olan babası, Doğu Cava'da devlete ait büyük bir şeker fabrikasının müdürüyken komünistlerin yönettiği şeker işçileri sendikasının tacizine uğramıştı. Pipit, babasına son derece bağlı bir yeniyetme olarak, PKİ'ye ve 1965 sonbaharında infazcı olarak boy gösteren bazı lise arkadaşlarına nasıl öfkelendiğini anlatıyordu.

Ancak dehşet peşini bırakmamıştı. Makalede, genelev müdavimlerinin oraya gitmez olduğunu, çünkü kapıya komünistlerin cinsel organlarının çivilendiğini gördüklerini anlatıyordu. Yaşadıkları Kediri kasabasından geçen Brantas nehri üzerindeki salları ise kendi gözleriyle görmüştü; bu sallar, çeşitli uzuvları kesilmiş ceset yığınları taşıyordu. Pipit, Almanya'ya elektrik mühendisliği okumak için gelmiş fakat radikal Alman öğrencilerle tanışarak kısa sürede okulu bırakmış, kariyerine Suharto tiranlığının sözünü esirgemez bir düşmanı olarak devam etmişti. Ardından, Sosyalist Parti içinde kurduğu dostlukları, konsolosluğun, çizginin dışına çıkan Endonezyalı öğrencileri cezalandırmak için giriştiği hamleleri engellemekte kullanmıştı.

Pipit, Komang ve arkadaşlarıyla tanışmak beni ihya etti diyebilirim. Çok yakın dost olduk, bugüne kadar da öyle kaldık. Endonezya dilinde alımlı bir tarzda yazı yazma konusunda ikisinden de çok şey öğrendim; sonra ben de onlar gibi alaycı ve karma bir dil kullanarak yazmaya başladım. Mevcut siyasal şartlarda, siyasal olan her şeyi cinsel terimlerle, cinsel olan her şeyi ise siyasal bir dille yazma konusunda ağızbirliği ettik. Örneğin, 1980'lerde Endonezya ulusal ordusunun Genelkurmay Başkanı General Benny Moerdani'nin cinsel organı, Endonezya devlet başkanı yardımcısı olma hayaliyle "dik duruş" sergiliyordu. Bunun bir sonucu olarak, haftalık bir Endonezya dergisinde hiciv yazıları yazmaya başladım ama çok geçmeden askeri istihbarat dergiye el koydu.

1967'de PKİ'nin son genel sekreteri Sudisman en sonunda yakalandı ve bir yüksek askeri mahkeme tarafından idama mahkûm edildi. Duruşmalara her gün gittim ve Sudisman'ın cesaretinden, onurlu duruşundan ve yaptığı son savunma konuşmasından oldukça etkilendim. Konuşmanın bir kopyasını alıp İngilizceye çevirdim ve hızla Avustralya'da yayımlattım. Genel Sekreter, iğneleyici pasajlarından birinde asla general olmayan albaylardan söz ediyordu; onlara "Yosun Tutmuş Albaylar" adını vermişti.

Bu beş adam ve delikanlı benden arkadaşlığı, "babalığı" ve siyasal dayanışmayı esirgemedi ve bana çok şey öğretti. Onlar sayesinde, yasaklı olduğum yirmi yedi yıl boyunca Endonezya saha araştırmasına verimli bir biçimde devam etmem mümkün oldu. Süreç içerisinde şunu fark ettim: Bir araştırmacı için, böyle derin ve kalıcı bağlardan daha büyük bir lütuf olamaz. Bunun değeri çoğu zaman araştırmacının tek başına yaptığı kütüphane araştırmalarının çok ötesindedir.

Dördüncü Bölüm

Karşılaştırma Çerçeveleri

CORNELL'DE İLK DÖNEMİMDE "karşılaştırma" kavramının henüz çok yaygın bir kullanımı yoktu. Hiç karşılaştırma yapılmadığını söylemiyorum; gerek bilinçli gerekse (çoğu kez) bilinçsizce karşılaştırmalar hep yapılırdı ama bunlar daima küçük ölçekli ve pratik karşılaştırmalar olurdu. Bugün bile, Cornell College of Arts and Sciences bünyesinde bu terime adında yer veren yalnızca bir bölüm (karşılaştırmalı edebiyat) var. 1960'larda Endonezya'ya saha araştırması yapmaya gittiğimde bu bölüm henüz yoktu.

Tarihçi, antropolog, iktisatçı ve sosyologların karşılaştırma üstüne sistematik olarak düşündüklerine neredeyse hiç rastlanmazdı. Siyaset Bilimi bölümü ise istisna oluşturmaktaydı. Zira benim de öğrencisi olduğum "karşılaştırmalı kamu yönetimi" adında bir kürsüsü vardı. Ancak, bizim derslerde kullanılan karşılaştırmalar, ağırlıklı olarak Batı Avrupa odaklıydı. Bunun anlaşılır bir nedeni vardı. Avrupa ülkeleri yüzyıllardır birbirleriyle etkileşime girmiş, birbirlerinden bir şeyler öğrenmiş ve birbirleriyle rekabet etmişlerdi. Bu ülkeler aynı zamanda, antikçağ ve farklı Hıristiyanlıklar temelinde ortak bir medeniyeti paylaşan ülkeler olduklarına inanmaktaydılar. Aralarında karşılaştırma yapmak hem basit hem kullanışlı görünmekteydi.

Bana kalırsa işin tuhaf yanı, ABD'nin kendisinin karşılaştırmalı kamu yönetimi kapsamında işlenmiyor oluşuydu. ABD, Amerikan

kamu yönetimi denen farklı bir kürsünün kapsamına alınmıştı. Bir açıdan, pratik nedenlere dayanan bu ayrımın niçin yapıldığını anlamak çok da zor değildi. İleride siyasetçi, bürokrat, hukukçu ve benzeri kariyerlerde ilerlemek isteyen lisans öğrencileri, ağırlıklı olarak kendi ülkelerinin siyasetine ilgi duyuyordu. Aynı "milliyetçi" ilgiyi çoğu ülkede görmek mümkündür. Benim bölümümde öğrenci talebi dolayısıyla ABD uzmanları çoğunluktaydı. Bu durumun ilk bakışta fark edilmeyen bir nedeni, benim deyişimle "resmi milliyetçiliğin" yarattığı ve yaygınlaştırdığı "hindistancevizi kabuğu altında yaşayan kurbağa" zihniyetiydi. ABD'nin iki önemli komşusu vardı (Meksika ve Kanada) ama bu ülkelerin siyasetleri üzerine tek bir ders verilmiyordu. Hatta 2001'de emekli olduğum güne kadar, Meksika cumhurbaşkanı veya Kanada başbakanının adını bilen bir öğrenciye rastlamak pek mümkün değildi.

Öteden beri Amerikan milliyetçiliğinin temel mitlerinden biri "istisnacılıktır". Bu mit ABD tarihi, kültürü ve siyasal hayatının tanım gereği karşılaştırılamaz olduğu inancına dayanır. ABD Avrupa'ya benzemez, Latin Amerika'ya benzemez, hele Asya'ya hiç benzemez. Bu kuruntunun absürd olduğunu belirtmeye gerek yok. ABD, hangi dönemlerde hangi ülkelerin konu edildiğine bağlı olarak farklı biçimlerde, özellikle Avrupa, Güney Amerika, Japonya ve Britanya İmparatorluğu Dominyonları (Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika vb.) ile pekâlâ karşılaştırılabilir. Bu bakış açısının diğer bir özelliği ise ruhuna sinmiş olan taşracılıktır. Amerikan siyasetini karşılaştırmalı siyaset bilimine dahil etmek gibi mantıklı bir öneri karşısındaki katı direnç buradan kaynaklanmaktadır.

Bu konuda daha özgül iki faktörden söz edilebilir. İlki, ABD'deki siyaset eğitiminin kurumsal tarihidir. Bu tarihin bariz bir kalıntısı, hâlâ kendini kamu yönetimi bölümü olarak adlandıran birtakım siyaset bilimi bölümlerinin varlığıdır (Harvard ve Cornell bunlardandır). Bu bölümler köken olarak hukuk (genelde "anayasa" hukuku) ile kamu yönetiminin birleşmesine dayanır. Bu iki dal öncelikle yönetimin pratik yönleriyle ilgilenir. Oysa Avrupa'da bu bölümlerin kökeni oldukça farklıydı ve Machiavelli, Smith, Constant, Ricardo, Hegel, Marx, Tocqueville, Weber gibi teorisyenlerin büyük gelene-

ğine dayanan felsefe, sosyoloji, iktisat ve siyaset bilimi bölümlerine dayanmaktaydı. Benim bölümümde, Siyaset Teorisi adında bir kürsü vardı ve dersler genellikle Avrupalı bir akademisyen tarafından veriliyordu. Bu dersler Platon'dan Marx'a uzanan bir silsileyi kapsıyordu ama Amerikalı kimse yoktu.

İkinci faktör pratik ve pragmatik bir halk olan Amerikalıların büyük teorilere karşı doğal bir eğilimlerinin olmayışıdır. Sosyal bilimler ve insan bilimlerine şöyle bir göz atılıp, geçen yüzyılın "büyük teorisyenlerine" bakılırsa durum fazlasıyla belirginleşir: Felsefede (Wittgenstein, Heidegger, Derrida, Foucault, Habermas, Levinas vb.), tarihte (Bloch, Braudel, Hobsbawm, Needham, Elliott), sosyolojide (Mosca, Pareto, Weber, Simmel, Mann), antropolojide (Mauss, Lévi-Strauss, Dumont, Malinowski, Evans-Pritchard) veya edebiyat çalışmalarında (Bahtin, Barthes, de Man vb.) aynı şey göze çarpar. Tüm bu kurucu şahsiyetler Avrupalıdır. Bu durumun Amerikalı büyük istisnası dilbilim alanında çığır açmış olan Noam Chomsky'dir; ayrıca aynı ölçüde olmasa da ekonomi alanında – Keynes kadar uzun soluklu olmamakla beraber– Milton Friedman sayılabilir. Elbette buradan, günümüz Amerikan üniversitelerinin "teoriyi" umursamadığı anlamı çıkmaz. Olsa olsa "teorinin" Amerika dışından geldiği, (sahip olduğu güçlü teori yönelimiyle modern toplumun işleyişini anlamak açısından önem taşıyan) iktisadı model aldığı ve Amerika'nın eşitçiliğine yaslandığı sonucuna varılabilir: Adeta "herkes teorisyen olabilir ve olmalıdır", denmektedir, oysa tarih gerçekten özgün bir teori üretme yeteneğine sahip kişilerin nadiren çıktığını göstermektedir. Benim Cornell'deki öğrenciliğimde "siyaset teorisi" henüz ciddi anlamda kökleşmemişti. Tezim (1967) aşağı yukarı bir tarih bölümünde de yazılabilecek bir tezdi. Nitekim, o zamanlar siyaset incelemesini "bilimselleştirmek" olarak anlaşılan, sonraları ise "davranışçılık" dönemi olarak hatırlanan yaklaşım yükselişteydi.

Cornell'de Kamu Yönetimi profesörü olarak geçirdiğim otuz beş yıl, Amerikan akademisi hakkında iki ilginç çıkarımda bulunmamı sağladı. Birincisi şuydu: Geç kapitalizmin tarzını yansıtan "teori" tıpkı üst-segment tüketim malları gibi, planlı eskitmeye tabidir. X

yılında, öğrencilerin Y Teorisi okumaları, ona az çok hayranlık duymaları ve eskiyen W Teorisi'ne karşı atağa geçmeleri bekleniyordu. Aradan uzun yıllar geçmeden, eskiyen Y Teorisi'ne karşı atağa geçmeleri, Z Teorisi'ni beğenmeleri, W Teorisi'ni ise unutmaları isteniyordu. İkinci çıkarımım şu oldu: Siyaset biliminin, karşılaştırmalı siyasete uzanan kolu –Barrington Moore Jr.'ın eseri gibi önemli birkaç istisna dışında– bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde ABD'yi örnek kabul eden bir çizgide ilerliyordu. Diğer ülkelerin, Amerika'nın özgürlük, yasalara saygı, ekonomik kalkınma, demokrasi vb. özelliklerine ne kadar yaklaştıkları ölçülmekteydi. Tüm bunlar, hızla yükselen ve aynı hızla düşen, bugün ise neredeyse "ölmüş" olan bir yaklaşımın –modernleşme teorisinin– durumunu açıklamaktadır.

Anlaşılacağı üzere, bu tür teorilerin arkasında açıkça dile getirilen bir Soğuk Savaş hedefi vardı. Amaç, Marksizmin temelde yanlış olduğunu kanıtlamaktı! Bu tarz "kör parmağım gözüne" teoriler ABD'nin can sıkıcı yönlerini olanca safdillikleriyle gözardı etmekteydi: cinayet ve boşanma oranlarının son derece yüksek olması, Siyah nüfusun hapishanelerdeki orantısız çokluğu, okuryazar olmayanların oranının gerilemeyişi ve ciddi düzeylerdeki siyasal yolsuzluklar gibi.

Bununla birlikte, kuşkusuz, yüksek lisans öğrenciliği deneyimim, farkında olmadan beni ileride gerçekleştireceğim karşılaştırmalı çalışmalara hazırlamış oldu. Amerikan siyaseti ve karşılaştırmalı (Avrupa) siyaseti alanında öğretim asistanlığı yapmam, aksi halde okumayacağım birçok metin okumamı sağladı. O zamanlar lisans öğrencilerinin yüzde doksanı Amerikalıydı ve Avrupa hakkında çok az şey biliyorlardı. Onlara yardımcı olmak amacıyla, sürekli olarak ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında karşılaştırmalar yapmayı yararlı görüyordum. Ayrıca Sovyetler Birliği, Asya, ABD ve Batı Avrupa üzerine yüksek lisans dersleri aldım. Sonuçta Güneydoğu Asya Programı'nın yapısı beni yalnızca bölgeyi karşılaştırmalı olarak ele almaya değil, aynı zamanda antropoloji, tarih ve iktisat başta olmak üzere, disiplinlerarası okumalar yapmaya zorladı. O dönemde, tüm bunları yüksek bir bilinçle yapıyor değildim. Yine de çok keyifliydi çünkü benim için son derece yeni şeylerdi.

Öte yandan ben Endonezya'ya ayak basıncaya değin, peyderpey edinmiş olduğum karşılaştırmalı düşünme becerisi, epeyce kitabi ve "entelektüel" nitelikteydi. İlk kez orada duygusal ve siyasal eğilimlerim çalışmamda etkili olmaya başladı. Esasen bu beni genel anlamda daha teorik düşünmeye yönlendiren bir etki değildi. Tersine, giderek bir tür Endonezya (veya Endonezya-Cava) milliyetçisi olduğumu fark ettim. Endonezyalılara açıkça tepeden bakan, Soekarno'ya ayıracak vakti olmayan, ağır antikomünist Amerikalı zorba yetkililerle karşılaşmaktan rahatsız oluyordum. Bu öyle bir rahatsızlıktı ki Soekarno meşhur anti-Amerikan sözünü sarf edip "Yapacağınız yardımın canı cehenneme!" dediğinde, içimden onu alkışlamak geldi.

Belirgin olarak ilk karşılaştırmalı çalışmam olan "Cava Kültüründe İktidar Kavramı" başlıklı uzun makalemi böyle bir çerçeve içinden yazdım. 1972 yılında Claire Holt'un hazırladığı *Culture and Politics in Indonesia* (Endonezya'da Kültür ve Siyaset) başlıklı kitapta yayımlanan bu makalemin sıradışı bir çıkış noktası vardı. Bir gün kapısı açık ofisimde oturduğum sırada, öğle yemeğine giden iki kıdemli profesör kapımın önünden geçerken yüksek sesle sohbet ediyordu. En çok konuşan kişi, sonraları *The Closing of the American Mind* (Amerikan Aklının Kapanışı) başlıklı çoksatan bir kitabı yayımlanan Allan Bloom'du. Son derece büyüleyici, göz korkutucu biriydi. Çekincesiz kadınsı tavırlara sahip ve kız öğrencilere kıyasla erkek öğrencilerini bariz biçimde kayıran biri olmakla beraber, karizmatik ve muhafazakâr bir öğretim üyesiydi ve (Platon'dan Marx'a) siyaset teorisi alanında birinci sınıf bir akademisyendi. Chicago Üniversitesi'nde, Nazi Almanyası'nın ünlü siyasal göçmenlerinden ve ilkeli bir felsefi muhafazakâr olan Leo Strauss'un en iyi öğrencilerinden biri olmuştu. Strauss'un öğrencilerinden birçoğu (özellikle parlak zekâlı ve tutkulu Yahudiler) en iyi üniversitelerde ve Amerikan siyasal hayatının Reagan ve iki Bush döneminde yeni muhafazakâr harekete öncülük etmeye devam etti.

Bloom'a kulak misafiri olduğumda şöyle diyordu: "İşte, bildiğiniz gibi antik Yunan'da Platon ve Aristoteles'te bile bugün anladığımız anlamda bir 'iktidar' kavramı yoktu." Yemeğe giderken ayak-

üstü dile getirdiği bu saptama belleğime kazındı. "Batı Düşüncesi" nin kurucuları olarak yüceltmeyi öğrendiğimiz felsefenin iki büyük ustasının, iktidar kavramından yoksun olabileceği aklımın ucundan bile geçmezdi. İlkin kuşkuyla yaklaştım ve apar topar kütüphaneye gidip Klasik Yunanca sözlüğüne baktım. "Tiranlık", "demokrasi", "aristokrasi", "monarşi", "site", "ordu" ve benzeri maddeler buldum ama soyut ya da genel bir "iktidar" kavramına ilişkin bir maddebaşı bulamadım.

Böylece Cava ve Endonezya bağlamında iktidar olgusu üzerine düşünmeye başladım. Bundan bir süre önce, CIA destekli olmasıyla bilinen *Encounter* dergisinde, İsviçreli gazeteci Hubert Luethy ile Clifford Geertz arasında hararetli bir polemik yaşanmıştı. Endonezya'da 1965 darbe girişiminin ardından gerçekleşen ve 1965 sonlarından 1966'nın ilk aylarına kadar süren, komünistler ve sempatizanlarına karşı katliamın şiddetinin arttığı zamanlardı. Polemiği başlatan Luethy, Endonezya siyasal hayatının ve söyleminin "irrasyonelliğine" dair sert bir makale yazmıştı. Son derece sinirlenen Geertz, "Endonezyalılar Deli midir?" başlığıyla iğneleyici bir cevap yazısı kaleme aldı ve teorik nedenlerle değil, Cava'da uzun süreler saha araştırması yapmaktan gelen deneyimle, Endonezya rasyonalitesini güçlü bir biçimde savundu. Geertz o dönemde Amerikan antropolojisi üzerinde önemli bir etkisi olan tanınmış bir şahsiyetti. Endonezya çalışmaları alanında Kahin ve Benda'nın yanı sıra, en önemli üç kıdemli isimden biriydi. İyi bir Endonezya milliyetçisi olarak elbette Geertz'in tarafını tutuyordum ama siyaset teorisi açısından daha sistematik ve tarihsel bir "rasyonalite" incelemesi yapmayı düşünmeye başlamıştım.

Tesadüf bu ya, 1960'ların ortalarında en sevdiğim Endonezyalı okul arkadaşım Soemarsaid Moertono adında orta yaşlı, saçları ağarmış bir tarihçiydi. Biz sevgimizden ona "Mas Moer" derdik. "Mas" Cava dilinde "ağabey" gibi bir anlamı olan ama biraz daha resmi bir hitap şeklidir. Kendisi tam anlamıyla eski tarz bir Cava beyefendisi, sıkı bir tarihçi, zarif ve esprili bir adam, yapmacıksız bir demokrattı, sevimli bir çocuksuluğu vardı. Durup durup Ithaca'daki ilk sabahının hikâyesini anlatırdı. Sabah uyanınca kasabanın

karla kaplı olduğunu fark etmiş ve bu acayip güzellik karşısında öyle büyülenmiş ki yataktan fırladığı gibi yalınayak alt kata inmiş, mutluluktan, karın buz gibi soğuk olacağını tamamen unutarak, üzerindeki *sarong*'la kendini karlara atmıştı. Öğrenci ofislerimiz bitişik olduğundan hep sohbet ederdik ve bana yüksek lisans tezinin taslaklarını gösterirdi. Tezi Cava krallık yönetimi üzerineydi (daha sonra *State and Statecraft in Old Java* / Eski Cava'da Devlet ve İdaresi başlığıyla yayımlandı). Kendisi Cava kaynaklarına son derece hâkimdi ve yazdığı metin merak uyandırıcı, tuhaf pasajlarla doluydu. Bunlar içinde en tuhafı hiç kuşkusuz, kroniklerde ciddiyetle anlatılan, on yedinci yüzyılda veliaht tayin etmeyi beceremeyen Cava kralı II. Amangkurat'ın 1703'teki ölümü sırasında yaşananların hikâyesiydi. Taht talipleri ile saray mensupları kralın ölüm döşeği etrafında dizildiği sırada, içlerinden biri olan Prens Puger ölü kralın penisinin sertleşmiş olduğunu ve ucunda parlayan bir damla sıvı bulunduğunu fark eder. Hemen davranarak o damlayı içer ve ardından penis sertliğini kaybeder. Kroniklerin anlattığına göre, bu, *tédja*'nın, yani krallığın büyülü ışığının prense geçtiğine, dolayısıyla prensin III. Amangkurat'a dönüştüğüne delalet ediyordu.

Cavalıların da herkes kadar rasyonel olduğundan emin olduğum için, bu tuhaf hikâyenin akla uygun hale gelmesi için hangi temel varsayımların etkili olduğunu merak ediyordum. Bloom'un saptamasını hatırladım ve tıpkı Platon gibi Cavalıların da doğrudan doğruya insanlar arasında bir ilişki olarak soyut bir iktidar kavramına sahip olmayabileceklerini düşündüm. Moertono ile sohbetlerimizde bunun doğru olduğunu teyit ettim. Ancak, berrak bir "somut" iktidar kavramına da sahiptiler: büyülü nesneler, ruhlar ve insanlarda (cinsel organları da dahil) algılanabilen kozmosa içkin bir tür *mana*.

Bana öyle geliyordu ki bir sosyal alandan diğerine (bürokrasi, diplomasi, vergi, tarım vb.) Cava rasyonelliğinin adım adım izini sürmek için kapıyı açacak olan anahtar buydu. Bu sayede Luethy'nin irrasyonel olduğuna hükmettiği amaç ve davranışlara bir açıklama getirilebilirdi. Ondan sonra Batı'ya dönülüp, Machiavelli'nin gelişini önceleyen birçok benzerlik görülebilirdi; zira düşüncesinde herhangi bir "ilahi" ya da "büyüsel" unsura yer vermeyen ilk Batılı

siyaset felsefecisi Machiavelli'ydi. (Onun rasyonelliği hangi varsayımlardan kaynaklanıyordu?) Muhtemelen Asya'nın birçok bölgesinde de modern öncesi Cava bakış açısına çok uzak olmayan bakış açıları bulmak mümkündü. İşin ironik yanı, Bloom ve Moertono aynı zaman diliminde aynı kampüste oldukları halde birbirlerinin varlığından habersizdiler.

Karşılaştırmalı siyaset felsefesine ilişkin bir inceleme olarak tasarladığım "Cava Kültüründe İktidar Kavramı" başlıklı makaleme son halini verirken, Batılı birçok okurdan geleceğini öngördüğüm kolay bir tepkinin önüne geçmek istedim: "Tamam ama Cavalılar geçmişte olduğu gibi bugün de ilkel olmaya devam ediyor, oysa bugün biz ilkel değiliz." Bereket versin ki modern sosyolojiyi "karizma" kavramı ile tanıştıran Max Weber imdadıma yetişti. Gerçi Weber bu kavramı açık ve sistematik bir biçimde açıklamakta güçlük çekmişti. Acaba Hitler, Reagan, Mao, Evita Peron, de Gaulle, Soekarno, Gandhi, Fidel Castro, Lenin ve Humeyni'nin halkın hayal güçlerine nüfuz etmesi hangi rasyonaliteye dayanır? Kendini her şeyiyle modern kabul eden kültürlerde dahi "iktidar"a (*mana*, *tédja*) ilişkin eski düşünme biçimlerinin bir zemini var mıydı? Çok sonraları, Reagan'ın önemli kararlar almadan önce mutlaka karısının falcısına telefon açtırdığını, keza günümüzdeki Çin Komünist Partisi'nin üst düzey yöneticilerinin astrolog ve *feng shui* ustalarına –elbette gözlerden uzak bir biçimde– rahatlıkla akıl danıştığını öğrenmek merakımı gidermişti.

Bu makaleyle ilgili önemli iki hususa değinmek isterim. İlk olarak, karşılaştırmalar yapmaya milliyetçi bir bakış açısıyla ve öteden beri Şarkiyatçılar arasında yaygın olan Doğu-Batı karşıtlığı çerçevesi içinde başlamıştım – ama bu karşılaştırmada, düşünüş tarzlarındaki temel varsayımları anladığımız sürece Cavalılar veya Endonezyalıların da Batılılar ve başka halklar kadar "rasyonel" olduğunu göstermeye çalıştım. İkinci olaraksa, bu yaklaşımı benimsememin tamamen tesadüflere dayandığını söylemeliyim: Tesadüfen hem Bloom'un genç meslektaşı hem de Moertono'nun arkadaşıydım.

Bununla birlikte, sonraki on yılda ciddi anlamda karşılaştırmalı sayılabilecek hiçbir şey yapmadım. Karşılaştırma meselesine siste-

matik olarak döndüğümde ise bakış açım ve ilgilerim bütünüyle farklıydı. "Cava Kültüründe İktidar Kavramı" (1972) ile *Hayali Cemaatler*'e (1983) şöyle bir bakmak bile aralarında dağlar kadar fark olduğunu anlamaya yeter. Bunun muhakkak yaşla da bir ilgisi vardı. 1972'de daha otuz altı yaşındaydım, kadro bile almamıştım ve Endonezya'dan yeni sınırdışı edilmiştim. 1983'te kırk yedi yaşına gelmiş bir profesördüm, kısa süre önce Cornell Güneydoğu Asya Programı direktörü olarak atanmıştım ve Siyam üzerine araştırma yapmakla meşguldüm. Ancak, yaş farkı elbette en önemli faktör değildi. Bu noktada, söz konusu on yılda üzerimde etkili olan üç olguyu özel bir sıra izlemeden yazmak istiyorum.

Benden biraz küçük ama daha zeki bir kardeşim olduğu için şanslıydım. Dünya genelinde Perry Anderson olarak tanınan ama aile içinde İrlanda dilindeki asıl adıyla seslendiğimiz Rory'den söz ediyorum. Ben Amerika'ya gittikten sonra, annem ve kız kardeşim üzerinden haberleşmek dışında, onunla uzunca bir süre pek bir iletişimim olmadı. O, galiba 1959'a denk düşen Oxford tarih mezuniyetinden sonra, Marksist siyasete ve entelektüel yaşama daldı. Oxford'daki bazı arkadaşları ile birlikte, yeni kurulmuş olan *New Left Review*'da derhal çalışmaya koyuldu. Amaçları Britanya Komünist Partisi'nin sönük himayesi altında fosilleşmiş İngiliz sol siyasetini canlandırmak ve çağa uygun hale getirmekti.

NLR'nin kurucuları, İngiltere köylü ve işçi sınıfının büyük radikal tarihçisi Edward Thompson ile sonraları kültürel çalışmaların kurucusu olarak ünlenecek olan Karayipli toplum düşünürü Stuart Hall'du. Bizim "devrimci gençler" Hall'a karşı gerçek bir sevgi ve saygı duyuyorlardı. Ancak, Thompson ile genellikle zor bir ilişkileri vardı. Çok zeki bir adamdı ama iliklerine kadar İngiliz'di ve belli açılardan, Kıta Avrupası'nın entelektüel geleneklerine karşı gelenekçi husumeti olan bir "*Little Englander*" tavrına sahipti. Kardeşim ve arkadaşları Britanya'nın entelektüel kopukluğuna son vermek için iki yönteme güçlü bir inanç duyuyorlardı: 1) Yoğun bir biçimde Sartre, Merleau-Ponty, Althusser, Debray, Adorno, Benjamin, Habermas, Bobbio ve diğer önemli Kıta Avrupası Marksistlerinin eserlerini adaya (çeviri yoluyla) aktarmak ve 2) *NLR*'yi, ele aldığı

problemler açısından olabildiğince enternasyonalist bir çizgiye getirmek.

Sonunda tepesi atan Thompson dergiden ayrıldı ve genç nesil yönetimi devraldı. O sıralarda Rory "Batı tarihinin" tamamını yeni bir çerçeveye oturtmayı amaçlayan dev bir proje üzerinde çalışıyordu. Projesini tamamladığında, ikisi de esaslı birer karşılaştırmalı eser olan *Passages from Antiquity to Feudalism* (Antikiteden Feodalizme Geçişler, 1974) ve *Lineages of the Absolutist State* (Mutlakiyetçi Devletin Şecereleri, 1974) başlıklı çığır açıcı kitaplarını yayımladı. "İyi bir kardeş" olarak bu kitapları hayranlıkla ve gurur duyarak okudum. Kitaplarda ansiklopedik genişlikte bir tarih bilgisi, klasik düzyazı ustalığı, ayrıca karmaşık ama anlaşılır bir argümanı yüzlerce sayfa sürdüren akıl almaz bir yetenek kendini gösteriyordu.

1974'te *NLR*'nin tüm sayılarını baştan sona okumaya başladım ve bu okuma sürecinde ciddi bir eğitimden geçmiş oldum. Bu vesileyle Walter Benjamin'in eserleriyle tanıştım ve *Hayali Cemaatler*'i okuyanların hemen fark edeceği üzere, Benjamin üzerimde belirgin bir etkide bulundu. Londra ziyaretlerimde, *NLR* çevresiyle tanışmaya başladım ve o çevreden arkadaşlar edindim. İçlerinde en sevdiğim ve saygı duyduğum kişi Marksist İskoç milliyetçisi Tom Nairn'di. Nairn, 1977'de polemik yaratan *The Break-up of Britain* (Britanya'nın Dağılması) başlıklı kitabını yayımladığında kıyametler kopmuş ve önceki Marksist tarihçi kuşağının öncü ismi Eric Hobsbawm'un şiddetli hücumuna hedef olmuştu.

Bu süreçte kardeşimle yeniden yakınlaştık ve bugüne kadar da öyle kaldık. *Hayali Cemaatler*'e son halini verdiğim sırada en önemli rehberim oydu. Onun gibi bir kardeşim olmasa, nasıl biri olurdum bilmiyorum. Rory ve *NLR*'deki arkadaşları sayesinde Endonezya milliyetçisi olmanın ötesine geçip daha enternasyonalist oldum.

Üzerimde en çok etkisi olan ikinci kişi, benimle eşzamanlı olarak Cornell'de görev yapan yakın arkadaşım, ayrıca bana göre bugün ABD'nin bariz biçimde en orijinal antropoloğu olan James Siegel'di. Kendisi Clifford Geertz'in son öğrencilerinden biri olmuştu. Ünlü antropolog daha sonra 60'ların serkeş öğrenci radikalizmine öfke-

lendiği için ders vermeyi bırakmış, uzun süreler yegâne sosyal bilimci olarak bulunduğu Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü'ne çekilmişti. Jim'le Endonezya'daki saha araştırmalarımızı –o Açe'de, ben Cava'da– aynı esnada gerçekleştirdik. İlk kez 1964'te Sumatra'nın kuzeyindeki Medan şehrinde görüştük ve hemen arkadaş olduk. Sonraları *The Rope of God* (Tanrı'nın İpi) başlığıyla yayımlanan tezi, Endonezya üzerine daha önce yazılmış antropolojik çalışmaların hepsinden farklıydı ve her zaman için en çok beğendiğim çalışmalardan biri oldu.

Jim'in Cornell'e gelişi başlı başına ilginç bir hikâyedir. 1967 yılı dolaylarında, Cornell'de antropolog olarak görev yapacak genç bir Güneydoğu Asya uzmanı alınması gündeme geldiğinde, başvuran çok sayıda kişiden biri de Jim'di. Radikalliğin hüküm sürdüğü o günlerde, adaylar yalnızca profesörler tarafından değil, lisansüstü öğrencileri tarafından da mülakata alınıyordu. Sıra nihai kararı vermeye geldiğinde, öğretim üyelerinin çoğu, Doğu Cava şehirlerinin halk tiyatrosu *ludruk* üzerine bir tez yazıp *Rites of Modernization* (Modernleşme Ritüelleri) başlığıyla yayımlayan James Peacock'tan yana görüş belirtti. Ancak, bu tür Parsoncu bir başlığın, öğrencilerin oylarını kazanmak için olumlu bir katkısı olmadı, zira onlar için "modernleşme" terk edilmiş bir fetişti. Sonuçta öğrenciler ezici bir çoğunlukla Jim lehine oy kullandı, öğretim üyeleri de bu seçimi kabullendi.

Jim en iyi arkadaşlarımdan biri oldu, hâlâ da öyle. Sık sık ortak dersler düzenledik, hatta bir seminer dersimizde tüm öğrencilerin Endonezya dili konuşmasını şart koşmuştuk! Beni üst düzey antropolojiyle gerçek anlamda tanıştıran ilk kişi o oldu. Sözgelimi Britanyalı Katolik Victor Turner'ın ilham verici Afrika çalışmalarını ondan öğrendim. Aynı zamanda, Batı'da Homeros'tan Proust'a "temsilin" olağanüstü tarihsel bir anlatımı olan Erich Auerbach'ın *Mimesis*'ini okumamı da o sağladı. En çok keyif aldığımız ders, o dönemde hâlâ Suharto'nun Gulaglarında tutuklu bulunan Endonezya'nın büyük yazarı Pramoedya Ananta Toer'in kurmaca anlatılarını işlediğimiz ortak seminer dersiydi. İlk kez, mükemmel öğrencilerden oluşan bir grupla özenli ve ayrıntılı anlatı okumaları yapıyor-

dum. Jim sayesinde, ilkgençliğimde aldığım Klasik ve Batı Avrupa edebiyatı eğitimi ile Endonezya edebiyatında edindiğim birikimi siyaset incelemesinde kullanmayı, "hayal" ile "gerçek" arasındaki ilişkiyi yeni bir tarzda çözümlemeyi düşünmeye başladım.

Üzerimde etkili olan üçüncü faktör, Güneydoğu Asya programındaki öğrencilerdi. Amerikalıların biçimsel kavramı olan büyük Güneydoğu Asya'yla pek ilgilenmiyorlardı. Bununla birlikte, zamanla kendi aralarında küçük çaplı dayanışmalar geliştirdiler. Budist Siyam ve Burma'da, Müslüman Endonezya'da, Katolik Filipinler'de ve diğer ülkelerde uzun zamandır süren amansız diktatörlüklere duyulan öfke, bu gençleri itirazda birleştirdi. Ülkelerinde şiddetle gizli tutulan bilgileri İngilizce olarak birbirleriyle paylaştılar. Daha önce akıllarından bile geçmeyen karşılaştırmalar yapmayı öğrendiler.

Hayali Cemaatler'de görülen karşılaştırma tarzlarına gelince, bunlar polemik kaygısıyla şekillenen karşılaştırmalardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra milliyetçilik üzerine yazılmış önemli "teorik" eserlerin neredeyse tümü, Britanya'da yazılmış ve yayımlanmıştı (Miroslav Hroch'un, Orta ve Doğu Avrupa'nın "küçük milliyetçiliklerini" karşılaştırmalı olarak inceleyen öncü çalışması, ise komünizmin hüküm sürdüğü Prag'da Almanca kaleme alınmıştı, İngilizceye epeyce sonra çevrildi). Farklı siyasal bakış açılarına sahip olmakla beraber, bu çalışmaların hemen hepsi Yahudiler tarafından yazılmıştı. Sağ uçta Elie Kedourie yer alıyordu. Bağdat'ın eski Yahudi cemaati içinde doğup büyümüş, gençliğinde Londra'ya yerleşmiş ve o dönemde Britanya'nın en ünlü muhafazakâr siyaset felsefecisi olan Michael Oakeshott'ın etkisi altına girmişti. Ilımlı sağda, Britanya doğumlu dindar bir Ortodoks Yahudi olan ve uzun kariyeri boyunca Londra'da tarih dersleri veren Anthony Smith vardı. Yahudilerin milletlerin en kadimi olduğundan emin olduğundan, bununla uyum içinde modern milliyetçiliğin köklü geçmişe sahip etnik gruplardan türediğini savunuyordu. Liberal solda, Prag doğumlu bir Çek Yahudisi olan ve savaş sonrasında Londra'ya yerleşen filozof, sosyolog ve antropolog Ernest Gellner bulunuyordu. Sıkı bir Aydınlanmacı liberal olarak, konstrüktivist milliyetçilik yaklaşımı denen ve milli-

yetçiliğin kesinlikle sanayileşme ve modernleşmenin ürünü olduğunu savunan görüşün öncüsüydü. Sol uçta ise sömürge Mısırı'nda, Yahudi kökenleri olan bir ailede doğmuş ve eğitimini büyük ölçüde Nazi öncesi Avusturyası'nda almış olan büyük tarihçi Eric Hobsbawm vardı. Komünist olmanın yanında, o da konstrüktivistti ve Terence Ranger ile birlikte hazırladığı *Geleneğin İcadı* (1983) kitabıyla Birleşik Krallık'ta yükselen milliyetçilik tartışmasına çarpıcı bir katkıda bulundu. Yelpazenin dışında kalan tek kişi, sıkı bir İskoç ve Yeni Sol çizgisinde bir Marksist olan Tom Nairn'di.

Bu kişilerin tamamı ya Londra'da ya da civar yerler olan Oxford ve Cambridge'de yaşayan ve az çok birbirlerini tanıyan kimselerdi. Nairn dışında hepsi Britanya'ya sıkı bir bağlılık duyuyordu. Bu bağlılık kısmen, ülkeye faşizmin ve şiddete dayalı antisemitizmin bulaşmamış olmasından kaynaklanıyordu. Kısmen de İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda'yı bünyesinde barındıran devletin Fransa, İtalya ve İsveç gibi standart Avrupa ulus-devletleri gibi değil, daha ziyade (çoktan çökmüş olsa da) Avusturya-Macaristan gibi ulus-üstü algılanmasıyla ilgiliydi. Gellner, Mağrip ülkelerinde araştırmalar yapmış ve biraz Arapça öğrenmişti. Kedourie, yerlisi olduğu Irak hakkında çokça yazı yazan ve haliyle Irak Arapçasını iyi bilen biriydi. Ancak, bu adamların tamamı esas olarak Avrupa odaklı kimselerdi.

Hayali Cemaatler'in o dönemde hedef aldığı geniş ama epeyce "Britanyalı" çevre buydu. Tartışmayı asıl tetikleyen, Nairn'in polemik kitabı *The Break-up of Britain* oldu. Nairn'e göre Birleşik Krallık fosilleşmiş, muhafazakâr ve emperyalist bir geçmişin bakiyesiydi ve başta İskoçya olmak üzere, bileşeni olan dört ulusa bölünmeye mahkûmdu. Kitap, özellikle Hobsbawm'dan şiddetli eleştiriler aldı. Hobsbawm, hiçbir gerçek Marksistin milliyetçi olamayacağını, Marksizmin başından beri enternasyonalizme bağlı olduğunu beyan etti. Ben kitabı hem kendi değerinden dolayı hem de bir İrlandalı olarak çok beğendim (Güney İrlanda yüzyıllar süren İngiliz sömürge idaresine ancak silahlı mücadeleyle son vermiş, 1922'de bağımsızlığını kazanmıştı). *Hayali Cemaatler*'i sadece akademik bir kitap olarak tasarlamadım, ama kitabın geniş bir uluslararası

okur kitlesine kavuşacağı aklımın ucundan bile geçmemişti.

Hayali Cemaatler'in zor bir kitap olduğundan, özellikle çevrilmesinin zorluğundan yakınan çok oldu. Kısmen haklı bir suçlama bu. Ancak, zorluğun büyük kısmı fikirler alanından değil, kitabın belirli bir tartışma içinde konumlanmış olması ve hedef kitlesinin Britanya enteli jansiyası olmasından ileri geliyor. Bu nedenle kitapta İngiliz şiiri, denemeleri, tarihi ve efsanelerinden alıntılar ve bunlara yapılan göndermeler çoktur. Bunları İngiliz okura açıklamak gerekmez ama başkaları bunlara aşina olmayabilir. Ayrıca kitapta yalnızca bir İngilizin eğlenceli ya da sinir bozucu bulabileceği espri ve iğnelemeler var. Sözgelimi kitap boyunca kasten Britanya kralların adlarını sıradan insanlardan söz eder gibi yazdım. Örneğin, I. Charles için Charles Stuart dedim ama yabancı krallar için standart formatı (XIV. Louis) kullandım. Bir keresinde radikal feminist bir İngiliz, bu "ayrımcılığımdan" yakındı. Bu durum elbette hoşuma gitti. 1980'lerin sonlarında en iyi öğrencilerimden Shiraishi Takashi ve Shiraishi Saya, kitabı Japoncaya çevirmeye karar verdiklerinde, kitabın Japon okurlara yönelik kaleme alınmadığını hatırlattım. Dolayısıyla gerekli gördükleri yerleri uygun Japonca alıntılar, göndermeler ve esprilerle değiştirmekte serbest olduklarını söyledim. Sanırım bu serbestliğe sahip olmaktan hoşnut oldular.

Hayali Cemaatler, *The Break-up of Britain*'a göre daha geniş bir polemik çerçeve içinde şekillendi. İlk hedefim, milliyetçiliğin Avrupa'da doğduğunu ve dünyanın geri kalanına taklit yoluyla yayıldığını öngören varsayımdaki Avrupa-merkezcilikti. Milliyetçi hareketlerin tarihsel kökenlerinin, Haiti'yi de içine alan Kuzey ve Güney Amerika'ya dayandığını ve bu hareketlerin kesinlikle "etnik" veya dilsel bir temelde açıklanamayacağını savundum.

İkinci hedefim geleneksel Marksizm ve liberalizmdi. Nairn, geleneksel Marksizmin milliyetçilik bahsinde ekseriyetle yan çizdiğini ve milliyetçiliğin dünya tarihine yön veren muazzam gücünü hiçbir zaman açıklayamadığını savunmuştu haklı olarak. Ancak, soruna Marksist bir çözüm önermek için pek uğraşmamıştı. Benim yaklaşımıma göre, –on altıncı yüzyılda Avrupa'da büyük adetlerle yayımlanmaya başlayan– matbu kitapların özelliği dikkate alındığında

bir çözüm önermek mümkündü. Kuşkusuz, matbu kitaplar erken kapitalizmin ürettiği birer metaydı ama bira ve şekerden farklı olarak fikir, duygu ve hayal taşıma ve yayma özelliğine de sahipti. Bu arada, klasik liberalizm de konuyla ilgili aynı yetersizliklerle maluldü.

Son hedefim ise milliyetçiliği liberalizm, Marksizm, sosyalizm, muhafazakârlık, vb. ideolojilerin yanında bir "izm" –yani, tamamen bir düşünce sistemi veya ideoloji– gibi ele alan güçlü gelenekti. Bu tarz bir bakış, milliyetçiliğin muazzam duygusal gücünü ve kendi uğruna insanları ölmeye hazır hale getirme kudretini açıklamaktan oldukça uzaktır.

Kitabın bu çerçevesi "Cava Kültüründe İktidar Kavramı" makalemdeki Doğu-Batı formatından tamamen farklı olduğundan, kitaba özgü kimi karşılaştırma biçimleri de makaleye göre köklü bir farklılık gösteriyordu. Önceleri temelde farklılıklarla ilgilenirken, bu kez benzerliklere odaklanmıştım. Kitabın, Kuzey ve Güney Amerika üzerine olan "Criollo Öncüler" bölümü bunun iyi bir örneğidir. ABD milliyetçiliği üzerine yazılan mevcut çalışmaların çoğu ya bu milliyetçiliğin istisnai bir vaka olduğunu savunuyor ya da onu Britanya geleneklerine bağlıyordu. Ancak, ben erken dönem ABD'sini İspanyol Amerikası'nda görülen yeni milliyetçilik çalkantılarıyla karşılaştırmaya karar verdim ve bu karşılaştırmayı bölümün başına değil, sonuna koydum. Franklin ve Jefferson'ı basitçe ABD'nin güney sınırlarından itibaren görülen örüntülerin uzantısıymış gibi "*Kreol*" diye nitelememin, ayrıca Simón Bolívar'ı George Washington'dan daha etkileyici bir şahsiyet olarak değerlendirmemin yol açacağı kızgınlığı önceden hissedip keyif aldım. Benzer şekilde Çarlık Rusyası'nı Britanya Hindistanı'yla, Macaristan'ı Siyam ve Japonya'yla, Endonezya'yı İsviçre'yle, Vietnam'ı Fransız sömürgesi Batı Afrika'yla kasten yan yana koydum. (Uzun yıllar sonra da Tayvan milliyetçiliğini *Kreol* milliyetçiliğin geç bir formu olarak sınıflandırmaktan keyif alacaktım.) Bu karşılaştırmaların amacı şaşkınlık ve şok yaratmanın yanı sıra, milliyetçilik tarihine dair incelemeyi "küreselleştirmekti". Bunlar, ben hâlâ beğeniyor olsam da ana akım "karşılaştırmalı kamu yönetimi" disiplininin genelde istatistik ve ölçüme dayanan karşılaştırmalarına pek benzemiyordu.

Çok geçmeden, daha doğrusu artık emekli olduğumda, bu karşılaştırma tarzının bir kusurunu fark etmeye başladım. Ulusu ve ulus-devletleri temel analiz birimi olarak kullandığımızda, bu birimlerin aslında birbirlerine bağlı olduklarını gözden kaçırıyor, her birini yatay olarak kesen liberalizm, faşizm, komünizm ve sosyalizm gibi "küresel" siyasal-entelektüel akımlar, yaygın dinsel ağlar, ekonomik ve teknolojik güçler bulunduğunu vahim bir biçimde gözardı etmiş oluyorduk. Bunun yanında, hemen hiç kimsenin "yalnızca" milliyetçi olmadığı gerçeğini de ciddiye almalıydım. Ne kadar keskin bir milliyetçi olursa olsun, hiç kimse Hollywood filmleri, neoliberalizm, *manga* tutkusu, insan hakları, yaklaşan çevre felaketi, moda, bilim, anarşizm, postkolonyal durum, "demokrasi", yerli halk hareketleri, internet sohbet odaları, astroloji, İspanyolca ve Arapça gibi ulus-üstü diller ve bunlara benzer olguların etkisinden kendini kurtaramaz. Bu ciddi kusurun farkına vardığımdan, *Üç Bayrak Altında: Anarşizm ve Sömürgecilik Karşıtı Tahayyül* (2005) kitabımda on dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru gelişen küresel anarşizme odaklanmanın yanında, başta telgraf ve buharlı gemi olmak üzere, küresel iletişim biçimlerini de dikkate aldım.

Kullandığım çerçevenin değişmesine bağlı olarak, karşılaştırma tarzım da değişti. "Cava Kültüründe İktidar Kavramı" ve *Hayali Cemaatler* epeyce farklı iki çalışma olmalarına karşın, ikisi de ağırlıklı olarak boylamsal bir seyre sahipti. İlki, okura Cava tarihinde üç yüzyıl katettirmekte, ikincisi okuru on beşinci yüzyılda matbaa kapitalizminin icadından alıp yirminci yüzyıl ortalarında sömürge karşıtı hareketlere getirmekteydi. *Üç Bayrak Altında* kitabıma ise enlemsel bir seyir hâkimdir. Yüzyıllık değil, on yıllık birimlerle ilerleyen temel zaman çerçevesi, 1861 ile 1901 arasındaki dört on yıldan ibarettir. Üzerinde durduğum asıl nokta, Walter Benjamin'in deyişiyle "homojen ve içi boş zaman" içinde Brezilya, Küba, Britanya, Belçika, İtalya, Fransa, İspanya, Almanya, Rusya, Güney Afrika, Japonya, Çin, Okyanusya ve Filipinler'de anarşizm ve avangard yazarlık gibi siyasal ve edebi gelişmelerin açıkça bağlantılı olmasıdır.

Bu tarz bir inceleme, alışıldık tarzda akademik bir tarih çalışmasından öte, gazetelerdeki tefrika roman tarzında yeni bir anlatı yapı-

sını gerekli kıldı. Okur bu yolla Napoli, Tokyo, Manila, Barselona, Paris, Rio de Janeiro, Brüksel, St. Petersburg, Tampa ve Londra arasında mekik dokumaya davet ediliyor. Asıl vurgulanan nokta, devlet ve ulus sınırlarını aşan telgraf iletişimi sayesinde, ideolojiler ve siyasal eylemciliğe ilişkin eşzamanlı bir öğrenme, iletişim ve eşgüdümün gerçekleştiğidir. Dolayısıyla kimi Fransızlar kimi Amerikalı ve Belçikalılardan, bazı Çinliler bazı Filipinli ve Japonlardan, kimi İtalyanlar kimi İspanyol ve Ruslardan, birtakım Filipinliler birtakım Alman ve Kübalılardan bir şeyler öğrenmiştir. Bu durum başkaları için de geçerlidir.

Temel vurgusu eşzamanlılık ve benzerlik olmakla beraber, kitabın özünü küresel anarşizm ile yerel milliyetçilikler arasında görülen tezata ilişkin bir çözümleme oluşturuyor. Bu tezatın bir örneği, konu edilen dönem boyunca New York'un Buffalo kentinden Mançurya'daki Harbin kentine uzanan büyük suikast dalgası incelendiğinde görülüyor. Milliyetçi suikastçiler daima, nefret ettikleri "kendi" devlet yöneticilerini öldürmeye çalışırken, anarşist suikastçiler yalnızca kendi baskıcı yöneticilerini değil, başka ülkelerin kötü şöhretli siyasal liderlerini de hedef almaktaydı.

Karşılaştırmanın bir yöntem, hatta akademik bir teknik olmayıp söylemsel bir strateji olduğunu bilmek önemlidir. Karşılaştırma yaparken birkaç önemli noktanın akılda tutulması gerekiyor. Öncelikle, yaptığımız çalışmada benzerliklerin mi yoksa farklılıkların mı peşinde olduğumuza karar vermeliyiz. Örneğin, Japonya ile Çin veya Japonya ile Kore'nin esasen benzer ya da farklı olduğunu kanıtlamak bir yana, söylemek dahi güçtür. Nereden baktığımıza, kullandığımız çerçeveye ve varmak istediğimiz sonuçlara bağlı olarak ikisi de mümkün. (Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde yaşanan jingoizm yıllarında Almanlar ve Fransızlar karşılıklı olarak nefreti körüklerken, büyük Avusturya Marksizmine mensup teorisyen Otto Bauer çağımızda Parisliler ile Berlinliler arasındaki benzerliğin, her birinin kendi ortaçağdaki atalarıyla olan benzerliğinden katbekat fazla olduğunu söyleyip eğlenmiş, iki tarafın da canını sıkmıştı.) Okuduğunuz bu bölümde, yararlı olacağını umduğum bir örnek üzerinden giderek, 1970'lerin başları ile 2000'ler arasında yazdığım kar-

şılaştırmalı çalışmalarda bakış açıları, çerçeveler ve (siyasal) kaygıların değişimini çeşitli somut yansımalarla göstermeye çalıştım.

Karşılaştırmaya ilişkin ikinci bir nokta, mantıklı tartışma sınırları içinde kalan (ister farklılıklara ister benzerliklere ilişkin) en öğretici karşılaştırmaların, şaşkınlık uyandıran karşılaştırmalar olmasıdır. Hiçbir Japon, ülkesinin Çin'le karşılaştırılmasından şaşkınlık duymaz çünkü bu zaten yüzyıllardır yapılmaktadır; yol aşınmıştır ve genellikle insanların zaten bir kanaati oluşmuştur. Oysa Japonya'nın Avusturya ya da Meksika'yla karşılaştırılması okuru hazırlıksız yakalayabilir.

Karşılaştırmayla ilgili üçüncü husus, aynı ülkeyi boylamsal olarak kendi eski dönemleriyle karşılaştırmanın, en az milletler arası karşılaştırmalar kadar önemli olduğudur. Bunun bir nedeni, mitlere başvuran, süreklilikte ve kadim "milli kimliğin" devamında çıkarı olan ders kitabı tarzı milli tarih anlayışının gücüyle ilgilidir. Tarih boyunca İngiliz zulmüne uğradıklarına inanmak isteyen ve bunu savunan İskoçlar, Londra'nın neredeyse on yedinci yüzyılın tamamında bir İskoç hanedanı tarafından yönetildiğinin hatırlatılmasından hoşlanmaz. Benzer biçimde, birçok Japon kendi ülkesinin ilk "imparatorlarının" kısmen Kore kökenli olabileceği fikrini pek hoş karşılamaz. Bu nedenle, araştırmacının eski çağlar üzerine tarih okumaları yapması büyük yarar sağlar.

Dördüncü nokta olarak, karşılaştırma yaparken kişinin kendi koşulları, sınıfsal konumu, toplumsal cinsiyeti, eğitim düzeyi ve biçimi, yaşı, anadili ve benzeri özellikleri üzerine düşünmesinde yarar vardır. Öte yandan, bu özelliklerin değişmesi mümkündür. Dilini çok az anladığınız ya da hiç anlamadığınız bir ülkede yaşamaya başladığınızda, karşılaştırmalı düşünebilmek için iyi bir konumda olmadığınız açıktır, çünkü yerel kültüre erişiminiz oldukça sınırlı olacaktır. Dil mahrumiyeti, yalnızlık ve hatta tecrit hali yaşar, tutunmak için kendi milletinizden birilerini aramaya başlarsınız. Karşılaştırma yapmaktan kendinizi alamazsınız ama bunlar muhtemelen yüzeysel ve naif karşılaştırmalar olur. Buna karşın, eğer şanslıysanız dil duvarını aşıp kendinizi başka bir dünyada buluverirsiniz. Bir kâşife dönüşürsünüz. Çoğu şeyi sorgusuz sualsiz kabul ettiğiniz ülke-

nizde asla yapmayacağınız bir biçimde, her şeyin farkına varmaya, her şey üzerine düşünmeye başlarsınız. Bundan böyle sınıfsal konum, eğitim, hatta toplumsal cinsiyetinizi bile sorgulamadan edemezsiniz. Kulaklarınız ve gözleriniz yeterince açıksa, normalde göremediklerinizi ya da işitemediklerinizi fark edersiniz. Başka bir deyişle, olmayanların ve olanların farkına varmaya başlarsınız, tıpkı yazılmayanların ve yazılanların farkına vardığınız gibi. Üstelik bunu hem yaşadığınız ülke için hem de geldiğiniz ülke için yaparsınız.

Bu durum, genellikle sözcüklerle başlar. Örneğin, Endonezya dilinde pirincin tadı için *gurih* diye özel bir sözcük kullanılır (bir sözlük bunu "leziz bir kekrelik" diye karşılamıştır). Eğer İngiltere'den geliyorsanız, İngilizce sözcüklerle pirincin tadının tarif edilemediğini fark eder, şaşırırsınız. Diğer yandan, İngilizcede eski fotoğrafların güzel rengini belirten *sepia* gibi bir sözcük de Endonezya dilinde yoktur. Aynı şey, kavramlar için de geçerlidir. Cava dilinde sandalye veya yatağın altındaki boş alan için *longan* sözcüğü kullanılır; İngilizcede buna karşılık gelen bir sözcük bulunmaz.

Yeni dille boğuşma dönemi bilhassa kişinin kendini ciddi bir karşılaştırmacı olarak eğitmesi açısından yararlıdır, zira henüz yabancı sözcükler kafanızdaki dilde otomatik ve düzgün bir çeviriye sahip değildir. Giderek bilginiz artar ve böylece daha çok şeyin farkına varırsınız. Ancak hâlâ yabancısınızdır. Daha sonra orada kalmaya devam ederseniz, olaylar kendi ülkenizdeyken olduğu gibi, yeniden kendini sorgusuz sualsiz kabul ettirir ve giderek merak ve dikkatiniz azalmaya başlar. Sözgelimi, "Endonezya'nın içini dışını biliyorum" demeye başlarsınız kendinize. Kısacası, iyi karşılaştırmalar çoğu zaman yabancılık ve eksiklik deneyiminden çıkar.

Beşinci Bölüm

Disiplinlerarasılık

FRANSIZ DEVRİMİ'NDEN ÖNCE üniversitelerin hem sayısı hem önemi azdı. 1848 ayaklanmalarına kadar, öğrencilerin Avrupa siyasetinde hiçbir ciddi rolü yoktu. Bu yıla damgasını vuran iki gelişmeden ilki Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'su oldu. Diğeri ise Orta ve Doğu Avrupa'yı elinde tutan başat muhafazakâr imparatorluklar olan Habsburg, Hohenzollern, Romanov ve Osmanlı'ya karşı radikaller, liberaller ve özellikle genç milliyetçilerin başlattığı isyan dalgasıydı. Genel anlamda entelektüel yaşamın çerçevesi ruhban sınıfı ve kısmen aristokrasinin hâkim olduğu bir sınıf yapısı tarafından çizilmişti. Genel olarak ruhban sınıfı ve bilhassa aristokratlar zengin oldukları için, geçim amaçlı çalışmaya ihtiyaç duymazlardı. Entelektüel çalışmaya ilgi duyduklarında, ruhban sınıf bunu manastırda, aristokratlar ise kendi paralarıyla gerçekleştirebilirdi. Altyapı maliyetleri büyük değildi. Bellibaşlı manastırların zengin kütüphaneleri vardı; aristokratların iyi bir kişisel kütüphane kurması masraflı bir iş değildi; ayrıca gazeteler oldukça ucuzdu. Burjuva entelektüelleri yeterli kişisel gelire sahip olmadıkları durumlarda aristokratların himayesinde geçiniyorlardı. On sekizinci yüzyılda Samuel Johnson'ın ünlü İngilizce sözlüğü tamamen yazarın kendisi tarafından ve elle yazılmıştı – bugün için akıl almaz bir olay. Üniver-

siteler ise genelde uyuşuk mekânlardı.

Ciddi anlamda büyük değişimler, on dokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa'da sanayi kapitalizminin başlaması ve burjuvazinin siyasal yükselişiyle meydana geldi. Sanayileşmenin sürekli bilimsel ve teknolojik yenilenmeye bağlı olarak ilerlemesi, fen bilimlerinin daha sistematik hale gelmesini ve dallara ayrılmasını gerekli kıldı. Bu ise fikir ve bilgi alışverişi için uzmanlık dergilerinin kurulmasına yol açtı. Fizik, kimya, biyoloji vb. alanlar için birer söz dağarcığı oluşturmak zorunlu hale geldi ve bu söz dağarcıkları kısa sürede sıradan entelektüellerin takip etmesi ve anlaması için fazlasıyla anlaşılmaz bir hal aldı. Tüm bunların sanayi toplumlarında giderek hızlanan genel işbölümünün bir sonucu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, bu durum günümüzde sosyal "bilimler" ve insan "bilimleri" diye adlandırmaktan hoşlandığımız alanlar için daha az etkili oldu. Eğitimli bir kimse yirminci yüzyıla kadar dahi iktisat, sosyoloji, antropoloji, tarih, psikoloji, siyaset, hatta felsefe üzerine yazılan önemli kitapları hâlâ okuyabiliyordu.

Sanayileşmenin ardından, modernleşen ve rasyonelleşen devletin işlevlerinde muazzam bir yayılma meydana geldi: Sağlık, eğitim, tarım, işgücü, bilim, kültür, bilgi ve benzeri bakanlıklar ile ticaret, göç, şehir planlaması vb. çeşitli uzmanlık kurulları oluştu. Aristokratlar çeşitlenen bürokrasi dallarında kadrolaşamayacak kadar azdı. Bu nedenle, ihtiyaç duyulan bürokrat kitlesinin, burjuvazi yahut orta sınıftan gelmesi, ama onların da bu amaç doğrultusunda daha iyi ve modern bir eğitim alması gerekiyordu. Eğitimin böylece yeni bir önem kazanmasıyla ciddi bir eğitim reformu ihtiyacı doğdu. Bunun temel sorumluluğunu tarihte ilk kez devlet üstlendi. Bu süreçte başı çeken çeşitli Alman devletleri hem birçok Avrupa ülkesi için hem de zamanla ABD için bir model haline geldi. Değişim, ABD'de özel bir hal aldı zira ülkenin hiçbir zaman gerçek anlamda bir aristokrasisi olmamıştı.

Bununla birlikte, "rasyonel olarak düzenlenen" bir dizi disiplinin kurulması özellikle insan bilimleri ve sosyal bilimlerde kolay veya hızlı olmadı. Örneğin, Britanya'da klasik çalışmalar sahip olduğu prestiji İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar korudu. "Bey-

efendilerin" düzgün ve uygar yetişme tarzının bir parçası olarak, kendi klasiklerini bilmeleri bekleniyordu. Öte yandan, klasik çalışmalar tarih, arkeoloji, edebi incelemeler, felsefe, filoloji ve sanat tarihinin karışımından oluşuyordu. Daha düşük prestijli olmakla beraber, önemini koruyan Şarkiyat çalışmalarının içeriği de benzer bir karışımdı. Edebiyat bilimsel olmayan bir biçimde İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Rusça arasında bölünmüştü. Antropoloji sömürge ve folklor çalışmalarından doğup zamanla Malinowski tarzı saha araştırmasıyla desteklenerek geç bir tarihte, ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıktı. Sosyoloji Almanya ve Fransa'da daha güçlü olmakla birlikte, 1945'lere kadar Britanya üniversitelerinde tam olarak kabul edilmedi. Birçok yerde antropoloji ve sosyoloji aynı disiplinin farklı yüzleri olarak görülüyordu. David Hume ve Adam Smith'in sahip olduğu prestij sayesinde siyaset bilimi ve iktisat da iç içe geçmişti. Tarih bilimsel hiçbir yanı olmayan kategorileştirmelerle dönemlere ve ülkelere göre bölünmüştü. Felsefe ise biraz matematik, biraz dilbilim, biraz da düşünce tarihinden oluşan bir karışımdı.

Çok yakın bir zamana kadar, Britanya'da bir üniversitede ders vermek ya da nitelikli bir araştırma gerçekleştirmek için doktora şartı aranmaması kayda değer bir durumdur. 1950'lerde Cambridge' deyken, yaşlı hocaların, Amerikalıların doktora "düşkünü" oluşunu Alman uygulamasının anlamsız bir taklidi olarak yerdiğine sık sık tanık olurdum. Alman devletleri on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında birleşmeden önce, her biri kendi üniversitelerinde geleceğin bürokratlarını ve profesörlerini yetiştiriyordu. Bu üniversitelerde ders vermek isteyenlerin doktora derecesi alması şarttı ve bu yüzden Almanya'da çok sayıda doktor bulunuyordu. Britanya üniversiteleri ise genellikle, her bölümde yalnızca bir adet profesörün olduğu kürsü sistemine göre kurulmuştu. Yeni bir profesör atandıktan sonra, bölümün diğer üyelerinin doktora tezi yazmasına pek gerek kalmıyordu. Bu, Britanyalı akademisyenlerin, doktorayı mesleki bir zorunluluk ve sınıf atlama aracı olarak gören Alman ve özellikle Amerikan akademisyenlerini küçümseme nedenlerinden biriydi. Bir diğer neden, akademisyenler arasında, iktisat ve sosyolojinin bile dar

anlamıyla tamamen "bilimsel" olduğu kanaatine sahip çok kişi olmamasıydı. Bu disiplinler, sözgelimi, Şarkiyat çalışmalarından pek farklı olmayan, uygulama ağırlıklı alanlar olarak görülüyordu. Bugün muhtemelen nostaljik bir yaklaşımla, o dönemin bilimsel çalışmalarının disiplinlerarası olduğu iddiasında olanlar vardır. Oysa bu iddianın anakronizm içerdiği açıktır: Bir çalışmanın disiplinlerarası olması için önce disiplinlerin olması gerekir. Üniversitelerin kurumsal ve sosyal yapılarında yer buluncaya dek, disiplinler bilimsel çalışma için elzem değildi. Bu süreçte etkili olan üç önemli gelişme saptamak mümkündür.

Bu gelişmelerden biri, bizzat taşıdıkları adlarla disiplinleri ulusal çapta "temsil etme" iddiasındaki mesleki derneklerle bunlara ait dergilerin kurulmasıydı. Örneğin, Amerikan Tarih Derneği (1884) ile dergisi *American Historical Review* (1895), Amerikan Ekonomi Derneği (1885) ile dergisi *American Economic Review* (1911), Amerikan Antropoloji Derneği (1902) ile dergisi *American Anthropologist* (1888, başlangıçta Washington Antropoloji Topluluğu tarafından yayımlanıyordu), Amerikan Siyaset Bilimi Derneği (1903) ile dergisi *American Political Science Review* (1906) bunlardan bazılarıdır. (Sevgili dostum Kato Tsuyoshi'den öğrendiğim kadarıyla, bu gelişme ilginç bir biçimde Japonya'da da neredeyse Amerika'yla aynı zamanlarda gerçekleşmiştir.) Kaçınılmaz olarak, bu dergilerin yayın kurullarını dolduran seçkin akademisyenlerin belli önyargılara sahip olması ve kendi kliklerini kurması nedeniyle, dışlanan veya kenara itilen akademisyenler de çok geçmeden, aynı disiplinlerde ama farklı önyargı ve takipçilerle kendi dergilerini kurdular. Hakemli dergilerde makale yayımlamak genç öğretim görevlilerinin kadro ve terfi almasına karar verilmesi bakımından önemli olduğu için, hemen hepsi disiplini temsil iddiasında olan dergiler çoğaldıkça çoğaldı. Yakın dostum olan kıdemli bir meslektaşım bir keresinde gülerek bir hesap yaptı ve hakemli bir dergide yayımlanan bir makalenin ortalama okur sayısının iki ile üç kişi arasında değiştiğini ortaya koydu.

İkinci önemli gelişme, üniversitelerde iktidarın yeniden yapılandırılmasıydı. Bunun en bariz göstergesi disiplin temelli bölümlerin

bütçeden açık ara en büyük payı almasıydı. Atama ve kadro yetkisi münhasıran bölümlerin elindeydi. Bu güç birçok örnekte oldukça muhafazakâr ve kimi zaman gülünç sonuçlar doğurdu. Bölümlerde iktidar genellikle, ununu eleyip eleğini asmış ve bunu fark ettikçe, yeni yetenek ve ilgi alanlarına sahip genç akademisyenlerin çalışmalarına kuşkuyla yaklaşan yaşlı profesörlerin elindeydi.

Üçüncü olarak, bölümler kulağa hoş gelen bir yaklaşıma dayandırıldı. Buna göre disiplinlerin, bilimsel bilginin geniş alanı içinde bilimsel bölmeler oldukları ve her bölmenin temel bir ortak söylemle belirlendiği düşünüldü. Gerçekte bu düşünce bir kuruntudan ibarettir, zira bilimsel bilgi daima değişir ve farklı yönlere doğru yol alır. Örneğin, ABD'de antropoloji bölümleri kurulmaya başladığında arkeoloji ve evrimci biyolojiyi de kapsarlardı. Arkeoloji kimyanın önemli bir yer tuttuğu epeyce teknik bir alan haline geldikçe, ayrıca "insanın doğuşu" akademisyenleri hiç olmadığı kadar zamanda geriye, "insansı maymunlar"a doğru götürüp derin bir biyoloji bilgisini zorunlu kıldıkça, antropoloji bu iki disiplinle irtibatını kaybetti.

Kültür antropologlarının evrimci biyoloji ile yaşadığı sorunun aynısını, arkeologlar ve evrimci biyologlar da ileri akrabalık araştırmaları ve karşılaştırmalı dinsel sistemler ile yaşadı. Genelde birbirlerinin makalelerini okumaz ve makalelerini epeyce farklı dergilerde yayımlarlardı. Doğrusu, bu halleriyle ayakta kalabilen bölümler aslında ancak idari ve mali birer iskelet olarak devam ettiler.

Yeri gelmişken, Cornell'deyken yaşadığım bir anekdotu anlatmam açıklayıcı olabilir. Bir gün Fen-Edebiyat Fakültesi dekanı beni ve tanımadığım iyi bir matematikçiyi çağırdı ve bizi psikoloji bölümünde yaşanan ciddi bir sorunu incelemek üzere görevlendirdi. Önümüze gelen olay, bölümün gözde ve üretken genç öğretim üyelerinden birine kadro verilmemesi ve kendisinin itiraz dilekçesi vermesi olarak görünüyordu. Dekan, bölümün son on yılda hiç kimseye kadro vermediği bilgisini de bizimle paylaştı. Olayı soruşturduğumuzda çok ilginç bir durumla karşılaştık. Kadrolu öğretim üyeleri, karşılıklı antipati ve anlayışsızlık dışında ortak noktası olmayan üç eşit gruba bölünmüştü. Davranışçı psikologlar fare ve sıçanları inceliyordu ve biyolojik bilimlerle sıkı bağları vardı. İkinci grup, Fransız

psikanalist Jacques Lacan'ın teorileri ile Sigmund Freud'un mirasına sımsıkı bağlıydı. Kendilerini sosyal psikologlar olarak adlandıran üçüncü grup ise aynı araba kazasına tanık olan insanlardan her birinin neden apayrı hikâyeler anlattığı gibi şeyleri araştırıyordu.

On yıldır neden kimsenin kadro alamadığı kısa sürede ortaya çıktı. Aday hangi bloktaysa, o bloğa karşı ilgisizlik veya nefretle yaklaşan diğer iki blok tarafından veto edilmekteydi. Benim kendi bölümümde dahi giderek belirginleşen benzer bir durum söz konusuydu: Karmaşık matematiksel modeller ve denklemler üzerine çalışanlar ile Platon ya da Nietzsche çalışanlar birbirlerinin yazdıklarını ne anlıyor ne de anlamaya heves ediyordu.

Dekanın nasıl bir karar aldığını şimdi tam olarak hatırlamıyorum. Değerlendirmeye alınan genç sosyal psikoloğa kadro verilmesi halinde, bölüme iki yeni kadro daha açma sözü vermiş olması (deyim yerindeyse, biri fareler, biri de Lacan için) kuvvetle muhtemeldir. Çünkü dekan, bölümü parçalamaya kalksa ya da öğretim üyelerinden bir kısmını başka bir disipline kaydırsa büyük bir dirençle karşılaşacağının farkındaydı. Kurumsal atalet, bütçe kesintisi çekinceleri, kısa ve uzun vadede "konumunu" kaptırma kaygısı gibi faktörlerin her biri bu iç çekişmelerde rol oynamaktaydı.

Bu sorunlar üniversiteleri kuşatan, biri niceliksel, diğeri niteliksel iki büyük toplumsal dönüşümle beraber katlanarak büyüdü. 1900 yılında ABD'de yaklaşık otuz bin kişinin lisans diploması vardı. Bu sayı, mezuniyet yaşındaki Amerikalıların yüzde ikisine tekabül etmekteydi. 2005 itibariyle, lisans diploması alanların sayısı yaklaşık bir buçuk milyona yükseldi. Bu ise genç Amerikalıların yüzde otuz altısına karşılık geliyordu. Bununla birlikte, bu tırmanış onar yıllık aralarla dengeli bir seyir izlememişti. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar dahi, üniversite eğitimi büyük ölçüde zengin ve nüfuz sahibi ailelerin çocukların yararlandığı bir imkândı. Ardından gelen müreffeh yirmi yıl boyunca üniversite ve öğrenci sayısında muazzam bir artış yaşandı (bugün ülkede bin dört yüzü aşkın dört yıllık meslek yüksek okulu ve üniversite bulunmaktadır). Ayrıca üniversite diplomasının getirilerine yönelik daha büyük bir talep oluştu. Bu değişimin ardındaki toplumsal güç, savaş sırasında se-

ferber olan geniş Amerikalı kitleleriydi ve ilk kez, ayrımcılığa uğramış Siyahlar ve kadınlar gibi büyük gruplar da bu kitleye dahil olmuştu. Gaziler güçlü bir siyasal lobi oluşturdular ve vatan uğruna yaptıkları fedakârlıkların takdiri olarak üniversite eğitimlerinin büyük fonlarla desteklenmesini talep ettiler. Bu lobi faaliyeti, gayriresmi adıyla G. I. Tasarısı olarak da bilinen, 1944 Asker Yasasının Yeniden Düzenlemesi'ne bir pasaj eklenmesi sonucunu doğurdu.

Öğrenci sayısındaki artışın doğrudan sonucu olarak, öğretim üyeleri de hızla çoğaldı. 1958'de Cornell'e ilk gittiğimde kamu yönetimi bölümünün epeyce küçük olduğunu bu kitabın başlarında anlatmıştım – bölüm, tamamı erkek, sekiz öğretim üyesinden ibaretti. Sonraki on beş yıl boyunca hem bu sayı dört katına çıktı hem de bölüme kadın öğretim üyeleri katıldı.[1] Bu haliyle bile, üst düzey bir üniversite için küçük bir bölüm sayılırdı. Harvard ve Berkeley gibi üniversitelerdeki eşdeğerli bölümlerde en az yetmiş öğretim üyesi olurdu. Bu yüzden oralarda bölüm toplantılarını yürütmek daha zahmetli, öğretim üyeleri arasında sıkı bağlar kurmak ve sürdürmek daha zordu.

Bu niceliksel değişimlerin başlıca niteliksel yansımalarından biri olarak, Avrupa kökenli eski akademik geleneklerin yerini yeni bir "profesyonellik" ideolojisi aldı. Bir açıdan, bu değişim lisansüstü öğrencilerin karşılaması gereken şartlarda yapılan önemli değişikliklerde kendini gösteriyordu. Amerika'ya ilk gittiğim dönemde, doktora derecesi almak için (dünyada akademinin diğer geleneksel dilleri olan) Fransızca ve Almanca okuma yeterliliği sınavını geçmemiz şarttı. 1970'lerin başı itibariyle, alternatif bir seçenek sunuldu ve Fransızca veya Almancadan birini seçme ya da bir yıllık bir istatistik dersi alma seçeneği getirildi. Zamanla, yurtdışında saha araştırması yapacak olanlar dışında, öğrenciler için yabancı dil zorunlu olmaktan çıktı.

1961'de Endonezya'ya gitmeden önce, arka arkaya beş gün bo-

1. *New York Times*'ta (3 Temmuz 2008) yayımlanan verilere göre, 1969'da ABD genelinde öğretim üyelerinin yüzde 17,3'ü kadın iken, 2008 itibariyle bu sayı yaklaşık yüzde 40'a ulaşmıştır.

yunca her biri farklı bir öğretim üyesi tarafından hazırlanan beş sınav vermem gerekmişti (karşılaştırmalı siyaset, siyaset teorisi, Amerikan siyaseti, Amerikan siyasal sosyolojisi ve Asya'da siyaset). Aradan on beş yıl geçtikten sonra, öğrenciler artık yalnızca iki siyaset bilimi sınavına girmekle yükümlü tutuldu. Üstelik sınavlar öğretim üyeleri kurulu tarafından standartlaştırılmıştı ve bunlara birkaç ay arayla girilebiliyordu. Bu yeni nesil öğrenciler de bizim kadar çok çalışıyor ama onlar "profesyonelce" yetiştiriliyordu; yani diğer iyi üniversitelerde verilen derslere yakın, neredeyse aynı okuma listeleriyle ve (çok geçmeden yerini başka teorilere bırakacak) "yürürlükteki teori" üzerinde ısrarla duran standartlaştırılmış dersler görüyorlardı. "Profesyonel" dememin nedeni, öğrencilerin genel anlamıyla eğitim almak yerine, *yetiştiriliyor* olmasıydı: Amaç, öğrencilerin, doktora tezlerini yazmalarının ardından girecekleri –o dönemin yeni tabiriyle– "akademik iş piyasasında" rekabet güçlerini yükseltmekti. Bu tür sınavları geçmiş olmak ve doktora derecesi almış olmak profesyonel vasıflar olarak kabul edilmeye başladı. Tıpta ve hukukta meslek icra etmek isteyen doktorlar ve avukatlar için mesleki yeterlik sınavlarının zorunlu olmasından farksızdı durum.

Diğer bir açıdan bakıldığında, profesyonelleşme ve bölümlerdeki muazzam büyüme bölüm kültüründe önemli bir değişime yol açtı. Daha önce anlattığım gibi, öğrenciliğimin ilk günlerinde her yarıyıl ben ve sınıf arkadaşlarım öğretim asistanı olarak çalışırdık. Dolayısıyla, hem lisans öğrencileriyle hem de az sayıdaki öğretim üyesiyle yakın ilişkiler kurardık. Baş danışmanlarımızı ilgi ve uzmanlık alanlarına göre seçerdik. On yıl sonra, zengin burs destekleri sayesinde lisansüstü öğrenciler fazlasıyla arttığı için daha az lisans dersi verdiler. Bunun nedeni tembellik ya da bencillik değildi. Çünkü bunun yerine, kendi profesörlerini gözlemliyor, profesyonel kültür ediniyorlardı.

Bölümler büyüdükçe, üst düzey öğretim üyeleri, kalabalık lisans derslerini genç öğretim üyelerine bırakıp lisansüstü öğrencilerine yönelik seminer derslerine odaklanmaya başladı. Dolayısıyla, bu süreç, genelde en tanınmış (yaşlı) beş veya altı öğretim üyesiyle sınırlı tutulan baş danışmanların seçiminde belirgin bir asimetri ya-

rattı. Lisansüstü öğrencileri iş bulmak için bu "büyük isimlerin" büyük yarar sağlayacağını düşünerek hareket ettiler. Sonuç olarak, başka disiplinlerden ders almayı özendiren güçlü bir neden yoktu. Başka disiplinlerden ders almak gençlerin iş piyasasında şansını artırmaya büyük bir katkı sağlamadığı gibi, "amatör" görünmelerine bile neden olabiliyordu.

Tüm bunlara karşın, dengeleyici bir rol oynayan önemli bazı etmenler de mevcuttu. Uzunca bir süre, bunun en belirgin örneği bölgesel araştırmalar oldu. Daha önce söz ettiğim gibi, bu programlar gerek merkezi hükümetten gerekse eğitimle ilgili özel vakıflardan finansal destek ve başkaca yardımlar almaktaydı. Örneğin, 1950'lerde Cornell'de halihazırda Çin-Japonya, Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Latin Amerika programları vardı; bunlara sonradan Batı Avrupa, Doğu Avrupa, Ortadoğu ve diğer programlar eklendi. Cornell'de savaş öncesi dönemden kalma, küçük bir Asya çalışmaları bölümü de vardı ve bölüm bünyesinde modernlik öncesi Çin ve Japonya tarihi, edebiyatı ve dinsel sistemleri ile ilgilenen öğrenci ve okutmanlar bulunuyordu. O zamanlar tarih ve edebiyat ile kastedilen yalnızca Avrupa tarih ve edebiyatıydı. Dolayısıyla, tarih veya edebiyat bölümlerinin Asya'yı içermesi mümkün değildi. Asya tarih ve edebiyatları Britanya'da Şarkiyat çalışmaları çatısı altında bulunuyor, ABD'de ise Asya çalışmaları bölümlerinde bir arada okutuluyordu.

Yukarıda sözünü ettiğim bölgesel araştırmaların tümü, değişen ölçülerde çapraz-disiplinli (*crossdisciplinary*) programlardı ve hemen hepsinin kendilerine ait yayınları, dersleri ve haftalık yemekli öğle buluşmaları vardı. "Çapraz-disiplinli" derken kastettiğim şey, program bünyesinde farklı disiplinlerden gelen öğretim üyelerine yer verilmesi ve her lisansüstü öğrencisinin, kendi tez izleme komitesi için, farklı disiplinlerden gelen üç üye seçme hakkı tanınmasıdır. Bu, genellikle, belli bir disiplinden gelen bir akademisyenin, yaptığı incelemeye başka kavram ve disiplinleri katması anlamındaki "çokdisiplinlilik"ten farklı bir durumdur.

Ulusal düzeyde, onlarca panel ve yüzlerce tebliğden oluşan yıllık büyük kongreler düzenleyen Asya Çalışmaları Derneği gibi

(kendilerine ait dergileri bulunan) dernekler de vardı. Öte yandan, buradaki atmosfer, temel yönlerinden biri iş aramak olan klasik disiplin kongrelerinden farklıydı – klasik bir kongrede öğrenciler, baş danışmanları tarafından diğer üniversitelerdeki kıdemli öğretim üyelerine övgüyle tanıtılmayı bekler, boş kadrolar için aday olarak mülakata alınmayı umardı. Hemen hiçbir öğrenci AÇD kongresine giderken mülakata alınma ya da "önemli bağlantılar" geliştirme beklentisi taşımazdı, çünkü işe almalar kolay kolay bölgesel araştırmalar programlarının yetkisi dahilinde gerçekleşmezdi. Bu nedenle atmosfer daha gerilimsiz, paneller daha çeşitli ve eğlence daha canlı olurdu. Daha çok, topluca yapılan bir yıllık tatil gibiydi.

Programlar, istediklerini elde etmek için üniversite dışından gelen desteklere ve maharetli üniversite yöneticilerine ciddi ölçüde muhtaçtı. Bölge programlarının kendi aralarında da zaman içinde değişen önemli güç farkları vardı. Çinhindi'ndeki Amerikan yenilgisine kadar, Güneydoğu Asya programları epeyce nüfuz sahibiydi, lisans düzeyinde de büyük rağbet görüyorlardı. Japonya'nın sıradışı ekonomik başarısı üzerine ABD'nin bir süre paniğe kapıldığı yetmişlerin sonu ile seksenler boyunca, Japonya çalışmalarının durumu gayet iyiydi. Öteden beri zaten güçlü olan Çin çalışmaları, ülkenin kendini Amerikalı araştırmacılara açmasıyla gücüne güç kattı. Güney Asya çalışmaları çok daha zayıftı. Bunun bir sebebi, insanların bu bölgeyi bir biçimde "hâlâ Britanya'ya ait" görmesiydi ama asıl neden Washington'un böyle bir meselesinin olmayışıydı. Hindistan için "dünyanın en büyük demokrasisi" deniyordu. Yalnızca, Indira Gandhi'nin kısa süren sıkıyönetim rejimi süresince demokrasiye ara verilmiş, bu ise o zamanın deyişiyle "Kızıl Çin" karşısında iyi bir denge oluşturmuştu. Son bir etmen ise gerek Hindistan gerekse Eski Pakistan'ın yabancı araştırmacılara, özellikle Amerikalılara, giderek artan kısıtlamalar getirmeleriydi: Vize almak zorlaşıyor ve araştırılamayacak kadar hassas ilan edilen konulara gün geçtikçe yenileri ekleniyordu.

Disiplinler ile bölgesel araştırmalar arasındaki gerilimin bütünüyle kötü bir şey olduğunu sanmıyorum. Genellikle bir anlaşma ve uzlaşma zemini bulunuyordu, zira 1990'lara kadar ortada büyük bir

para vardı ve üniversiteler büyümeye devam ediyordu. Her iki çevrede de başarılı pek çok akademisyen bulunuyordu. Fakat bölgesel araştırmaların prestiji nihayet Büyük İsimler yetiştirme kudretine bağlıydı. Çin-Japonya çalışmaları John Fairbank ve Edwin Reischauer'i, Güneydoğu Asya çalışmaları Clifford Geertz ve George Kahin'i, Güney Asya çalışmaları ise Susanne Rudolph ve kocası Lloyd Rudolph'u çıkarmıştı.

Bununla birlikte, (özellikle, Asya'yı konu alan) bölgesel araştırma programlarının elinde önemli bir koz olarak "yabancı öğrenciler" vardı. Kabaca "küreselleşme" denen dönem kendini gösterdiğinde sayıları hızla artan bu öğrenciler, Batı Avrupalıları kapsamıyordu çünkü onların "bizden farksız" olduğu hüsnükuruntusu hâkimdi. Oysa giderek artan sayılarda Tay, Latin Amerikalı, Endonezyalı, Japon, Filipinli, Koreli, Hindistanlı, Srilankalı ve daha sonraları İranlı, Afrikalı ve Arap öğrenci okumaya geldiğinde, hatırladığım kadarıyla başlarda hafif bir yerlici tepki oluştu. Bazı meslektaşlarımdan şöyle şikâyetler duyuyordum: "Burası Amerikalılara ait bir Amerikan üniversitesi" veya "bu Asyalılar İngilizce konuşamıyor, dersleri anlamıyor, öğretim asistanı olarak bir işe yaramıyor ve teorik düşünemiyorlar". Ancak, zamanla (kimisi son derece başarılı olan) yabancı öğrencilere alıştılar, hatta onları çok sevdiler. 1980'lerin sonları itibariyle, benim bölümümde Asyalılara öğretim görevlisi olarak bile yer verildi.

Japon üniversiteleri yabancı öğrenci kabul etmenin, her şeyden önce Japon öğrenciler için sağlayacağı yararları daha geç anladı. Savaş sonrası Japonya, disiplinler ile bölgesel araştırmalar arasındaki ilişki açısından ilginç bir karşıtlık oluşturmaktadır. Görüldüğü kadarıyla, Japonya'da disiplinler ve bölgesel araştırmalar başından itibaren ABD'dekinden farklı bir tarzda kurumsallaştı. Bu durumu, eşitsiz bir entegrasyondan çok, bir tecrit süreci olarak nitelendirmek mümkün. En iyi üniversitelerdeki disiplinlerin sahip olduğu kurumsal güç, ABD'dekilere kıyasla çok daha büyüktü. Muhtemelen bunun nedeni Meiji döneminde güçlü Alman nüfuzu altında kurulan modern Japon eğitim sisteminin, birçok açıdan kusursuz olmakla birlikte, Pasifik'in karşı yakasındaki emsaline göre daha hiyerarşik

biçimde yapılandırılmasıdır. Bu yüzden, çapraz-disiplinli bölge çalışmaları programları kurmak kolay değildi. Buna karşın, Eğitim Bakanlığı'nın politika yapıcıları bölge çalışmalarının siyasal, iktisadi ve dış politika yönlü potansiyelinin farkında olarak, bir dizi bağımsız enstitü ya da mevcut üniversitelerin gerek bünyesinde gerekse dışında ihtisas akademileri kurma yönünde karar aldı. Böylece (normal üniversite öğretim üyelerine göre daha düşük prestijleri olsa bile) bölge çalışmaları uzmanlarının bir araya gelmeleri mümkün oldu.

Ayrıca bölgesel araştırmaların büyük Amerikan üniversitelerinde kurumsallaşmasını mümkün kılan parasal ve siyasal desteğin geldiği Rockefeller, Ford ve Mellon'a benzer son derece zengin ve etkili vakıflar, savaş sonrası Japonya'da uzunca bir süre var olmadı. Bununla birlikte, Japon sisteminin kendine özgü avantajları vardı. Bunlardan en önemlisi bölgesel araştırmalar uzmanlarının sahip olduğu fiili özerklikti. Dezavantaj ise, söz konusu ihtisas enstitüleri para ve güçlerini yalnızca Eğitim Bakanlığı'ndan aldıklarından, bakanlığın geçici politika heveslerine direnmenin her zaman kolay olmamasıydı. Bir diğer dezavantaj çoğunlukla disiplin ve enstitülerin düşünsel kültürlerinin birbirini çapraz döllemiyor oluşuydu.

Son olarak, "60'ların radikal zamanlarında" Amerikan üniversitelerinde yaşanan çalkantıların önemli sonuçlarından biri, günümüzde "kimlik siyaseti" denen olgu oldu. Bu işin öncüleri, üniversite yetkililerinden Siyahi Araştırmaları programları kurulmasını talep eden militan Siyahi öğrencilerdi. Onların takiben militan feministler ile gey ve lezbiyenler de tarihsel rollerinin ve yüzyıllardır uğradıkları ayrımcılığın standart müfredat tarafından gözardı edildiğini ya da önemsizleştirildiğini ikna edici bir biçimde savundular.

1970'lerde çeşitli etno-ırksal azınlıklar da bu cereyana katıldı. Bunlar arasında Amerikan Yerlilerinin yanı sıra, Orta ve Güney Amerika, Doğu, Güneydoğu ve Güney Asya ülkelerinden gelen ilk kuşak göçmenlerin Amerika doğumlu çocukları da bulunuyordu. Söz konusu Asyalı öğrencilerin taleplerine binaen ve sayılarının azlığı göz önünde tutularak, üniversiteler Asyalı-Amerikan Çalışmaları programları kurmaya başladılar ve öğrencilerinin kimlik ilgile-

rine uyarlanmış dersler verebilecek genç öğretim görevlilerini işe almaya başladılar. Bu "karışık" programlardan pek azı başarılı olabildi. Örneğin, Filipinli-Amerikan öğrenciler, Samoalı-Amerikan, Çinli-Amerikan ya da Tay-Amerikan öğrenciler ile az sayıda ortak ilgiye sahipti. Onlar öncelikle kendi geldikleri ülkelerle ilgili dersler görmek istiyorlardı.

Ben Ithaca'ya dönmeden önce, Cornell'in genişlemesi sayesinde bölüme bir Çin uzmanı alınmıştı bile. Benim öğretim görevlisi olarak göreve başladığım yıl (1967), eğitimini Yale'de tamamlamış bir Latin Amerika uzmanı da atandı. Çok geçmeden, feminist siyasetle de ilgilenen bir Hindistan uzmanı geldi. Sonraki beş yıl boyunca kendimi yeni dersler oluşturmak, lisans öğrencileri için danışmanlık programını yürütmek ve Suharto rejiminin hüküm sürdüğü Endonezya'yı takip etmeye verdiğimden bölüme odaklanmam pek mümkün olmadı.

1971-72 yıllarında kadro almak için değerlendirmeye alındığımda, benden vazgeçmeleri zordu. Çünkü Vietnam Savaşı olanca şiddetiyle sürüyordu, Kahin nüfuzlu ve saygın bir referanstı ve –kilit bir şart olan– doktora tezim Cornell University Press tarafından yayımlanıyordu. Bununla birlikte, daha sonra kıdemli bir meslektaşım benimle şöyle konuştu: "Kitabınızı bitirmedim ama iyi bir çalışmaya benziyor. Yalnızca tarih var, değil mi? Peki teori nerede? Fakat, Cava kültüründe iktidar kavramına dair kısım ilgimi çekti; en çok da Machiavelli, Hobbes, Marx ve Weber'den söz ettiğiniz yerler." Doğrusu, Kahin dışında pek kimsenin ilgilendiği yoktu. Kendimi oraya ait değilmişim gibi hissettim. Sonraları, öğrencilerimden duyduğuma göre, yetenekli bir kıdemli meslektaşım onlara şöyle demiş: "Anderson'ın kafası çalışıyor ama özünde bölgesel araştırmalar uzmanı", yani ikinci sınıf biri. Bu yargıyı umursamadım çünkü ben de kendimi özünde bölgesel araştırmalar uzmanı olarak görüyordum.

Hayali Cemaatler Londra'da Verso tarafından yayımlandığında, ilk tepkiler garip bir biçimde Atlantik'in iki yakasında tezat oluşturdu. Mazide kalan o günlerde Britanya'da hâlâ bir "kaliteli basın" bulunuyordu – yani, önde gelen entelektüellerin ve akademisyenlerin

eleştirmen ve deneme yazarı olarak düzenli olarak katkıda bulunduğu iyi gazeteler vardı. Şaşkınlık ve memnuniyet duyduğum bir biçimde, kitap Cambridge'in ünlü antropoloğu Edmund Leach, İrlandalı seçkin siyaset adamı ve siyaset tarihçisi Connor Cruise O'Brien, ayrıca Jamaikalı yetenekli Marksist Winston James'ten olumlu eleştiriler aldı. Kuşkusuz, bu isimler Britanya'da uzun süredir milliyetçilik üzerine devam eden tartışmaya aşinaydı, dolayısıyla benim yaptığım katkıyı "bir yere oturtabiliyorlardı".

Kitap ABD'de tamamen görmezden gelindi. Bir bakıma mantıklı olan da buydu çünkü kitabı öncelikle Amerikalılar için yazmamıştım. Ayrıca ABD'de ulusal çapta kaliteli basın pek yoktu. Bununla birlikte, *American Political Science Review* gibi mesleki bir dergide yazan ve eski bir Avrupa göçmeni olan bir siyasetbilimci kitapla ilgili bir eleştiri yazısı yazdı. Kitabı, dikkat çekici başlığına karşın değersiz gördü.

Bu durum, 1980'lerin sonlarına doğru Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle hızla değişmeye başladı. Her imparatorluk gibi Amerikan imparatorluğu da düşmanlara ihtiyaç duyar. "Tehlikeli milliyetçilikler" (Amerikan milliyetçiliği elbette buna dahil edilmiyordu) ortaya çıktı ve "komünizm tehdidinin" buharlaşmasından sonra oluşan boşluğu doldurdu. Dün gibi hatırlıyorum; bir gün, Sovyet çalışmalarının önemli merkezlerinden biri olan Kennan Enstitüsü'nün üst düzey bir yetkilisi beni aradı ve telaşla konuya girdi. Enstitüde bir konuşma yapmak üzere uçağa atlayıp gelmem için ricada bulundu. Nedenini sorunca (çünkü Sovyetler Birliği veya Rusya hakkında çok az şey biliyordum), beni şaşırtan bir cevap verdi: "Sovyet çalışmalarının sonu geldi, artık para alamıyoruz, öğrencilerimiz iş bulamıyor. Bugün eski Sovyetler Birliği'nde milliyetçilik her şey haline geldi ve enstitümüzde bu milliyetçilikleri çalışmış hemen hiç kimse yok. Yeniden ayaklarımız üzerinde durmamız için bu ülkede bize yardımcı olabilecek birkaç kişiden birisiniz." Gitmedim.

Durumu değiştiren ikinci bir faktör, *Hayali Cemaatler*'in daha ziyade dilden dile yayılarak tarih, sosyoloji, antropoloji ve –garip belki ama– İngiliz edebiyatı ve karşılaştırmalı edebiyat alanlarında

rağbet görmesi, ayrıca yaygın bir şekilde lisansüstü düzeyinde ders kitabı olarak okutulmasıydı. Siyaset bilimi belirgin bir istisna oluşturuyordu ama sonunda o da öğrenci talebine cevap vermek zorunda kaldı ve –o zamana kadar ABD'de hiçbir yerde verilmemesi şaşırtıcı olan– milliyetçilik dersleri açıldı. Sonuç olarak, ellili yaşlarımda kendimi büsbütün farklı bir konumda buldum. Birdenbire "teorisyen" oldum; artık yalnızca bölgesel araştırmalar uzmanı değildim. Hatta, daha önce hiç böyle bir niyetim olmamışken, ısrarla "milliyetçilik teorisi" üzerine bir lisansüstü dersi vermem istendi. Bu dersi alan öğrencilerin yalnızca siyaset biliminden değil, tarih, antropoloji, karşılaştırmalı edebiyat ve sosyolojiden de gelmesi beni sevindirdi.

"Milliyetçiliğin Teorisi ve Pratiği" dersi vermek oldukça keyifliydi çünkü dersimde genç antropologlar Rousseau, siyasetbilimciler on dokuzuncu yüzyıla ait bir Küba romanı, tarihçiler List iktisadı, sosyologlar ve karşılaştırmalı edebiyatçılar Maruyama Masao okumak zorundaydı. Maruyama'yı seçmemin nedeni onun bir siyasetbilimci, Asyalı/Japon, birçok alanda eğitim almış, ince bir mizah anlayışına ve tarih bilincine sahip son derece zeki bir adam olmasıydı. Bereket versin ki Maruyama İngilizceye çevrilmişti. Tahmin ettiğim üzere, öğrenciler o kadar profesyonelce eğitilmişlerdi ki birbirlerinin akademik terminolojilerini, ideolojilerini veya teorilerini tam olarak anlamıyorlardı. Öğretmen olarak benim görevim ise akademik iletişimin önündeki bu engelleri yıkmaktı.

Tam o sıralarda "disiplinlerarası çalışmalardan" söz edilmeye başladı. Sanırım, bu yeni ilginin kökeninde, akademik alanlar ile bölümlerin muhafazakâr kurumsal iktidarı arasındaki bariz uyumsuzluk yatıyordu. Disiplin-temelli bölümlerin çıkarı çoğunlukla statükonun sürdürülmesindedir, akademik alanlarsa bölümlerin mevcut sınırlarına sığmayabilmektedir. Zira akademik alanların dış çizgileri gelişen tarihsel durumlara, toplumun ihtiyaçlarına veya araştırmacıların akademik ilgilerine göre değişebilmektedir. Bu değişkenlik özellikle çağımız için geçerlidir çünkü toplumsal, ekonomik, siyasal ve teknolojik değişimler her yerde kendini göstermektedir. Nitekim uyumsuzluklar ortaya çıkmakta, üstelik artmaktadır. Öte yandan, di-

siplinlerarasılığın yükselişinin farklı disiplinlerden parçaların birleştirilmesi gibi başka göstergeleri de vardı. Kültürel çalışmalar ve postkolonyal çalışmalar gibi ilginç alanlar filizlendi. Disiplinlerarası çalışmaların disiplinler ile bölgesel araştırmalar arasında köprüler kurmaya katkıda bulunacağı yönünde iyimser bir fikir de vardı. Ayrıca, "moda" kısa süreli ama önemli bir rol oynadı.

Genel olarak disiplinlerarasılık cazip bir fikir olmakla birlikte, müphemdi, dolayısıyla farklı yorumlara açıktı. Başlıca iki yaklaşımı kabaca şöyle tarif edebiliriz. İlk yaklaşım, "arasında" anlamına gelen Latincedeki *inter-* ön ekinden yola çıkıyordu; başka bir deyişle, araştırmacılar kendilerini disiplinler "arasında" kalan büyük boşluklara konumlandırıyorlardı. Sözgelimi, Filipin travestilerinin incelikli ve ekseriyetle şiirsel argosunu siyasal, toplumsal, tarihsel ve iktisadi bağlamları içinde çalışmak isteseniz, bu disiplinler kapsamında kalarak söz konusu çalışmayı gerçekleştirebilir misiniz? Yardım alacağınız bir toplumsal cinsiyet araştırmaları disiplini var mı? Neden olmasın? Bu yaklaşımla çalışanlar, amaçları doğrultusunda farklı disiplinlerden ödünç bilgiler kullanarak pek çok ilginç ve değerli malzeme ürettiler ama yaptıkları çalışmalar genelde afaki, anekdotlarla sınırlı ve entelektüel tutarlılıktan uzaktı. Böyleleri için "kültürel çalışmalar" kullanışlı ve prestijli bir şemsiyeydi ama sahiden nitelikli kültürel çalışmalar yapmanın oldukça zahmetli olduğunu kimileri tam olarak anlayamadı.

İkinci yaklaşım ise iki veya daha fazla disiplinin temel çerçeve ve araçlarını sistematik olarak birleştirmek gibi zor bir işi ifade ediyordu. Ancak böyle bir yaklaşım hem her bir disipline vâkıf olmayı hem de bu disiplinlerin kullanılacağı iyi düşünülmüş bir üst-çerçeveyi gerekli kılıyordu. Bu iş ancak gerçekten istisnai zekâların işiydi. David Laitin'in dil siyaseti ve gündelik dil kullanımı hakkındaki üstün nitelikli karşılaştırmalı eseri siyaset bilimi ve sosyal dilbilimin incelikle birleştirilebileceğini göstermek açısından iyi bir örnektir. Elbette, yukarıda kısaca tarif edilen iki "temel yaklaşım" bir yelpazenin iki ucunu temsil etmektedir ve birçok akademisyen ikisinin arasında bir yerde çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Bunların yanında, gençlere ait pek çok araştırmanın planlandığı

ve finanse edildiği entelektüel kültüre de bakmak gerekir. ABD bunun da –uç olmakla birlikte–iyi bir örneğidir. Doktora araştırmalarını destekleyen fonlar genellikle özel vakıflardan ve/veya kamu kurumlarından gelmektedir. Alışılageldik şekliyle, fon elde etmek "mantıklı, derli toplu ve sıkı bir çerçeveye oturan" iyi bir tez önerisine bağlıdır, çünkü bu kurumların jürileri genellikle "disiplinlerin" önde gelen profesörleridir. Öğrencilerin fısıltı gazetesi oldukça hızlı bir biçimde "neyin işe yarayacağını" kulaktan kulağa yaydığı için, bu tür jüri heyetlerinden birinde görev aldığınızda çoğu zaman tez önerilerinin son derece birbirini andırdığını görürsünüz.

Siyaset biliminde, öğrencilerin bir hipotez ortaya atmaları ve bir yıl sonunda bunu doğrulamaları ya da yanlışlamaları istenir. Bu süre sınırlaması kötü bir fikirdir, çünkü az çok zor bir işe girişmek için fazlasıyla kısadır. Bir hipotez talebinde bulunmak da çoğu kez kötü bir fikirdir, çünkü daha baştan yalnızca iki genel cevabın mümkün olduğunu ima eder: evet ya da hayır. Bir öğrenci Meiji döneminde cinsel ideoloji ve pratik konusunda çalışmak istediğini söylese, genellikle kendisine şöyle bir şey söylenecektir: "Cinsel ideoloji konusuna bağlı kal, ilgi çekici bir on yıla odaklan ve kendini Tokyo ile sınırlı tut. Aksi halde asla tezini bitirip bir iş bulamazsın." Finans ve piyasa kısıtları düşünüldüğünde bu tür bir tavsiye mantıksız değildir ama çarpıcı veya iddialı bir çalışmayı özendirmesi pek muhtemel değildir.

İlginç bir araştırmaya başlamanın ideal yolu, en azından benim görüşüme göre, cevabını *bilmediğiniz* bir problemden veya sorudan yola çıkmaktır. Ardından hangi entelektüel araçların (söylem analizi, milliyetçilik teorisi, anketler, vb.) size yardımcı olabileceğine veya olamayacağına karar vermeniz gerekir. Bunula birlikte, sizinle aynı disiplin veya programda çalışması şart olmayan kimi arkadaşlarınızın yardımına başvurmalı, böylece mümkün olduğunca geniş bir entelektüel kültüre sahip olmaya çalışmalısınız. Çoğu kez şansa da ihtiyaç duyarsınız. Son olarak, fikirlerinizin bütünlüğe ulaşması ve gelişmesi için zamana ihtiyacınız vardır. Örneğin, *Hayali Cemaatler* kitabını doğuran araştırma, kendime cevabını bilmediğim sorular sorduğumda başladı. Milliyetçilik ne zaman ve nerede başladı?

Niçin böyle bir duygusal gücü var? Milliyetçiliğin hızlı ve küresel ölçekte yayılışını açıklayan "mekanizmalar" nelerdir? Milliyetçi tarihyazımı niçin çoğu kez mitolojik, hatta gülünç? Konu ile ilgili mevcut kitaplar neden doyurucu olmaktan uzak? Bunların yerine ne okumam gerekiyor?

Yalnızca iki kesin bilgiyle yola koyuldum. İlk olarak, bulacağım cevap kısmen, dünyayı dönüştüren kapitalizmle ilgili olmalıydı. Ancak, Marx matbaa kapitalizmini pek dikkate almamış, Elisabeth Eisenstein gibi sağlam akademisyenler ise matbaaya dikkat kesilmiş ama kapitalizme pek eğilmemişti. Yani? İkinci olarak, bulacağım cevap kısmen de milliyetçiliğin kadim etnik kümeleşmelerden doğduğu yönündeki standart Avrupa düşüncesinin reddini içermeliydi; zira bu düşünce ne Kuzey ve Güney Amerika'daki erken milliyetçilikleri ne de Üçüncü Dünya'daki sömürge karşıtı hareketlere ait geç milliyetçilikleri açıklayabiliyordu. Rory, kapitalizm ile matbaanın erken evliliğini son derece ustalıkla ve detaylı olarak izah eden Lucien Febvre ve Henri-Jean Martin'e ait *Kitabın Ortaya Çıkışı* adlı başyapıtı okumamı tavsiye etti ve yine Jim Siegel bu kitabı bana verme inceliğinde bulundu. Victor Turner'ın etkileyici eseri ve bilhassa sarsıcı nitelikteki yarı-psikolojik "hac" kavramı ise *Criollo* ve sömürge karşıtı milliyetçiliğin gizeminin anahtarı olarak aradığım ipucunu verdi.

Uzun süredir, Walter Benjamin'in "Tarih Felsefesi Üzerine Tezler" adlı kapalı metnine ve bilhassa "homojen ve içi boş zaman" dediği zor kavrama hayran olmuştum. Ancak bu kavramı kullanmayı düşünmüyordum – ta ki (yine) Jim'den, Erich Auerbach'ın *Mimesis: Batı Edebiyatında Gerçekliğin Temsili* kitabını alıncaya kadar. Bu kitabın en çarpıcı kısımları antikçağ ve ortaçağ üzerine olan kısımlardı çünkü modern dünya için tamamen yabancı bir zaman kavramını gözler önüne seriyordu. Bu kitap beni önce ortaçağ üstadı Fransız tarihçi Marc Bloch'a, ardından David Landes'in zaman ve saatler üzerine o sıralar yayımlanan kitabına götürdü.

Son olarak tam anlamıyla bir rastlantı oldu. Amerika uzmanı bir arkadaşımla gelişigüzel konuştuğumuz sırada söz Harriet Beecher Stowe'un büyük başarı yakalayan *Tom Amca'nın Kulübesi* adlı kita-

bına geldi. Kitabın ülke içinde alımlanışıyla ilgili son derece öğretici bir şey anlattı. Kölelik yanlısı eleştirmenler kitabı –düpedüz yalan olmakla değilse bile– baştan aşağı kurmaca olmakla suçlayıp ağır saldırılarda bulunmuşlardı. Bu eleştiriler Bayan Stowe'u o kadar yaralamıştı ki romanı yazmak için kaynak olarak kullandığı tüm kaynakları içeren koca bir kitap yayımlamıştı. Ne var ki çok az insan bu kitabı ilginç bulup satın almıştı. Bu, bana Emile Zola'nın *Germinal*, Ivan Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar*, Eduard Douwes Dekker'ın *Max Havelaar* romanları ile ilk yayımlandıklarında büyük siyasal etkileri olan diğer birkaç romanı düşündürttü. Bu eserler bugün hâlâ okunur ama meslekten bir tarihçi olmadıkça kimse bu büyük romanların dayandığı "olgular" hakkında okumalar yapmaya istek duymaz.

O halde, kurmacaları bir anlamda gerçeklikten daha gerçek olarak düşünebilir miydik? Eğer öyleyse, nasıl bu denli aşırı-gerçek görünebiliyorlardı? Bu durum yalnızca içerikten dolayı mı böyleydi yoksa romanın içsel biçimiyle de bir ilgisi var mıydı? Etkilendiğim bu bambaşka bilgiler arasından, nihayet Benjamin'in homojen ve boş zaman kavramının imdadıma yetişebileceğini gördüm. Aşırı-gerçek kurmaca paradoksu, milliyetçilik hakkında da bu şekilde düşünmeyi mümkün kılıyordu. Böylece, Alman bir siyasal iktisatçı (Marx), üç Fransız tarihçi (Bloch, Febvre ve Martin), Britanyalı bir antropolog (Turner), Alman bir filoloji bilgini (Auerbach), Amerikalı bir roman yazarı (Stowe) ile Alman bir filozof ve edebiyat eleştirmenini (Benjamin) bir araya getirdim: Hepsi de *Hayali Cemaatler*'in oluşmasında vazgeçilmez önemdeydi ama hiçbiri özel olarak milliyetçilikle ilgilenmiş değildi. Oysa bir araya geldiklerinde, başta kavramaktan âciz kaldığım problemi çözmek için gereken araçları onlarda buldum (diye düşünüyordum).

Kitabımın tam anlamıyla disiplinlerarası olduğu söylenebilir miydi? Üçü de uzun zaman önce ölmüş olan Marx, Benjamin ve Stowe akademisyen değildi; ayrıca Turner bir ihtimal kendini bir disiplinin temsilcisi saysa bile, üçü de akademisyen olan Fransızların ve Auerbach'ın disiplinleri temsil ettiklerini düşündüklerinden emin değilim. Buna karşın, *Hayali Cemaatler*'in disiplinler-üstü bir pers-

pektif geliştirmek gibi bir çabası yoktur. O halde, kitap tek bir disiplinin içinde mi yer alıyor? Tarih içinde yer almadığı kesin, çünkü arşive veya diğer birincil kaynaklara dayanmıyor. Siyaset bilimi mi? Kitabın kaynakçasında yalnızca bir veya iki siyaset bilimi kitabı bulunuyor. Bununla birlikte, kitabın tamamı tek bir siyasal gücü konu alıyor ve kitabın temelini oluşturan çerçeve, karşılaştırmalı siyaset bilimi eğitimi almamın doğrudan yansımasıdır.

Yine de, daha önce işaret edildiği gibi, disiplinlerarası çalışmayı başka bir biçimde düşünmek de mümkündür. Her disiplinin, disiplin olabilmesi için kendisini –zamanla değişseler bile– sınırlara ve belli kurallara sahip olarak tasavvur etmesi gerekir. Disiplinler böylece sanayi toplumu ve sanayi sonrası toplumda işbölümünün giderek artması gibi daha büyük bir mantığa uyar. Sınır inşa etmenin ve içsel kural ve standartlar getirmenin ilkece yanlış bir yanı yoktur; yeter ki bunların, büyük akademik girişim sahasını bir bütün olarak ileri taşımak üzere pragmatik amaçlarla tasarlanmış pratikler olduklarının farkında olunsun.

Sporla analoji kurmak açıklayıcı olur: Tenis oynayacaksanız, yuvarlak bir top ve bir ağ kullanırsınız ve topun büyüklüğüyle, ağın yüksekliğiyle, ayrıca puan kazandığınız, sınırları çizilmiş alanlarla ilgili kurallar vardır. Topa kollarınız, bacaklarınız veya kafanızla vurmanıza izin verilmez. Futbol oynayacaksanız, topun çok daha büyük olması ve keyfi olarak karar verilen belli yükseklikte kalelerin bulunması gerekir; ayrıca kafanızı ve bacaklarınızı kullanabilir, ama ellerinizi kullanamazsınız. Oyun alanınız tenise göre çok daha büyüktür ve sınırları farklı bir biçimde çizilmiştir, ayrıca epeyce ayrıntılı "puan kazanma" kuralları vardır. Öte yandan, bu kurallar da zaman içinde değişim geçirmiştir. Hem tenis hem de futbol oynamayı seviyorsanız her birinin sahip olduğu farklı format ve kuralları bilmelisiniz. Kimse "sporlararası" oyun oynamayı aklından geçirmez ve herkes hangi takdirde oyundan çıkarılacağını bilir.

Bu tür bir bilince akademi içinde çok daha az rastlanır çünkü akademik yaşamın eğlenmekten çok, hakikati aramakla ilgili olduğu kabul edilir (sınırlar ve kurallar bu amaca binaen koyulur). Meslektaşlarıma, siyaset bilimi tarihi üzerine bir ders açmamız gerekti-

ğini ilk önerdiğimde ve kimsenin bunu iyi bir fikir olarak kabul etmediğini gördüğümde, bu direnci pratik kaygılara yormuştum. Böyle bir dersi hazırlayıp verecek kimse bulunmadığını düşünmüş olsalar gerekti. Oysa durumun pek de öyle olmadığı anlaşıldı. Asıl problem "siyaset" ile "bilim" arasındaki ilişkinin nasıl yorumlanacağıyla ilgiliydi. Eğer *siyaset* vurgulanır ve "bilim" paranteze alınırsa, dersin Platon'dan başlayıp sözgelimi Fukuyama'ya kadar gelmesi gerekirdi. Ama tersi yapılacak olursa, bu tarih yüz yıldan eskiye gitmez çünkü "siyaset bilimi" teriminin ortaya çıkışı, kamu yönetimi ile anayasa hukukunun son derece Amerikan bir tarzda birleştirildiği yüz yıl önceki bir bağlama dayanır. Bölüm üyeleri bu konuda fikir birliğine varmanın zor olduğunu düşünmüş olmalı. Teklifim tam bir başarısızlığa uğradı ama kanımca, disiplinleri tanımlayan entelektüel duvarların kökenlerini ve dolambaçlı gelişimlerini öğrencilere tam anlamıyla fark ettirmek için, her disiplin kendi tarihiyle ilgili, nasıl planlanırsa plansın, en azından nitelikli bir ders açmalıdır.

Kuşkusuz, disiplinlerin etrafındaki çitleri yıkmak için alternatif yöntemler bulunmaktadır. Lisansüstü müfredata başka disiplinlerden, hatta tüm standart disiplinlerin dışından, nitelikli ve özellikle yabancılar tarafından yazılmış eserler –zorla da olsa– eklenmelidir. Böylece öğrenciler yalnızca farklı bir teknik söz dağarcığı edinip yeni kavramlar öğrenmekle kalmayacak, aynı zamanda kendi (yani, milli kalıba dökülmüş) disiplinlerine de dışarıdan ve karşılaştırmalı bir biçimde bakma imkânı bulacaktır. Bir diğer yöntem, farklı disiplinlerden ve mümkünse farklı milliyetlerden öğrencileri cezbedecek dersler açmaktır. Tecrübelerime göre, öğrenciler hocalarını dinlediklerinden öğrendikleri kadar, kendi aralarındaki mütalaa ve tartışmalardan da öğrenirler. Öğrencileri yaratıcı düşünceden alıkoyan en büyük engel, milli üstünlük duygusu ile disiplinci miyoplüktan oluşan karışımdır.

Peki okur kitlesi, üslup ve yaratıcılık? Bilindiği gibi lisansüstü öğrenciler eğitimlerine öğretmenleri için yazılı ödevler yazarak başlarlar. Bunun öncesinde, öğrencilerin yazıları kısmen yeteneğe ama ağırlıklı olarak lise ve lisans düzeyinde öğrendiklerine bağlı olarak,

anlaşılır ve hatta şık olabileceği gibi acemice ve karışık da olabilir. Henüz disiplinin içinde değillerdir ve yazılarını genellikle naif de olsa kişisel bir üslupla yazarlar. Yazdıklarını herkes okuyabilir. Ancak, disiplinlerdeki lisansüstü öğrenciler, özellikle profesyonelliğin ileri düzeyde olduğu durumlarda, üsluplarını köklü olarak değiştirirler. Çalışmalarına devam ettikçe, gelecekteki okur profilleri hakkında önemli noktalar keşfederler. Genelde kendilerine söylenen şey, öncelikle kendi disiplinlerinin diğer üyelerine, meslektaşlarına, disipline ait dergilerin editörlerine, potansiyel işverenlerine ve son olarak öğrencilerine yönelik yazmaları gerektiğidir. Kullandıkları üsluptan, hangi meslek birliğine ait oldukları anlaşılmalıdır.

Bu çevrenin etkisi çok güçlü olabilmektedir. Bu etkinin en görünür olduğu noktalar, (mevcut) disiplin jargonunun kullanılması, okuru aydınlatmayan ve üyelik ritüellerini yerine getirmekten ibaret olan önceki çalışmalara haddinden fazla atıfta bulunulması, ayrıca bir tür kısırlaşmış ve standartlaşmış dile riayet edilmesidir. Onlara, geniş ve genel olarak eğitimli bir kitleye yönelik yazıyor olmanın kaçınılmaz olarak basitleştirmeyi, "popülerleştirmeyi" ve teknik sofistikasyondan uzaklaşmayı –yani, oldukça kolay anlaşılır olmayı– gerektirdiği söylenmektedir. Ayrıca er geç yazacakları kitapların ticari yayınevlerindense, üniversite yayınevlerinde basılması gerektiğini öğrenirler; bu da yayım öncesi eleştirmenlerin dışarıdan kimseler değil, kendilerine benzer kişiler olmasını sağlar. Böylece bilerek ya da bilmeyerek, çoğu kez lise ve üniversitedeyken kullandıklarından çok daha kötü bir nesir üslubu benimsemeleri teşvik edilir. Birçokları emekli oluncaya dek bu şekilde yazmaya devam eder.

Dahası, çoğu üniversitede disiplin bölümlerinin gündelik iktidarı, üyelerin kendilerini fazla ciddiye almalarına neden olur. Öyle ki –ruhun düşmanı addettiği bedene boyun eğdirmeye azmedip kendini cezalandıran ortaçağ keşişlerinin çilelerine dayanan bir tarihi olan– "disiplin" sözcüğünü kesinlikle daima büyük D ile yazmak gerektiğini düşünürsünüz. Bu bakımdan, "ciddiyetsizlik" ve konu dışı arasözler uygun görülmez. Ben bu konuda dersimi Cornell'e geldikten epeyce sonra aldım. Henüz bir lisans öğrencisi gibi düşündüğümden, ilk yazdığım ödevlerde ana metinde fıkra ve iğnele-

melere, dipnotlarda ise yaptığım okumalarda hoşuma giden anekdot ve arasözler ile kişisel yorumlara yer veriyordum. Hocalarım, bu tarzda yazmayı bırakmam için beni kibarca uyardılar: "Akademik çalışma ciddi bir iştir, anekdot ve fıkraların pek akademik bir değeri yoktur, ayrıca kimse senin 'kişisel düşüncelerinle' ilgilenmez." Bu tavsiyeyi kabullenmekte gerçekten zorlandım, çünkü önceki okullarımda her zaman için, yazıda ne yapıp edip kaçınılması gereken şeyin "yavanlık" olduğunu öğrenmiştim. Sonraları bazen ciddiyetten uzak bir şekilde şöyle düşünüyordum: "Geleneksel Çin ayak sıkma pratiğinin nasıl bir eziyet olduğunu şimdi anlıyorum." Ama en sonunda, hiç değilse kadro aldıktan sonra, kurtuldum. Nitekim (muteber bir biçimde Cornell University Press tarafından yayımlanan) *Java in a Time of Revolution* (Devrim Zamanında Cava) kitabım hiçbir fıkraya yer vermez, az sayıda arasöz ve çok az "kişisel yorum" barındırırken; ("ticari bir biçimde" Verso tarafından yayımlanan) *Hayali Cemaatler* bunlarla dolup taşmaktadır.

Şurası açık ki lüzumsuz yükseklikteki disiplin duvarlarını yıkmak bir akademisyenin yazılarını geliştirir, yavanlığı azaltır ve çok daha geniş bir okur potansiyeline kapı aralar. Bu, "seviyeyi düşürmek" anlamına gelmez. Joseph Schumpeter, Marc Bloch, Maruyama Masao, Eric Hobsbawm, Ruth Benedict, Theodor Adorno, Louis Hartz ve diğer üslup sahibi büyük yazarların kitapları genelde zordur ama daima büyük bir zevkle okunur.

Arkadaşım Yoshi bu bölümün son sayfasına şöyle bir yorum ekler:

> Roman yazarı ya da akademisyenseniz dille düşünür, kendinizi dille ifade edersiniz. Roman yazarları veya daha genel bir ifadeyle sanatçılar genellikle akademisyenlere göre daha yenilikçi ve yaratıcıdırlar çünkü alışılageldik fikir ve ifadelerin dışına çıkmaları beklenir. Akademisyenler ise bunun tersine, disiplin jargonlarıyla sarılmış ve korunmuş olarak, kaygısızca kendi dünyalarında yaşarlar. Jargonlar aynı anda hem bir lütuf hem de bir bela olabilir. Kullanılmaları, akademisyenler arasında iletişimi kolaylaştırır ve kullanıcılarının mesleki ehliyetini teyit

eder. Bununla birlikte akademisyenlerin fikirleri anlama ve ifade etme biçimini kısıtlayan bir hapishaneye de dönüşebilir. O halde, okur ve üslup meselesi yavanlıktan kaçınma sorunu olmanın ötesinde, yaratıcılık ve yenilik ile yakından bağlantılı bir meseledir. Disiplinlerarası çalışmaların önemi de işte bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Altıncı Bölüm

Emeklilik ve Kurtuluş

1986'DA ABD FEDERAL HÜKÜMETİ yaş haddinden emekliye ayrılma kuralını kaldıran bir yasa çıkardı. Böylece kadrolu öğretim üyeleri için emeklilik uygulamasına son verildi. Ben şanslıydım çünkü Cornell Üniversitesi, 1996'da altmış yaşındayken geçirdiğim kalp krizinden birkaç yıl önce "aşamalı emeklilik" sistemini başlattı. Doktorlarımın tavsiyesi üzerine ve kısmen genç öğretim üyelerine yol açmak amacıyla, bu sistemden yararlanmaya karar verdim. Tam-emeklilik öncesi beş yıl boyunca her akademik yılın yalnızca yarısında ders verdim, yeni lisansüstü öğrenciler kabul etmedim ve tüm idari görevlerimden ayrıldım. Bu dönem süresince yılın yarısını Cornell'de, diğer yarısını Güneydoğu Asya'da geçirmem mümkün hale geldi. O sırada Endonezya'ya giriş yasağım devam ettiği için, Güneydoğu Asya başkentlerine ulaşımı kolay olup Tayvan, Japonya ve Hindistan'a da çok uzak olmayan Bangkok'a yerleşmeye karar verdim. Bu sayede, yazın ve sonbaharda Cornell'in muhteşem kütüphanesinde çalıştığım halde, Ithaca'nın uzun, karanlık kışından ve soğuk güzünden kaçabiliyordum.

Birçok insanın, meslek hayatımın sonlarına yaklaştığımı düşündüğünü iki güzel olayla fark ettim. 1998'de Amerikan Asya Çalışmaları Derneği beni yılın "yaşam boyu üstün başarı ödülüne" layık gördü. Bir arkadaşım, kabul konuşmamda Asya çalışmalarına ve ge-

nel olarak bölge çalışmalarına dair birkaç söz söylemem tavsiyesinde bulundu. Dinleyicilere seslenirken, bölge çalışmaları uzmanlarını diğer disiplinlerdeki akademisyenlerden ayıran şeyin, çalıştığımız yerlerle ve insanlarla kurduğumuz duygusal bağ olduğunu söyledim. Ardından, ne demek istediğimi göstermek için, henüz ergen yaşlardaki Endonezyalı manevi oğullarım Benny ve Yudi'yi platformda yanımda durmaları için hafifçe öne doğru ittim. Salonu dolduran Asya uzmanları bizi samimi alkışlarla karşıladı. Sevinçten ağlamak üzereydim.

2000 yılında, her yıl, Asya araştırmalarına akademik katkı sunanlardan genellikle emekli olmuş veya emekliliğin eşiğine gelmiş birine verilen Fukuoka ödülüne layık görüldüm. Biraz da şans eseri, o yılın büyük ödülü, Suharto diktatörlüğü tarafından Buru sürgün adasında yargısız olarak on iki yıl boyunca zorla tutulmuş olan Endonezyalı büyük yazar Pramoedya Ananta Toer'a verildi. Aslında, Suharto diktatörlüğünün son on yılında Pramoedya bu ödül için defalarca aday gösterilmiş ama Fukuoka, Dışişleri Bakanlığı'ndan, Dışişleri ise Suharto'dan korktuğu için Endonezyalı yazar hak ettiği ödülü alamamıştı.[1] Her şeye rağmen, kendisiyle yıllarca yarı gizli mektuplaşmalarımızın ardından Fukuoka komitesi sayesinde şimdi nihayet birkaç günlüğüne bir arada olma imkânına kavuşmuştuk.

Emeklilik birçokları için, en azından başlangıçta, oldukça sancılı bir dönemdir. Düzenli bir çalışma programı, meslektaş ve arkadaşlarla mutat içkili buluşmalar ve belli aralıklarla gidilen golf sahası gezileri olmaksızın, günler çok uzun gelmeye başlayabilir. Öte yandan, bu konuda öğretmenler ve akademisyenler istisnadır. Artık ders vermiyor olsalar bile, konferanslara katılabilir, konuşmalar yapabilir, makale, eleştiri yazısı, hatta kitap yazabilirler. Ayrıca, birçoğu eski öğrencileriyle irtibatını sürdürür; ne de olsa öğretmen ile öğrenci arasındaki bağ dünyanın her yerinde rastlayacağınız bir şeydir. Emekli akademisyenler bu sayede yeni trendleri takip edebilir, yeni araştırma gündemlerinin peşine düşüp kafa yoracakları yeni prob-

1. Beklendiği gibi ve can sıkıcı bir biçimde, 2000 yılı Fukuoka ödül komitesi, önceki komitelerin korkaklığından hiç söz etmedi.

lemler bulabilirler. Aslında idari işler, kurul görevleri, ders verme, danışmanlık ve kimi zaman araştırma fonlarının başındaki hükümet yetkililerine dalkavukluk etmek gibi işler arasında kaybolan genç meslektaşlarına göre, düşünmek için daha fazla zamanları vardır. Emekliler isterlerse kendilerini disiplinlerin ve kurumların kısıtlarından kurtarıp geçmişte yarım kalan projelerine dönme imkânı da bulabilirler.

2001'de emekli olduğumdan beri birkaç ayrı yoldan ilerledim. İlkgençliğimde hep bir roman yazarı olmayı hayal etmiş ama çok geçmeden bu alanda yeteneğim olmadığını anlamıştım. Oysa *Üç Bayrak Altında: Anarşizm ve Sömürgecilik Karşıtı Tahayyül* (2005) kitabımla sonuçlanan projeye başladığımda çocukluktan kalan edebiyat tutkum canlanmaya başladı. Yine, öteden beri anarşistlere karşı güçlü bir siyasal yakınlık duymuş, üstelik Cornell'deyken lisans öğrencilerine bir süre Bakunin ve Kropotkin dersleri vermiştim. Filipinler tarihinde en çok ilgimi çeken dönemin –on dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılının– hemen hemen, Marx'ın ölümü ile Lenin'in yükselişi arasındaki döneme, yani uluslararası anarşizmin prestij ve nüfuzuyla dorukta olduğu yıllara denk düştüğünü fark ettiğimde ise ilk dönem sömürge-karşıtı milliyetçilikleri "küreselleştirmenin" bir yolunu bulmuş oldum.

Bunun yanında, Filipinler milliyetçi tarihyazımındaki yerlici yönelişten epeyce bunalmıştım. 1960'lardan önce, esasen İspanyol veya Amerikan arşiv kaynakları ile diğer belgelere dayanan bir tür klasik tarihyazımı söz konusuydu. Sonraları, tarihyazımında bu belgelerin taşıdığı kolonyalist ve emperyalist önyargılar eleştirilmeye başladı ve sözlü tarih gibi "kendimize ait kaynaklara" dayalı "yerlici" bir tarih önerisi geliştirildi. Bu içe dönük tarihyazımı, mahkûm edeceği İspanyol kolonyalizmi ve bilhassa Amerikan emperyalizmi hariç, dünyanın geri kalanını önemli ölçüde kapsamdışı bıraktı. Ben ise yavaş yavaş, ilk nesil Filipin milliyetçilerinin Brezilyalı, Fransız ve İspanyol anarşistlerle; Küba milliyetçileri, Rus nihilistleri, Japon romancıları ve liberal solcularıyla; ayrıca Fransız ve Belçikalı avangard yazar ve ressamlarla ve başka milletlerden başka kesimlerle envai çeşit bağlantısı olduğunu keşfediyordum. Bunların birçoğu ara-

sında bağlantı kuran şey, bir mesajın çok kısa bir sürede dünyanın dört bir yanına iletilmesini sağlayan ilk iletişim teknolojisi olan telgraftı.

Sonra aklıma bir fikir geldi ve elimdeki araştırma malzemesini kaleme almanın en iyi yolunun, on dokuzuncu yüzyıl romancılarının –hünerlerini değilse de– yöntemlerini kullanmak olacağını düşündüm: Mekânlar arasında ani geçişler, komplolar, rastlantılar, mektuplar ve farklı dil biçimleri (kurallı dil ile gayrıresmi dili, standart konuşma ile lehçeleri karıştırmak gibi) kullanabilirdim. Bu romancıların her bölüme girift, tereddütlü veya esrarlı başlıklar koyma âdetini öteden beri çok sevdiğim için, ben de akademik tarzın tamamen dışına çıkıp böyle başlıklar kullanmaya karar verdim. Birçok okuru şaşırtan *Üç Bayrak Altında* başlığı bile, çocukken okuduğum romanlara selam duran bir başlıktır. Rory ve ben, G. A. Henty adlı Britanyalı süper emperyalist bir yazarın, erkek çocuklarına yönelik yazdığı, on dokuzuncu yüzyıl sonlarına ait sonu gelmez bir roman serisinin müptelasıydık. Bu romanların olağan kahramanı cesur, erdemli, cinsel yönü olmayan ve serüvenleriyle dünyanın dört bir yanını dolaşan bir İngiliz erkek çocuğuydu (mizah yönü olmamasına karşın Tenten'in atası denebilir). En sevdiğimiz romanlardan biri *İki Bayrak Altında* adını taşıyordu. Romanın sonunda kahraman hem bir İngiliz gemisinde hem de bir Fransız gemisinde kamarot olarak çalışmaya başlıyordu.

On dokuzuncu yüzyıl romanları genellikle bol resimli olurdu. Ben de hayatımda ilk kez, bir romanı andıran akademik çalışmamda çok sayıda resme yer verdim. İnsanda hayranlık uyandıran Suehiro Tettyo'nun üç parçalı takım elbise içinde, sakallı ve kravatlı bir resmini de dahil ettim. Shikoku adasında büyüyen Tettyo, yirmi altı yaşında başkentin liberal gazetesi *Tokyo Akatsuki Shimbun* kadrosuna katıldı ve kısa sürede yükselip gazetenin başyazarı oldu. Gazetesinin, Meiji hükümetinin demokrasi ve ifade özgürlüğü üzerindeki baskılarına getirdiği ağır eleştirilerle ünlendi ve doğal olarak hapse atıldı. İçeride, gençlerin büyük ilgisini kazanan bir roman yazdı. Hapisten çıkınca, Avrupa ve ABD'nin siyasal sistemlerini incelemek üzere yola koyuldu ve onu San Francisco'ya götüren gemide tanış-

tığı kişi Filipin milliyetçi hareketinin lideri, büyük romancı José Rizal'den başkası değildi. Pasifik okyanusu, Amerika kıtası ve Atlantik okyanusu boyunca süren yolculuklarında arkadaş oldular.

Tettyo, Japonya'ya döndükten sonra *Fırtınadan Geriye Kalanlar* adlı bir kitap yazdı. Kitabın –Japon asıllı ama bir süreliğine Filipinler'de yaşayan– kahramanı açıkça Rizal'in cesaret, zekâ ve ızdırabını yansıtıyordu. Tettyo, liberal bir Diet (parlamento) üyesi ve ardından başkanı oldu. Ancak, Rizal Manila'da idam edilmeden yalnızca birkaç ay önce, genç yaşında kanserden öldü.

Gençliğime dönüş yaptığım başka bir konu da yenilenen film tutkum oldu. Bir sürü koşuşturması olan tam zamanlı bir öğretim üyesi olarak, çağdaş filmleri pek takip etme fırsatı bulamadım ve zaten Ithaca gibi ücra bir yer büyük ölçüde Holywood'un boğucu atmosferi altındaydı. Ancak, yarı-emeklilik dönemimle aynı sıralarda, başta büyük Tayvan üçlüsü Edward Yang, Hou Hsiao-hsien ve Tsai Mingliang olmak üzere, İran'dan Kore'ye, Japonya'dan Malezya ve Siyam'a uzanan en kaliteli Asya filmlerinin görkemli yükselişi başladı. Hepsi bir yana, *Blissfully Yours / Mutlu Bendeniz* ve *Tropical Malady / Tropikal Hastalık* filmleriyle üç yıl içinde Cannes'da en iyi iki ödülü alan dâhi Taylandlı yönetmen Apichatpong Weerasethakul kadar ilgimi çeken kimse olmadı. İkinci film birbiriyle bağlantılı iki yarıdan oluşuyor: İlk yarı, genç bir asker ile genç bir köylü arasındaki aşkı işlerken, ikinci yarı, asker ile "kaplan-şaman" haline gelen köylünün ormandaki tuhaf karşılaşmasını konu alıyor.

İronik olan şu ki Apichatpong'un filmlerinin Siyam'da normal ticari gösterime girmesine asla izin verilmemiş ve kendisi Bangkok'ta uzun süre ahmakça sansürlerle mücadele etmek zorunda bırakılmıştır. Bu yüzden ben, zevk için, *Tropical Malady* ve özellikle farklı izleyicilere ait tepkileri (köylüler, kibirli ve cahil Bangkok çokbilmişleri, öğrenciler, orta sınıf aileler, ergenler, vb.) konu alan uzunca bir makale yazdım. Kırsal kesimde yaşayanların, filmi şehirli entelektüellerden daha iyi anladığını ortaya koydum. Makale, Temmuz 2006'da eski öğrencim Mukhom Wongthes tarafından *Silapa Wattanatham* dergisinde "Bu Canavar da Neyin Nesi?" başlı-

ğıyla çevrildi. Üç yıl sonra bu metin "Tuhaf Bir Canavarın Tuhaf Öyküsü: Apichatpong Weerasethakul'un *Sat Pralaat*'ının Tayland' daki Alımlanışları" başlığıyla, James Quandt'ın hazırladığı *Apichatpong Weerasethakul* adlı derlemede yeniden yayımlandı. Daha sonra ben de ahmaklara karşı savaşta usulca yerimi aldım. Apichatpong ile ilk tanışmam ve kısa sürede yakın arkadaş olmam bu sayede gerçekleşti. (*Hayali Cemaatler*'in Tay dilinde çevirisinin akademik olmaktan uzak nefis kapağı yeni arkadaşım tarafından tasarlandı.)

2006'daki askeri darbenin hemen ertesinde Apichatpong'un üne kavuştuğu sıralarda, daha önce benzerine hiç rastlamadığım bir entelektüel, sanatçı ve aktivist Tay kadın üçlüsü görünür olmaya başladı. Kıdemli bir aktivist ve müthiş bir entelektüel olan Idaroong (na Ayutthaya), bana göre Güneydoğu Asya'daki ulusal çapta yayımlanan entelektüel dergiler içinde açık arayla ilk sırada gelen *Aan* (Oku!) dergisini kurup yönetti. Kendisinin yakın iki arkadaşından biri, Londra'da büyüyüp şimdi Westminster College'da mükemmel bir hoca olan ve Güneydoğu Asya'nın bir numaralı avangard sinema yazarı olan May Ingawanij, diğeri ise şimdi ülkesinde önde gelen en etkili toplum eleştirmenlerinden biri olan Mukhom Wongthes'ti. *Aan* dergisi okurları için yazı yazmak istiyordum ama Tay dilinde berbat yazdığım için, bu üç arkadaş İngilizce yazdığım makaleleri sırayla tercüme etti. Bu metinlerden en zoru, Anocha (namı diğer Mai) Suwichakompong'un *Mundane History/Olağan Hikâye* gibi esrarengiz bir ad taşıyan nefes kesici avangard filminin analiziydi. O sıralarda, Tay akademisyenler ile Tay film yapımcıları ve sanatçı çevreleri arasında entelektüel veya başka biçimlerde neredeyse hiçbir ilişki bulunmadığını şaşırarak keşfettim. Bu durum bana oldukça garip geliyor ama konuyla ilgili kimi ilginç şeyler öğrendim. Siyam'da önde gelen akademisyenlerin çoğu prestijli devlet üniversitelerinde çalışıyorlar – diğer bir deyişle, akademisyenler bir bakıma bürokrattır. Yetki sahibi ve çoğu Bangkoklu olan bu akademisyenlerin, yüksek siyasal çevrelere girme olanakları vardır. Kendilerini ulusal seçkin tabakanın bir parçası olarak görürler. Oysa film yapımcıları ve sanatçılar genellikle taşralıdır, yüksek akademik geçmişleri yoktur ve geçim kaynakları fikir ve yetenekleridir. Bu durum,

neden Tay akademisyenlerden çok azının Apichatpong filmlerini izlemiş olduğunu ve adını bile ancak dünya çapında kazandığı ödüllerle duyduklarını açıklayabilir. Aynı durumun muhtemelen Japonya, Kore, Tayvan, Filipinler, Malezya ve Endonezya'da da geçerli olabileceğini düşündüm. (Farklı nedenlerle –örneğin, akademik ve sanatsal profesyonelleşmenin artması dolayısıyla– kısmen Avrupa ve Kuzey Amerika'da da benzer bir bölünme olduğu anlaşılıyor.) Sonuç olarak, hayatım boyunca ilk kez film yapımcısı olan dostlar edindim. Bu deneyim aynı zamanda dünya üniversitelerine teleskobun diğer ucundan bakmamı sağladı. Bir zamanlar bakışımı bütünüyle kaplayan şeyler, şimdi daha uzak ve daha önemsiz görünüyor.

~

Emeklilik dönemimdeki üçüncü ilgi alanım da yine öğrencilik zamanlarıma dayanır. 1962-64 yılları arasında Cakarta'da bulunduğum sırada, en sevdiğim âdetlerimden biri de boylu boyunca uzanan ikinci el kitap sergileriyle ünlü bir caddeye uğramaktı. Kişisel kütüphanem için, oldukça ucuza, ilgi çekici kitaplar toplamak için mükemmel bir zamandı. Bağımsızlıktan sonra Endonezya'da kalan Hollandalılar da nihayet 1957'nin sonunda sınırdışı edildiklerinde, içlerinden birçoğu Hollanda'ya götürmek için fazla hacimli ve ağır olan kütüphanelerini elden çıkarmış. Bir kısmı son derece değerli olan bu kitapların çoğu, artık, yirmi beş yaşın altındaki Endonezyalıların pek azının anlayabildiği Felemenkçeydi. 1960'ların başlarında, enflasyon çok yüksek olduğundan sabit maaşla çalışan insanlar ancak rüşvetle ya da kitap ve dergilerin de olduğu kişisel eşyalarını satarak geçinebiliyordu. Genelde, yaşlı kitap koleksiyoncuları öldüğünde, ebeveynlerinin hobilerine ilgi duymayan çocukları da onlardan miras kalan kütüphaneleri satarlardı.

Bir gün, 1947'de Hollanda işgali altındaki Doğu Cava'nın Malang kentinde yayımlanmış, Tjamboek Berdoeri müstear adını kullanan birinin yazdığı *Indonesia dalem api dan bara* (Kor Alevler İçinde Endonezya) adında sıradışı bir kitap buldum. Yazar kitapta eski sömürge rejiminin son yılı, Japon İşgali'nin üç buçuk yılı ve si-

lahlı Devrim'in ilk iki yılı (1945-47) sırasında yaşadığı deneyimleri kendi ağzından göz alıcı, eğlenceli ve trajik bir biçimde anlatıyordu. Kitap, o büyük kargaşa dönemine dair bir Endonezyalının yazdığı en iyi kitap olma niteliğini bugün bile sürdürmektedir.

Arkadaşlarıma kitapla ilgili sorular sorduğumda, okumak bir yana, içlerinden yalnızca birinin kitabı duyduğu ve onun da "Tjamboek Berdoeri"nin gerçekte kim olduğunu bilmediği ortaya çıktı. Aynı kitaptan bir tane daha edinmeye çok uğraştım ama hiçbir yerde bulamadım. Tjamboek Berdoeri'nin izini sürüp onu günün birinde bulmayı kafama koydum, ama 1972'de Endonezya'dan sınırdışı edilmeden önce buna yetecek ne zamanım ne de ilişkilerim oldu. Fakat, bu durum hiç aklımdan çıkmadı. 1964'te Cornell'e döndüğümde, dünyada başka nüshası olmadığından endişe ettiğimden, bendeki kitabı kütüphanenin nadir kitaplar bölümüne bağışladım. (Aradan kırk yıl geçtikten sonra, uzman kütüphanecilerimiz, biri Canberra'da ve diğeri Amsterdam'da olmak üzere kitabın iki nüshasını daha buldular.) 1999'da nihayet ülkeye geri dönmeme izin verildiğinde, Tjamboek Berdoeri'nin izini sürmeye kaldığım yerden devam etmeye karar verdim ve 1947'de yazılmış müthiş bir kitabın 1963 itibariyle bütünüyle unutulmuş ve bir daha basılmamış olmasının gizemini çözmeye koyuldum.

Cavalı işçi hakları aktivisti arkadaşım Arief Djati'nin yardımlarıyla ve birçok başarısız girişimin ardından, sonunda Tjamboek Berdoeri'nin kim olduğunu keşfettim: Hollanda sömürge yönetiminin son yirmi yılının tanınan Çinli-Endonezyalı gazetecisi ve köşe yazarı Kwee Thiam Tjing'di. Arief'le birlikte, Çinli-Endonezyalı bazı arkadaşların yardımlarını da alarak, sömürge dönemini deneyimlememiş çağdaş okurlar için kitaba çok sayıda dipnot ilave ettik ve 2004'te kitabın yeni baskısının yapılmasını sağladık.

Kwee –kendi aramızda ondan *Opa* (Büyükbaba) diye söz ederdik– kuşaklar boyu geriye uzanan Doğu Cava Çinlisi eski bir aileden geliyordu. 1900 yılında doğmuş, dönemin bütünüyle Felemenkçe eğitim veren okullarında eğitim gören az sayıda Çinliden biri olmuş ama koca sömürgede üniversite olmadığı için liseden sonra herhangi bir eğitim almamış. (Hayatının son demlerinde, Hollandalı

ve Avrasyalı okul arkadaşlarıyla sık sık kavga ettiğini hatırlar ve ara ara beyaz bir çocuk dövdüğü halde ceza almayan az sayıda "yerliden" biri olma şansına sahip olduğunu gülerek anlatırmış.) Bir dış ticaret firmasında kısa ve talihsiz bir çalışma deneyiminin ardından, gazeteciliğe yönelmiş ve bu alanda kısa sürede başarılı olmuş. Japonlar gelip de kendi askeri kuruluşlarının himaye ettiği birkaç gazete dışında tüm basın kuruluşlarını lağvedinceye dek çeşitli gazetelerde çalışmış.

Kwee, İşgal süresince ve sonrasında, Japonların kurduğu Tonarigumi mahalle birliğinin başkanlığını yürütmüş. Bu birlik resmi olarak 1940'ta yardımlaşma ve milli seferberlik durumlarına istinaden kurulmuş, köken olarak ise Edo döneminde yine yardımlaşma ve büyük ölçüde resmi makamlar adına casusluk faaliyeti yürüten Gonin Gumi'nin devamı olmuş. (Tüm bu çağrışımlar günümüzde Endonezya dilindeki *Rukun Tetangga* [Yerel Mahalle Grubu] sözünde yaşamayı sürdürüyor.) Hollandalı erkekler tutuklanıp çoğu kez öldürüldüğünde, Kwee onların kadınlarını ve çocuklarını korumak için elinden geleni yapmış.

1947'den sonrası için Kwee'yi büyük ölçüde gözden kaybettik ama 1960'ta kızı, damadı ve torunlarının peşinden Kuala Lumpur'a gitmek üzere ilk kez yurtdışına çıktığını tespit ettik. 1971'de Endonezya'ya dönerek, Suharto tarafından Ocak 1974'te yayını durdurulan Endonezya gazetesi *Indonesia Raya* için tefrika halinde bir otobiyografi kaleme almaya başlamış. Birkaç ay sonra ölmüş. Arief ve ben tefrika edilmiş öyküleri başarılı bir kitap haline getirdik ve 2010'da *Mendjadi Tjamboek Berdoeri* (Dikenli Bir Kırbaç Olmak) başlığıyla yayımladık. Biz araştırmayı sürdürdükçe, Kwee'nin 1947 tarihli başyapıtının kaybolmasının ardındaki esrar aydınlanmaya başladı. Burada ayrıntısına girmeyi gerektirecek denli ilgiye değer iki temel neden saptadık.

Bu nedenlerden ilki *Kor Alevler İçinde Endonezya*'nın sıradışı bir dil bileşimiyle yazılmasıdır. Kitabın temel dili Endonezya dili olmasına karşın, kimi bölümler Doğu Cava'da Çinlilerce kullanılan Cava dili lehçesinde yazılmış ve metne inceden inceye sömürge Felemenkçesi ve Hokkien Çincesinin parodisini yapan söz öbekleri ile

İngilizce, hatta Japonca sözcükler serpiştirilmişti. Kwee'nin kullanmadığı tek dil Mandarindi. Çin harflerini okuyamamakla gurur duyar, kendisini bir Endonezya yurtseveri sayarmış. 1926'nın başlarında, kuzey Sumatra'daki Açelilerin önceki yıl kalkıştığı başarısız ayaklanmayı savunduğu için hapse atılmış. 1926 sonlarında, çiçeği burnunda Endonezya Komünist Partisi umutsuz bir isyan başlatmış ve Kwee, kendisi salıverilirken kadroların Cakarta'daki Tjipinang hapishanesine girişini izlemek durumunda kalmış. 1945'te Endonezya'nın ilk başkanı olacak olan Soekarno'dan birkaç yıl önce, sömürge yönetimi tarafından siyasal nedenlerle tutuklandı.

Tüm bu diller üstünkörü veya rasgele kullanılmış değildi (bu ise kitabın çevrilmesini neredeyse imkânsız hale getirir). Kwee genellikle hiciv amacıyla veya o yıllarda gözlemlediği insanlara ait konuşmaların havasını vermek için diller arasında geçiş yapar. Bu tekniğe bazen şiirsel kaygılarla ya da ağır ironiler yaparken de başvurur. Sözgelimi, bir yerde "*Of Romusha, of Tjaptun*" gibi karmaşık bir ibare kullanır. Burada, Felemenkçe "of" sözcüğünün ikili kullanımı ("ya/ya da" anlamında), Japonca "Romusha" (Japon İşgali sırasında zorla çalıştırılan işçiler) ve Hokkien dilinde "Tjaptun" (on para) sözcüklerinin bir karışımı söz konusu. "Para cehennemde bile en iyi avukatlığı yapar" diyen acı bir söz bu. Bir başka yerde, devrimcilerin, Hollandalılar için casusluk yaptıklarından şüphelendikleri Endonezyalı kardeşlerini işkenceden geçirdiği veya öldürdüğü korkunç bir sahneyi betimler. Kurbanların başlarından çıkan darbe seslerinin metalik *kenong* ve *kempul* (Cava *gamelan* orkestrasındaki ana çalgılar) seslerine benzediğini tüyler ürpertici bir biçimde yazar.

Kitabın kayboluşuyla ilgili ikinci neden, Endonezya Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler'e katılmasının ve uluslararası tanınma sağlayacak modern bir devlet yaratma çabalarının bir sonucuydu. Bir yandan, milli kimliği ve "dünyadaki statüsü" ile gurur duyan yeni devlet, Milli Devrim sırasında dahi dili konuşanların sosyal veya bölgesel kökenine bağlı olarak değişkenlik gösteren Endonezya dilinin tekelci bir biçimini başarıyla kabul ettirdi. Devlet başka dillerin artık, yeni dile bulaşmasına karşı çıkıyordu ve Cava dili bile bu-

na dahildi. Sömürge yönetiminin benimsetmeye çalışıp pek başarılı olamadığı bir iş gerçekleştirildi ve imla sistemi standartlaştırıldı. Böylece Kwee'nin muhteşem kozmopolit çokdilli düzyazısı tasvip edilmez oldu. Diğer yandan, devletin eğitim aygıtı 1950 öncesine ilişkin belli bir tarih anlayışı yayarak, Çinli azınlığın rolünü neredeyse bütünüyle gözardı etti ve Endonezyalılar için destansı, Hollandalılar içinse şeytani bir geçmiş öngördü.

Kwee'nin kitabının bir yurtsever tarafından yazıldığı açık ama aynı zamanda doğruyu yanlıştan ayırabilen bir hümanist tarafından yazıldığı da ortadadır. Kitapta kusursuz, budala, zavallı ve nefret uyandıran Hollandalı; gaddar ve yufka yürekli Japon; rüşvetçi ve cömert Çinli; Endonezyalı fedakâr yurtseverler ve sadist "devrimcilere" rastlarız. Bu son grup, 1947 yazında Hollandalıların Malang'a saldırmasının arifesinde, Kwee'nin bazı akrabalarını da işkenceden geçirmiş ve katletmiştir. 1950'ler ve 60'ların siyasal atmosferinde herhangi bir gruba mensup olan insanlardan çok azı, bu tür dürüst, rahatsız edici ve çetrefilli bir kitabı okumak isterdi. Dolayısıyla, modern bir tabirle ifade etmek gerekirse kitap "kaybedildi". Daha sonra, Suharto rejiminin Çinli topluluk üzerindeki ağır baskısı –basın organlarının kapatılması, okulların faaliyetlerinin durdurulması, yazılarına çoğu alanda yasak getirilmesi ve siyasetin neredeyse tamamından dışlanmaları– bu "kaybetmeyi" daha da derinleştirdi. (Suharto otuz iki yıllık diktatörlüğünde, düşmesinin hemen öncesine kadar asla bir Çinliye bakanlık vermedi. Öte yandan, hiçbir siyasal gücü olmayan bir düzine kadar Çinli milyarder yetiştirdi.) Kwee'nin başyapıtının yeniden yayımlanması, hatta bir ölçüde değerinin anlaşılması ancak rejimin düşmesiyle mümkün oldu.

Şimdilerde, daha önce hiç denemediğim bir şey yazmak niyetindeyim: büyük ölçüde Kwee'nin otobiyografik yazılarına ve 1924 ile 1940 arasında yazdığını saptadığımız birkaç yüz adet makalesine dayanan edebi-siyasal bir biyografi. Çalışmanın temel odağı Kwee'nin edebi ve siyasal faaliyetleri değil, ikisinin iç içe geçen ilişkileri olacak. Amaç kentleşme, kapitalist yayılma, yeni iletişim araçları ve hızla yayılan (kendi kendine eğitim dahil) eğitimle gelen büyük cereyanın o çağda yarattığı "sömürge kozmopolitliğini" yeniden ha-

yal etmektir. Kwee zamanının çoğunu Surabaya'da geçirdi. Bu büyük ticaret ve kıyı kenti Cavalılar, Madurezler, Seyşeller sakinleri, Hollandalılar, Hokkienler, Hakkalar, Kantonlular, Yahudiler, Yemenliler, Japonlar, Almanlar ve Hintlilerle dolup taşıyor ve Müslüman, Hıristiyan, Hindu, Taoist ve Budistlere ev sahipliği yapıyordu. Etkileşime geçme ihtiyacı duyduklarında birbirlerinin dillerinden parçalar alır, ayrıca birbirlerinin gazetelerini okur, birbirleriyle kimi zaman dostça kimi zaman düşmanca ilişkiler kurarlardı. Kültürler ve diller arası yaratıcılık için birçok açıdan mükemmel bir ortam vardı.

2012'de, ilk hali *Aan* dergisinde yayımlanan uzun bir makale olan ve daha sonra Naveen Kishore'nin Kalküta'daki yayınevi Seagull tarafından küçük bir kitap olarak İngilizce basılan *The Fate of Rural Hell: Asceticism and Desire in Buddhist Thailand* (Kırsal Cehennemin Kaderi: Budist Tayland'da Çilecilik ve Arzu) yayımlandı. Hep biraz amatör tarzı antropoloji yapmak istemiştim ve artık bunun sırası gelmişti. Bangkok'a arabayla yaklaşık iki saat uzaklıktaki büyük ve son derece tuhaf bir Budist tapınağını görmek için yaptığım ziyaretlerin ilkini gerçekleştirdim. Başkeşiş tapınağın içinde İslam (beton develer), Japonya Taoizmi ve Mahayana Budizmi, Hindistan Hinduizmi ve hatta ima yoluyla Hıristiyanlığı gösteren semboller inşa etmişti – Siyam'ın Theravada Budizmi'ni ise hepsinin üstüne yerleştirmişti. İşin daha da tuhafı, tapınağın dışında, günahları yüzünden Cehennem'de azap çeken ölülere ait yüzden fazla beton heykel yapmış ve bunları gündüzleri satıcılar, turist otobüsleri ve yiyecek tezgâhlarıyla sarılan bir tür bahçe müzesine yerleştirmişti. Neredeyse tüm heykeller çırılçıplaktı – (genelde tapınaklarda alevli duvar resimleriyle titizlikle örtülen) azaptakiler Theravada inancında bu şekilde aşağılanıyordu. Bundan da tuhafı, başkeşişin ofisindeki iki adet cam kabinden birinde (Tay) bir iskelet, diğerinde Donatello'nun görkemli *Davud* heykelinin bir imitasyonu bulunuyor, kırmızımsı bir külot giydirilen Davud'un büyütülen penisi ise teşhir ediliyordu. Azap çekenlere ait her bir heykelin, temsil edilen karakterin günahlarını açıklayan bir etiketi vardı. Arkadaşlarım May ve

Mukhom hepsini içeren özenli bir liste hazırladılar. En acayip bulgu, kocasını yerli pirinç pişirmeye zorladığı için cezalandırılan köylü bir kadındı. Öte yandan, ahlaksız keşişlere, rüşvetçi polislere, yalancı siyasetçilere, zalim askerlere, günahkâr kapitalistlere, vb. ait hiçbir heykel yoktu. Neden? Tabii ki korkudan.

Başkeşişin ölümünden sonra, başka tapınaklar onu taklit etmeye başladı ve istisnasız hepsi, kimseyi korkutmayan ama kuşkusuz biraz nakit kazandıran Disney türü küçük Cehennemler yarattı. Eski başkeşişin heykelleri ergenler ve yabancı turistler için yavaş yavaş erotizm konusu haline geldi. Kırsal Cehennem tükeniyor muydu? Bana çarpıcı gelen şey, tapınağın içinde Büyük Dinler'e dair tuhaf simgelerin varlığı ve Cehennem Bahçesi'nde azap çeken herhangi bir Hıristiyan, Müslüman, Hindu ya da Taoistin olmayışıydı. Birden, tüm bu dinlerin kendilerine ait ve kesin olarak kendilerine ayrılmış Cehennemlerinin olduğu fikri aklıma geldi: Müslüman Cehenneminde Hıristiyanlar olmayacağı gibi, Hindu Cehenneminde Müslümanlar, Hıristiyan Cehenneminde Hindular vb. bulunmuyor olmalıydı. Eski başkeşişin mimarisi bir bakıma hem diğer büyük dinleri hem de bu dinlerin öte dünyada kendi günahkârlarını cezalandırma sorumluluğunu –her bir dinin kendisine mahsus görüp– tanıyordu. Theravada Budizmi yalnızca kendi inananlarının günahlarıyla meşgul olacaktı.

~

2014'te Cornell Güneydoğu Asya Programı *Exploration and Irony in Studies of Siam over Forty Years* (Kırk Yıl Boyunca Siyam Çalışmalarında Keşif ve İroni) kitabımı, o dönemki direktörümüz Siyam uzmanı Tamara Loos'un derin kavrayışa dayalı giriş yazısıyla yayımlama nezaketi gösterdi. Aynı yıl, Burma'da günümüz ırkçılığının dehşetleri konusunda mükemmel bir gazeteci olan genç İspanyol arkadaşım Carlos Sardiña Galache ve Filipinli birinci sınıf bir profesör olan Ramon Guillermo ile çalışarak, İspanyolcadan ilginç ve eğlenceli bir eser çevirdik: *The Devil in the Philippines According to the Chronicles of the Early Spanish Missionaries* (İlk Dö-

nem İspanyol Misyonerliği Kaynaklarına Göre Filipinler'de Şeytan). Çevirimiz Manila'daki Anvil Yayınevi'nden çıktı. Kitap 1887'de (o zaman yirmi üç yaşında bir gazeteci olan) Filipinler'in folklor araştırmalarının kurucusu Isabelo de los Reyes tarafından yazılmıştı. "Folklor" terimini 1846'da *The Athenaeum* icat etmiş olmakla beraber, dünyadaki ilk bilimsel Folklor Derneği'nin 1878'de Isabelo henüz on dört yaşındayken İngiltere'de kurulduğunu hatırlamakta yarar var. Muhtemelen modaya uyan bir ergen olan Isabelo, bu "bilimin" yeniliğinden etkilenmiş ve Luzon'un çeşitli bölgelerinde saha araştırması yapmaya soyunmuştu.

Çok geçmeden, Almanya, Portekiz, İtalya ve İngiltere'deki Avrupalı folklorcularla ve özellikle Madrid ve Sevilla'daki ilerici İspanyollarla mektuplaşmaya başlar. Folklor biliminin, on altıncı yüzyıldan beri İspanyol sömürgeciliğine egemen olan Katolik tarikatlarına karşı kullanmak için mükemmel bir araç olduğunu keşfeder. Tek yapması gereken, misyoner kroniklerindeki bir yığın "resmi" batıl inancı almak ve rasyonalist yeni bilimin mikroskobu altında – ilginç mitler, mucizeler ve efsanelerden ibaret olarak– paganlık muhayyilesiyle aynı kategoriye koymaktır.

Isabelo, orijinal metnine *El Diablo en Filipinas* (Şeytan Filipinler'de) başlığını koyacak kadar da kurnazdır; bununla, ülkesine Şeytan'ın ancak ilk *conquistador*'larla (İspanyol işgalcilerle) geldiğini ima eder. Yerli nüfusça bilinen çeşitli ruhların hepsinin yerel ruhlar olduğunu ve bu nedenle, onların hiçbir zaman Şeytan olarak anılmadığını belirtir. Oysa –sahip oldukları devasa iktidarlar, muazzam bürokrasileri, karmaşık hiyerarşiler, infazcılar ve dünyanın dört bir yanındaki temsilcileriyle– Papalık ile Roma ve İspanyol Engizisyonları sayesinde, Şeytan'ın da aynı yolu izleyen bir güç olarak hayal edildiğini görmek kolaydır: Şeytan da kendi şeytani bürokrasisine sahip, habis devler, kötü ruhlu cüceler, baştan çıkarıcı denizkızları, cadılar, büyücüler ve hilekâr şamanlar için farklı kademeler kuran bir güç olarak hayal edilir.

Pek tabii, 1890'larda Filipin devrimci milliyetçiliği sömürge yönetimi için bir tehdit haline geldiği için Isabelo tutuklanır. Zincire vurularak gemiyle Barselona'ya götürülür ve onlarca anarşistin iş-

kence gördüğü ve kimi zaman infaz edildiği uğursuz Montjuich Hapishanesi'ne atılır. Bunların birçoğuyla çok iyi arkadaşlıklar kurar ve salıverilerek yurda dönme imkânına kavuştuğunda bavulunda Bakunin, Kropotkin ve Malatesta'nın yanında, Darwin ve Marx'ın eserleri vardır.

Hayatım boyunca, çevirinin zorluğu ve keyfi karşısında hep heyecan duymuşumdur. Ancak, Eka Kurniawan'ın roman ve öykülerinin bildiğim tüm Güneydoğu Asya yazarlarını aşan apayrı bir yeri var. Eserleri Japonca, Amerikan İngilizcesi, Fransızca ve şimdi 2015 yılında Verso tarafından İngiliz İngilizcesine çevrilmiş bulunuyor. Kendisinin anlatı ustalığına olan düşkünlüğümü ve *Lelaki Harimau*' daki (Kaplan Adam) "inanılmaz" düzyazı maharetine duyduğum hayranlığı öğrendiğinde, çeviri konusunda Labodalih Sembiring'e yardımcı olmam konusunda ricada bulundu. Ortak arkadaşımız olan Dalih de romancı ve epeyce bir süre Avustralya'da yaşadığı için iyi bir İngilizcesi var. Bu işe harcadığım dört ay zarfında yılgınlık ve kahkahalarını eksik olmadı. Ben *bahasa Indonesia*'ya tamamen hâkim olduğum gibi gülünç bir zanna kapılmıştım ama her sayfada en iyi *bahasa* sözlüklerini karıştırıp durmam gerekti, Cava dili ve Sunda dili sözlükleri de cabası. (Eka adı geçen son iki dilin arasındaki sınırda bulunan uzak bir köyde doğup büyümüştü). Cümleleri öyle güzel, öyle şiirsel ve incelikliydi ki! Asıl sorun hem yazara hem okura sadık kalarak çeviri yapabilmekti. Okuduğu ilk Avrupa romanı Knut Hamsun'un ürkütücü eseri *Açlık* olmuş, ayrıca Kolombiyalı romancı Gabriel García Márquez'den teknik yönden beslenmişti. Ancak onu hiç bırakmayan hortlaklar çocukluğunda inandığı kırsal gelenekler, doğumundan önceki tüyler ürpertici 1965-66 antikomünist katliamları ve çocukluğunda yaşadığı vahşi kentleşmenin sonuçlarıydı. Karşımdaki en büyük sorun ise bunca uzak olayı aynı derecede korkunç, trajik ve anlaşılır kılmak için, halihazırda kendinden emin bir kent dili olan İngilizceyi nasıl kullanmam gerektiğiydi.

Sonsöz

BİR OKUR GELİŞİGÜZEL SEÇTİĞİ iki düzine kitabın dizinlerine baksa, büyük olasılıkla "talih" diye bir maddeye rastlamayacaktır. Akademisyenler "toplumsal güçler", "kurumsal yapılar", "ideolojiler", "gelenekler", "demografik trendler" ve benzeri kavramlara büyük önem verir. "Nedenler" ve yol açtıkları karmaşık "sonuçlara" da bir o kadar önem atfeder. Bu tarz entelektüel çerçeveler içinde şansa çok yer yoktur.

Ara sıra öğrencilerime takılırım ve içlerinde araba kazası yaşayan kimse olup olmadığını sorarım. Olumlu cevap veren biri olduğunda şunu sorarım: "Kaza derken, tesadüfen olduğunu mu kastediyorsun?" Bu soruya genelde şu minvalde cevaplar gelir: "Evet! Eğer büyükannem mağazada sohbeti uzatıp beş dakika geç çıksaydı, motosiklet sürücüsü ona çarpmadan gidecekti" ya da "Motosiklet sürücüsü, kız arkadaşının evinden beş dakika erken ayrılsaydı, o geçerken büyükannem henüz mağazada sohbet ediyor olacaktı." Sonra şöyle sorarım: "O halde, yetkililerin, Noel tatillerinde yaşanan kazalarda kaç Amerikalı'nın öleceğini öngörürken epeyce isabetli olabilmelerini nasıl açıklıyorsunuz? Diyelim ki ölenlerin gerçek sayısı 5 bin olsun. Yetkililer geçen yıllardaki Noellerin istatistiksel trendlerine bakıp sözgelimi, 32 veya 15000 değil, 4500 veya 5500 gibi bir sayı öngörür. 'Kazalar' hakkındaki bu öngörülerin bu denli isabetli olmasının 'nedeni' nedir?" Ara sıra zeki bir öğrenci, olasılık teorisi ya da "istatistiksel olasılık" diye cevap verir. Peki

"olasılık" hangi bakımdan bir "neden" olarak anlaşılabilir? Bundan yüzyılı aşkın bir süre önce, Emile Durkheim tüm insan eylemleri içinde en çok yalnızlık içeren intiharı çalışırken aynı sorunla yüz yüze gelmişti.

Mesele şu ki gündelik düşüncemizden, talih bir yana, şans ve tesadüfü bile çıkarabilmiş değiliz. Talihsizliklere bir açıklama getirmeye çalışırız: Şundan veya bundan ötürü, şu veya bu şahıs yüzünden şöyle veya böyle bir talihsizlik yaşadım. Talihin ise akademik çalışmalarımıza veya gündelik yaşamımıza nasıl müdahale ettiğini açıklayamayız. Bu yüzden, önceki sayfalarda bir akademisyen ve entelektüel olarak yaşamımı anlatırken, genelde şansımın yaver gittiğini vurguladım: doğum tarihim ve doğum yerim, ebeveynlerim ve atalarım, dilim, eğitimim, ABD'ye gidişim ve Güneydoğu Asya' daki deneyimlerim. Tüm bunlara baktığımda kendimi mağazada kalıp tezgâhtarla beş dakika daha konuşan büyükbaba gibi hissediyorum.

Bununla birlikte, hiçbir şey yapmadan mağazada öylece durursak şansın kapımızı çalacağı yoktur. Şans çoğunlukla beklenmedik fırsatlar biçiminde ayağımıza gelir. Hızla gelip geçtiği anda onu yakalamak için yeterince cesur ya da çılgın olmak gerekir. Gerçekten üretken bir akademik hayat için macera ruhu bence şarttır. Endonezya'da nereye gittiğinizi sorduklarında söylemek istemezseniz veya henüz karar vermediyseniz şöyle cevap verirsiniz: *Lagi tjari angin.* "Bir rüzgâr bekliyorum", dersiniz, limandan ayrılıp denize açılan yelkenli bir gemiymiş gibi. Macera ruhu derken, çocukken okumayı sevdiğim kitaplarda anlatılan türden bir maceracılığı kastetmiyorum. Disiplindeki, bölümdeki veya üniversitedeki konumundan memnun bir akademisyen ne limandan ayrılmaya çalışır ne de rüzgâr bekler. Ancak, önemli olan, o rüzgârı aramaya hazır olmak ve gittiğiniz yöne estiğinde rüzgârın peşinden gitme cesareti göstermektir. Victor Turner'ın hac metaforuyla anlatmak gerekirse, hem fiziksel hem de ruhsal yolculuklar önemlidir. Jim Siegel bir keresinde bana şöyle demişti: "Arkadaşlarım ve tanıdıklarım içinde kendi alanıyla alakasız kitaplar okuyan tek kişi sensin Ben." Bunu büyük iltifat kabul ettim.

Akademisyenler, özellikle genç akademisyenler, değişen akademik çevreleriyle ilgili olabildiğince çok şey bilmek durumundadırlar, çünkü onlara büyük ayrıcalıklar sunan bu çevrenin onları sınırlandırması ya da bir çıkmaza sürüklemesi de muhtemeldir. G8 ülkelerinde profesörler çoğunlukla yüksek maaşlarla çalışır, bolca boş vakit ve seyahat olanaklarını kullanır, ayrıca gazete ve televizyonlar üzerinden halka ulaşma ayrıcalığını değerlendirirler. Ancak genellikle, ülkeyi yönetenlere yakın olma olanağından mahrumdurlar. ABD'de –Kissinger, Brzezinski, Summers ve Rice gibi– birtakım profesörlerin üst düzey siyasal mevkilere geldiği doğrudur ama bin dört yüz üniversitesi olan koca ülkenin başkentinde birinci sınıf bir üniversite yoktur. Yoksul ya da orta refah seviyesindeki ülkelerde ise profesörlerin maaşları genelde daha düşük ama sosyal statüleri ve medyaya erişim olanakları daha yüksektir. Ayrıca, özellikle başkent üniversitelerinde çalışanlar yönetim çevreleriyle yakın ilişkiler kurma imkânına sahiptir. Her iki çevrede de profesörlerin geleceği –farklı nedenlerle de olsa– sağlam bir biçimde güvence altına alınmıştır. Yüksek maaş almaları ve sağlam güvencelerle donatılmaları "akademik özgürlüğü" koruma ve profesyonelliği sağlama gerekçelerine bağlanır. İlk iddia, profesörler söz konusu özgürlüğü hayata geçirdikleri sürece sağlam ve klasik bir gerekçedir, ancak bunun her zaman gerçekleştirildiği söylenemez. İkinci iddia ise daha yeni ve daha kuşkuludur, çünkü profesyonellik kıdemli profesörlerin belirlediği vasıfları taşımaya, disiplinle ilgili uzun süren bir çıraklığa ve meslek dışından kültürlü insanlar için anlaşılması giderek güçleşen bir jargona dayanır. Kaldı ki meslekler kapılarını dışarıya kapatmakla maluldur ve bu yaklaşım çoğunlukla muhafazakârlığa, konformizme ve tembelliğe yol açar.

Profesyonellik aynı zamanda yükseköğretim anlayış ve uygulamasında görülen değişimlerle el ele gidiyor. Etkin devlet müdahalesi kendini giderek her yerde hissettirmeye başlıyor. Çünkü politika yapıcılar öğrenci ve öğretim üyesi alım, işleme ve üretimini "emek piyasasında" oluşan "personel ihtiyacına" göre ayarlamaya, ayrıca demografik trendleri dikkate alıp müdahalede bulunmaya çalışıyor. Araştırma burslarını devletin izlediği politikalara endekslemeye ça-

lışan devletler çoğalıyor. (Sözgelimi bugün ABD'de "terörizm araştırmaları" ve "İslami araştırmalara" dökülen paranın haddi hesabı yok, ama bu paranın çoğu vasat veya mekanik çalışmalarla israf edilecek.) Şirketlerin doğrudan veya dolaylı, yararlı veya zararlı müdahaleleri ise sosyal bilimler ve insan bilimlerinde bile bir süredir etkisini giderek artırıyor.

Profesyonelleşmenin etkisi lisans düzeyinde de görülüyor. Bunun sonucunda, on sekiz ile yirmi bir yaş arasındaki gençlerin geniş ve genel bir entelektüel kültür edinmeleri gerektiğini öngören eski yaklaşım düşüşe geçmiş ve öğrenciler lisans yıllarını esas olarak işgücü piyasasına bir hazırlık olarak görmeye başlamış bulunuyor. Bu süreçlerin geriye çevrilmesi, hatta yavaşlatılması büyük olasılıkla zor olacaktır. Bu ise üniversitelerin ve mensuplarının içinde bulundukları durumun tam anlamıyla bilincine varmalarını ve eleştirel bir yaklaşım geliştirmelerini her zamankinden daha önemli hale getiriyor. Pratiklikten uzak ve muhafazakâr olsa da eski anlayışın hâlâ güçlü olduğu bir çağda büyüdüğüm için kendimi çok şanslı sayıyorum. *Hayali Cemaatler* bu anlayışın sağladığı bir zeminde ortaya çıktı. Günümüz üniversitelerinde bu tarz bir kitap yazmak için gereken birikimi elde etmek daha düşük bir olasılık.

Devletin Soğuk Savaş ideolojisine ve önyargılarına uyma yönünde ağır kurumsal baskıların yaşandığı 1950'lerin Amerikası'nda, açık arayla en cesur, en komik ve en zekâ dolu çizgi roman Walt Kelly'nin *Pogo*'suydu. Florida bataklıklarında geçen çizgi romanda tehlikeli politikacılar, oportünist entelektüeller, apolitik safdiller ve iyi kalpli ama gülünç ortalama Amerikan yurttaşları hayvan karakterlerle karikatürleştiriliyordu. Gerçekten ince düşünceli tek karakter, çizgi romanın asıl kahramanı zararsız küçük Pogo'ydu. Kelly ustalığını gösterip bu hayvancığa şöyle bir çarpıcı ifadeyi söyletiyordu: "Düşmanla karşı karşıya geliyoruz ve kendimizi görüyoruz." Bence günümüzde akademisyenlerin en büyük ihtiyacı işte bu şüpheci ve özeleştirel duruştur. Siyasetçilerden, bürokratlardan, şirket yöneticilerinden, gazetecilerden ve medya şöhretlerinden nefret etmek en kolay iş. Parçası haline gelip kanıksadığımız akademik yapılara karşı entelektüel mesafe almaksa o kadar kolay değil.

Genç akademisyenler etkileşim halindeki iki süreç olarak milliyetçilik ve küreselleşmeyi ufuk daraltıcı ve sorunları basitleştirici yönleriyle ciddi bir biçimde ele almak durumunda. Bu bakımdan, kitaba son vermeden önce, milliyetçilik konusunda Avrupa'nın ayrıksı durumuyla ilgili birkaç söz söylemek isterim.

Avrupa en parlak devirlerini yaşarken dünyanın başka yerlerine göre benzersiz ve paha biçilmez iki entelektüel avantaja sahipti. Bunlardan ilki, Avrupa'nın antik Yunan-Roma uygarlığının bilinçli bir mirasçısı olmasıdır. Roma İmparatorluğu –uzak bir çağa ait olmasına karşın– günümüz Avrupası'nın büyük bir kısmını uzun süreler yöneten tek devletti. Ancak, "Avrupalı" bir devlet olduğu söylenemez çünkü Akdeniz kıyılarının tamamı, bugünkü Mısır ve Sudan'ın büyükçe bir kısmı ve Ortadoğu'nun çoğuna hükmetmiş ama İrlanda, İskandinavya veya Kuzeydoğu Avrupa'nın büyük bölümü hükümranlığı dışında kalmıştı. Üstelik zaman içinde Akdeniz dünyasının farklı yerlerinden gelen imparatorları olmuştu. Ne Avrupalı bir devlet veya milletin ne de çeşitli Hıristiyan mezheplerinden birinin bu sıradışı idari örgütün tek mirasçısı olma iddiasında bulunmasına imkân vardır. İmparatorluk –İtalya açısından bile– hiçbir milliyetçi sahiplenmeye imkân tanımamaktadır. Bu noktada, antik uygarlığın kolayca millileştiği Çin, Japonya, hatta muhtemelen Hindistan'la büyük bir farklılık söz konusudur. Japon adalarının antik tarihi bu adaların Çin anakarası ve Kore yarımadasıyla kurduğu ilişkilerden soyutlanamaz olduğu halde, "Japon tarihi" tarafından millileştirilebilmektedir.

Bunun da ötesinde, Yunan-Roma antik kültürünün olağanüstü felsefi ve edebi ürünleri önemli ölçüde erken modern döneme ulaşabildi. Bu aktarım Batı'daki keşiş hayatı süren müstensihler ile Bizans hâkimiyeti altında yaşayıp Yunanca bilen Hıristiyan Arap kâtipler sayesinde gerçekleşti. Söz konusu eserlerin Arapça çevirileri zaman ilerledikçe "Mağrip" ve İberya'daki Müslüman düşünürlerin Aristoteles düşüncesini özümseyip "Avrupa"ya aktarmasını sağladı. Bu miras "Avrupa"nın Hıristiyan Avrupa için radikal yabancı olan dünyalara (Yunan ve Roma) erişimini mümkün kıldı. Böylece çok-

tanrıcı dinsel inançlar, kölelik, felsefi şüphecilik, Hıristiyan öğretilerine aykırı cinsel ahlak anlayışları, kişilik oluşumunu hukukun temellerine bağlayan düşünceler, vb. ile temas kuruldu. Bu dünyalara doğrudan erişim sağlamak ise farklı nedenlerle zor ve yabancı iki dilde yetkin olmaya bağlıydı. Kendine ait bir yazı sistemi olan Eski Yunanca, bugün Ortadoğu dediğimiz topraklar ve Mısır'da kullanılan dillerin yoğun etkisi altındaydı. (Bir çeşit Yunanca modern zamanlara kadar geldi ama Bizans Hıristiyanlığı ve yüzyıllar süren Türk-Osmanlı hâkimiyeti altında büyük değişimlere uğradı.) En gelişkin çeşitleriyle Eski Latince ise gramer ve sözdizimi bakımından günümüz Avrupa dillerinin tamamından çok daha zor ve karmaşıktı. Üstelik zamanla "ölü dil" haline geldi. Kısacası eski Yunanca ve Latince Avrupa ülkelerinden herhangi birine ait değildi.

Tüm bu nedenlerle (ve saymadığım başka sebeplerle) yirminci yüzyıl ortalarına kadar Yunan-Roma antik kültürü Avrupa entelektüel ve edebi hayatına Farklılık ve Tuhaflık getirdi. Farklılık ve Tuhaflığa ilişkin bu farkındalık tıpkı saha araştırmasında olduğu gibi bir entelektüel merak geliştirdi ve görelileşmeyi mümkün kıldı. Antik Yunan'da kent devletleri ve demokrasi vardı. Avrupa tarihindeki devletlerin en büyüğü olan Roma İmparatorluğu'nun ise kalıntıları Avrupa'nın geneline dağılmıştı ve nereden bakılırsa bakılsın büyüklüğü anlaşılabiliyordu. Yunan-Roma antik uygarlığında edebiyat, tıp, mimari, matematik ve coğrafya ortaçağ Avrupası'na göre bariz biçimde daha gelişkindi. Üstelik tüm bunlar Hıristiyanlık öncesi uygarlıklara ait –başka bir deyişle "mesihçi zaman" kavrayışının ortaya çıkışını önceleyen– ürünlerdi. Çin ve Japonya uyguladıkları "kapalı kapı" politikasıyla Farklılık ve Tuhaflığın önünü almaya çalışırken, Avrupa antik kültürü onu el üstünde tutarak bilinçli olarak kendisi için entelektüel miras kabul etti.

Günümüzde öğrencilerin Platon ve Aristoteles, Sofokles ve Homeros, Cicero ve Tacitus okuyabiliyor olması gayet güzel bir durum ama metinleri genelde –kanıksadıkları gündelik ulusal dildeki– çevirilerinden okudukları için Farklılık ve Tuhaflık ciddi ölçüde etkisini yitiriyor. Öte yandan, Mısırlı öğrenciler hiyeroglifleri okuyamıyor; Arap öğrencilerin Aristoteles'i Hıristiyan atalarının yaptığı ilk

çevirilerden okuması pek mümkün olmuyor; ayrıca, Pali dilinde yazılmış Budist metinlerini okuyabilen çok az Japon veya Çinli bulunuyor.

Avrupa'nın entelektüel bakımdan diğer büyük avantajı ise topraklarının küçük olması; coğrafi ve kavramsal sınırlarının az ya da geçirgen olması; ayrıca küçük ve orta ölçekli bir dizi akraba siyasal topluluk arasında askeri, iktisadi ve kültürel rekabetin yaşandığı bir tarihe sahip olmasıdır. Özellikle, matbaa kapitalizmi ve Reform hareketlerine sahne olan erken modern dönemden itibaren Avrupa dinler ve yerel dillerle daha da bölündü. Buna silah üretiminde yaşanan teknolojik gelişmeler de eklenince çekişme ve çatışma derinleşti ve rekabetin çeşitli sahalarda yoğunlaşmasına yol açtı. Savaş, seyahat, ticaret ve okuma farklı büyüklükteki siyasal toplulukların düşmanca da olsa sürekli temas halinde olmasını sağladı (En önemlisi, barış zamanları ticari ilişkiler nehir ve limanlar üzerinden alabildiğine sürdürülüyordu). Bunun tipik örneği İngilizlerin Hollandalılarla ilişkisidir. Bugün çoğu İngiliz, İngilizcedeki yüzlerce sözcüğün büyük *Oxford İngilizce Sözlük*'ün tasnifinde görüldüğü üzere Eski Felemenkçeden geldiğini bilmez. Oysa "Hollandalı cesareti" (sarhoşluğun verdiği cesaret) "Hollandalı hesabı" (hesabın yarısını yemeğe davet ettiği kadına ödetmek) ve "Hollandalı karılar" (uyku rahatlığı için kullanılan destek yastıkları) gibi hasmane ifadeleri bolca kullanırlar.* Öte yandan, ölü bir dil olan Latince özellikle matbaa kapitalizminin başlamasıyla Avrupalı entelektüellerin birkaç yüzyıl boyunca birbirleriyle temas halinde olmasını sağladı. Hareketli tipte modern matbaanın on beşinci yüzyıl ortalarında icat edilişinden yaklaşık iki yüzyıl sonra, Latince basılan kitap sayısı her bir yerli dilde basılan kitaplardan daha fazlaydı. Çünkü Latince Avrupa entelektüellerinin çoğunun anladığı bir dildi. Hobbes ve Newton eserlerini Latince yazıp yayımladıkları için Avrupa'nın geneli üzerinde etkili olabilmişlerdi.

Farklılık ve Tuhaflık, çekişme ve çatışmanın ürettiği bu siyasal kargaşanın olmazsa olmazıydı. Rönesans döneminde antik kültürün

* Sırasıyla *Dutch courage*, *Dutch treat* ve *Dutch wives*. –ç.n.

yeniden keşfiyle Kilise'nin Latince üzerindeki tekeli kırıldı. Bu yeni durum ruhban sınıfı dışındaki, Kilise dogmalarından kurtulmuş entelektüellere antik kültürün kapılarını açtı. Bu gelişmeler, antik kültür ve ötesine ilişkin bilgilerini ilerletmek isteyen Avrupa ülkeleri arasında giderek artan bir rekabete yol açtı. On yedinci yüzyılın sonlarına gelmeden önce kimi Fransız entelektüelleri kendi uygarlıklarının üstünlüğünü iddia etmeye başladıysa da hiçbir Avrupa ülkesi antik uygarlığın kendi uygarlığından daha üstün olduğunu inkâr etmiyordu. Avrupa ülkeleri uygarlaşma yolunda birbirleriyle rekabet ederken bu uygarlık hakkında daha çok bilgilenme amacı taşıyordu. Gerek savaş gerekse barış dönemlerinde, hiçbir Avrupa ülkesi "Çin merkezciliğin" bir tür Avrupa versiyonu gibi, uygarlığın merkezi olmakla böbürlenemiyor, mağrur bir tavırla en iyi olduğunu öne süremiyordu. Ülkeler arasında (antik kültür bilgisi dahil) kültür, siyaset, küresel coğrafya, iktisat, teknoloji, savaş stratejileri ve taktikleri, vb. sahalarında yenilik, icat, taklit ve aktarımlar hiç durmadan devam etti.

Doğu Asya'da, hatta Güney Asya'da bile hiçbir zaman buna benzer bir durum görülmedi. Doğu Asya'da, gerek Çin gerekse Japonya coğrafi ve kültürel sınırlarını kurdu ve çoğunlukla, katı uygulanan kapalı kapı politikalarıyla "barbar" dış dünyanın içeri nüfuz etmesini engelledi. Diğer ülkelerle siyaset, iktisat, teknoloji ve kültür sahalarında rekabet etme ihtiyacı neredeyse hiç hissedilmedi. Güneydoğu Asya muhtemelen Avrupa'yla paralel yönleri en çok olan bölgeydi. Zira bünyesinde kültür, dil, etnisite ve din çeşitliliği barındırıyordu. Bu çeşitlilik, (sık yaşanan siyasal kargaşaları açıklarken söylendiği gibi) tarihte bölge çapında hâkimiyet kuran bir imparatorluğun olmamasıyla ve bölgeye gelen farklı Avrupa güçlerine ait sömürge yönetimleriyle daha da arttı. Güneydoğu Asya, ticaret üzerinden dış dünyaya açık oluşu bakımından da Avrupa'ya benziyordu.

Avrupa, Roma'dan sonra hiçbir zaman tek elden yönetilmediği için orta ve küçük ölçekli birçok devlet arasında çatışma, işbirliği, ticaret ve entelektüel alışverişe sahne oldu. Yine aynı nedenle, genelde despotik hanedan yönetimlerine karşı aşağıdan yükselen dilsel/etnik milliyetçiliğin doğuşu için uygun bir zemin haline geldi. Avrupa milliyetçiliği temel fikirlerini Amerikaların *Criollo* milli-

yetçiliğinden almakla birlikte, *Criollo* öncüllerin yabancısı olduğu erken on dokuzuncu yüzyıl Romantizminden çokça etkilenmişti. Bu tür bir milliyetçiliğin, öne çıkan şairler, romancılar, oyun yazarları, besteciler ve ressamlar için büyük bir çekiciliği vardı. Bu milliyetçilik halka dayalı diğer milliyetçiliklerin, halkın despotik hanedanlardan kurtuluşu yolunda kardeş hareketler olduğunun gayet bilincindeydi ve (kuşkusuz her zaman olmasa da) onlara karşı bir dayanışma duygusu besliyordu. Bu dayanışma sonraları Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler ve başka bazı biçimlerde kurumsal görünümler kazandı.

Ne var ki yirminci yüzyılda yaşanan dünya savaşlarının ardından genç milliyetçiliklerin birçoğu, genelde yaşlı devletlerle evlendi. Çağımızda milliyetçilik gerek devlet gerekse devlete bağlı ordu, medya, okul, üniversite, dinsel teşkilatlar ve benzer kurumlar için etkili bir araç haline geldi. Araç ifadesinin altını çiziyorum çünkü devletin temel mantığı *hikmet-i hükümet* olarak kalmaktadır – böylece devletin beka ve iktidarı özellikle yurttaşlardan üstün tutularak sağlama alınmaktadır.[1] Dolayısıyla çağımızda milliyetçilik kolaylıkla, baskıcı ve muhafazakâr güçlerin denetimine girmekte ve hanedan karşıtı erken dönem milliyetçiliklerin aksine, başka milletlerle dayanışmaya pek yönelmemektedir. Bu araçlaşmanın sonuçlarını birçok ülkede görmek mümkün. Asya'daki örnekler için Çin, Burma, Kuzey ve Güney Kore, Siyam, Japonya, Pakistan, Filipinler, Malezya, Hindistan, Endonezya, Kamboçya, Bangladeş, Vietnam ya da Sri Lanka'da ulusal tarihe ilişkin devlet destekli mitlere bakmak yeterli. Bu araçlaşmanın amacı, sorgulanmamış, aşırı duyarlı bir taşralılık ve dar kafalılık yaratmaktır. Genel göstergeleri ise tabular (şunu yazma, bunu konuşma!) ve bu tabuları pekiştiren sansürün varlığıdır.

Uzunca bir süre, birbirinden farklı –anarşist, Leninist, Yeni Solcu, sosyal demokrat– sosyalizm biçimleri ilerici, özgürlükçü bir milliyetçiliğin serpilip gelişebileceği "küresel" bir çerçeve sundu.

1. Yine de çağımız milliyetçiliğinde özgürleştirici ve eşitlikçi öğenin gücü yadsınamaz. Aksi takdirde sözgelimi kadınların, etnik azınlıkların, gey ve lezbiyenlerin konumlarına ilişkin olağanüstü modern kazanımlar hayal bile edilemezdi.

"Komünizmin" çöküşünden bu yana küresel bir boşluk oluştu. Bu boşluğu kısmen feminizm, çevrecilik, neo-anarşizm ve başka kimi "izmler" doldurdu. Bunların her biri neoliberalizmin kısırlığına ve "insan hakları" müdahaleciliğinin riyakârlığına karşı farklı ve her zaman işbirliğine dayanmayan biçimlerde mücadele verdi. Ancak bu boşluğu doldurmak için uzunca bir süre büyük emek sarf etmek gerekecek. Neler yapılabileceğini araştırıp elde edilen bulguları hayata geçirmek ise genç akademisyenlerin önemli katkılarını bekleyen bir görev olarak durmaktadır.

Hegemonik güçler "insan haklarını" istedikleri gibi başvurabilecekleri evrensel, soyut ve küresel bir değer olarak vazetme eğilimi taşımaktadır. Belli bir ulusun yurttaşları için eşit haklar peşinde koşan yurttaşlık hakları hareketleri ise devlet tarafından kolayca geri çevrilemez. Nitekim ABD'de Siyahlar ve kadınların durumunda görüldüğü gibi, bu hareketlerin gerçekten özgürleştirici değişimler yaratması uzun yıllar almışsa da siyasal ve sosyo-ekonomik hakların genişletilmesinde başarılı olmuşlardır. Bu bakımdan "millet" ve "milliyetçilik" hâlâ kendi içinde birçok imkân taşımaktadır.

Bu açıdan baktığımızda "bölgesel araştırmaların" değerini de anlayabiliriz; yeter ki bunlar çabucak devletin dümen suyuna girmiş olmasın (İsyancı Endonezyalılar devletten *siluman* –korkutucu bir hayalet– diye söz etmeyi severdi), zira devlet siyasal veya ekonomik zorluklarla karşı karşıya kaldığında milliyetçiliği körüklemeye ve kendi halkı içinde kriz duygusu yaratmaya eğilimlidir. Genç Japonların Burma dili öğreniyor olması, keza genç Taylandlıların Vietnam dili, genç Filipinlilerin Korece ve genç Endonezyalıların Tay dili öğreniyor olması gelecek için iyiye işaret. Altında kaldıkları hindistancevizi kabuğundan kurtulmayı öğreniyor ve üzerlerindeki uçsuz bucaksız gökyüzünü görmeye başlıyorlar. Kendine hayranlık hissinden veya narsizmden çıkma imkânı burada yatıyor. Unutmamak gerekir ki dil öğrenmek asla dilsel bir iletişim aracı öğrenmekten ibaret değildir. Aynı zamanda, bizden farklı bir dilde konuşup yazan bir halkın düşünüş ve hissediş tarzını öğrenmektir. Onların düşünce ve duygularının altında yatan tarih ve kültürü öğrenmek, dolayısıyla onlarla empati kurmayı öğrenmektir.

1958'de Cornell'e ilk gittiğimde seminer ödevlerimi daktiloda –dört parmakla– yazmayı çabucak öğrenmem gerekti. Yazıyı diğer öğrencilere dağıtmak için, daktiloda bir tür yeşil jelatin kâğıt üzerine yazardık. Bu kâğıt sayesinde ufak hataları beyaz boyayla siler, ardından metnin düzeltilmiş son halini basit bir teksir makinesiyle çoğaltırdık. Herhangi bir değişiklik yapmak uzun ve meşakkatli bir iş olduğundan, daktiloyla yazmadan önce iyi düşünmek gerekirdi. Çoğunlukla elyazısı müsveddelerden çalışırdık. Bugün artık bilgisayarla çalıştığımız için her şeyi saniyeler içinde değiştirmek ve kopyalamak mümkün. Onca eziyetten kurtulmak büyük bir lütuf ama akılda tutmakta yarar var: İnci, sancılar çeken bir istiridyenin eseridir, dizüstü bilgisayarı olan mutlu bir istiridyenin değil. Bugünkü seminer ödevlerinin üslup bakımından kırk yıl öncekilere göre herhangi bir ilerleme kaydettiğinden emin değilim.

O zamanlar kütüphaneler hâlâ kutsal mekânlardı. Kütüphane raflarının arasına dalıp okuyacağımız kitapların tozlarını alır, kapaklarına özenle dokunur, ciltlerini hafifçe koklar ve sözcüklerin tuhaf, eski yazılışlarıyla karşılaşınca tebessüm ederdik. Sonra işin en güzel kısmına gelir ve sırf öğrenme merakından, aynı raftan rasgele kitaplar alır, en umulmadık şeyleri bulurduk. Tüm bunlar kaynakları nasıl ele alacağımız, değerlendireceğimiz, karşılaştıracağımız, eleyeceğimiz veya yararlanacağımızla ilgili gayriresmi bir eğitimdi. Şans bu öğrenme sürecinin ayrılmaz bir parçasıydı. Sürprizler de öyle.

Bugün kütüphaneler saplantılı bir biçimde her şeyi dijitalleştirmeye çalışıyor. Muhtemelen kitapların bir gün kullanılmaz hale geleceği öngörülüyor. Her şeyi çevrimiçi olarak bulmak mümkün olacak. Tıpkı talih gibi, rastlantı da kayboluyor galiba. Google kendinden sıradışı bir "arama motoru" (*search engine*) olarak söz ediyor. Eski İngilizcede (hâlâ "*to engineer*" fiilinde olduğu gibi) "düzenbazlık" ve hatta "işkence düzeneği" anlamına gelen *engine* sözcüğünü ironi yapmadan kullanıyor. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında basılan bir kitaba dokunmak ile yirminci yüzyıl kitaplarına dokunmanın apayrı iki his olduğunu ne Google anlar ne de ona bel bağlayan öğrenciler bilir. Japon kitapları başka tarzda ciltlenir, Burma ki-

tapları başka. Çevrimiçi olunca, her şey demokratik açıdan eşit bir "girdi" haline gelecek. Sürprize, duyguya, şüpheye yer yok. Öğrenciler Google'a neredeyse dinsel bir inançla bağlı. Google hakkında eleştirel değerlendirmeler mi? Henüz onu öğretmiyoruz. Birçok öğrenci, Google "her şeyi erişilir kılıyor" olsa bile, onun da nihayet bir programa göre çalıştığını bilmiyor.

"Her şeye kolayca erişim sağlamanın" bir sonucu da Google doğmadan çok önce farkına varmış olduğum bir eğilimin hız kazanmasıdır: *Her şeyi akılda tutmaya gerek yok, çünkü "her şeyi" başka yollarla hatırlayabiliriz.* Lisansüstü öğrencisi olduğum dönemde, seminer ödevlerimi daha önce ezberletilen veya rastlantı eseri âşık olduğum şiirlerden yaptığım alıntılarla süslemeyi severdim. Üzerine fazla düşünmeden, sevdiğim şiirleri ezberler; çoğunlukla banyoda, otobüste, uçakta veya uykum kaçtığında kendi kendime bu şiirleri okurdum. Bu yolla ezberlediğim şiirler bilincimin derinlerinde anlamdan ziyade ses, vezin ve kafiye olarak yer ederdi. Üniversite arkadaşlarım bunca ezberi hayranlıkla ve acıma hissiyle karşılardı. "Ne anlamı var ki? Hepsini kitaplarda bulabilirsin!" Haklıydılar ama sözgelimi Rimbaud'nun baş döndürücü *Le Bateau ivre* / Sarhoş Gemi şiirini okurkenki katıksız "duyguyu" Google'da bile bulamazsınız.

2007 yılı dolaylarında Rusya'nın taşra üniversitelerinden gelen genç akademisyenler için ileri bir milliyetçilik dersiyle ilgili katkıda bulunmak üzere Leningrad'a gittim. Onlarca yılın ardından, "Günaydın", "Çok teşekkür ederim" ve "Seni seviyorum" dışında neredeyse Rusça konuşamaz olmuştum. Yine de bir dayanışma göstergesi olarak, Stalinist rejimin başlarında intihar eden bir radikal olan Vladimir Mayakovski'nin güzel bir şiirinin son dörtlüğünü okumaya başladım. Bir anda büyük şaşkınlık yaşadım çünkü öğrenciler hep bir ağızdan bana eşlik ederek şiiri okudu:

Svetit vsegda
Vestit vezde
Do dnei poslednih dontsa
Svetit –

I nikakih gvozdei!
Vot lozung moi –
I solntsa!

Vur ışığını durmadan,
Vur ışığını dört yana,
Tâ derinlerine kıyametin!
Vur ışığını –
Batsın ne varsa başka!
Şiarım budur benim –
Ve güneşin!

Bittiğinde gözlerimden yaşlar süzüldü. Bazı öğrencilerin de öyle. Ezberimizdeki dizeler Google'ın katkılarıyla son verilmekte olan sözlü bir kültürün parçasıydı. Öte yandan, dokunulmadan kalan en az bir birikim bulunuyor – bazen onlarca, hatta yüzlerce yıl gizli bir yaşam süren ve ailelerin tavanarası veya sandıklarda sakladığı, keşfedilmemiş elle yazılmış mektuplar.

Google çok daha uğursuz bir şeyin, yozlaşmış bir İngilizcenin, Amerikan İngilizcesinin küresel hâkimiyetinin –belki de masum– bir simgesi. Bugün ABD'de, temel kaynakçasının tümü Amerikan İngilizcesi olan, Amerika'da yayımlanan teorik eserleri okumak yaygın bir durumdur. Yabancı eserlere atıf yapılacaksa, çoğunlukla eserlerin Amerikan İngilizcesine çevirileri kaynak gösteriliyor; oysa çeviriler Japonca, Portekizce, Korece veya Arapça asıllarından bazen yirmi yıl sonra yayımlanmış oluyor. Adeta Amerikan İngilizcesinde yayımlanıncaya kadar bir değerleri yokmuş gibi bir yaklaşım sergileniyor. Bu durum bütünüyle Amerikan icadı değil, zira Britanya'nın aşağı yukarı 1820 ve 1920 yılları arasındaki dünya hâkimiyetine dayanmaktadır. Ancak Britanya hâlâ Avrupa'nın bir parçasıydı ve Almanca, Fransızca ve İtalyanca olarak yayımlanan kitaplara atıf yapmak bütünüyle olağandı. Günümüzde ise akademisyenler çalışmalarında gittikçe Amerikan İngilizcesi kullanmak zorunda hissediyor kendilerini. Bu tutum özü itibariyle makbul, hatta bilincimizi etkilemediği sürece doğal sayılabilir. Ne var ki farklı ül-

kelerde giderek daha çok akademisyenin Amerikan İngilizcesiyle yazmadıkça uluslararası alanda kabul görmeyeceğini düşünmesine yol açıyor. Aynı zamanda, Amerikalı akademisyenler saha araştırmasında kullanmak zorunda oldukları diller dışında, yabancı dil öğrenme konusunda giderek tembelleşiyor. Bu noktada, ölü dil Latince ile yaşayan dil Amerikan İngilizcesi arasında dağlar kadar fark olduğu görülebilir. Göçmen siyasetbilimci Karl Deutsch belki de haklıdır: "İktidar, dinlemek zorunda olmamak demektir!"

Bu tür bir "küreselleşme" elbette dirençle de karşılaşmaktadır. Bu mücadelede en etkili silah ise milliyetçiliktir. Çeşitli ülkelerde Amerikan hegemonyasına siyasal olarak muhalefet eden binlerce seçkin entelektüel bulunmaktadır ve bunlar ilke olarak yalnızca anadillerinde yazarak ya sadece kendi yurttaşlarına seslenmekte ya da bu dil geniş bir okur kitlesine sahipse (örneğin, İspanyolca, Rusça, Fransızca, Arapça ve diğer birkaç dil) sınırlı bir ulus-ötesi kitleye hitap etmektedir. Birçokları da siyasetle ilgili olmayan nedenlerle anadillerinde yazmaktadır. Kendilerini en iyi, anadillerinde ifade edebiliyorlar veya başka bir dili iyi öğrenmek için fazlasıyla tembeller. Bunlarda hiçbir yanlış yan yok, hatta bu iyi bir şey. Ama bu tutum yabancı iyi okurların bakışına açık olmamak veya dar kafalı milliyetçiliğe düşmek gibi bariz sakıncalar barındırıyor elbette.

Kuşkusuz, milliyetçilik ve küreselleşme bakış açımızı kısıtlama ve meseleleri basitleştirme eğilimi gösterir. Bu nedenle, gerek milliyetçiliğin gerekse enternasyonalizmin özgürlükçü imkânlarının sofistike ve ciddi bir biçimde harmanlanmasına duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Dolayısıyla, Walt Kelly'nin ve keyifli bir gününde Karl Marx'ın ruhuyla, genç akademisyenler için şu sloganı öneriyorum:

Özgürlük yolunda savaşan kurbağalar, kasvetli, yarım hindistancevizi kabuklarının altında büzüldükçe kaybetmekten başka şansları yok! Dünyanın bütün kurbağaları birleşin!

—

Dizin

Almanya, 13, 28, 39, 95-97, 103, 121
Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 10, 13, 15, 17, 21, 27, 31-32, 35, 37-48, 57-58, 60, 78-80, 85-88, 92, 99-103, 113, 120-22, 124-32, 162, 171-72
Anderson Perry (Rory), 11, 14, 66, 90, 107-8, 136, 146
antropoloji, 62, 69-70, 94, 101, 108-9, 121, 123, 154
Auerbach, Erich, 109, 136-37
Avrupa, 13, 24, 38-40, 61, 66, 99-100, 102, 110-12, 119-20, 136, 163-67
  Avrupa-merkezcilik, 112
  Kıta Avrupası, 107

Benjamin, Walter, 108, 114, 136-37
Bergman, Ingmar, 28
Birleşik Krallık, 35, 72, 111 (ayrıca bkz. Britanya)
Britanya, 13, 15-16, 24, 26, 30-31, 57, 64, 78, 110-13, 120-21, 127-28, 131-32, 171 (ayrıca bkz. Birleşik Krallık)
Britanya Komünist Partisi, 30, 107
Burma, 15, 41-42, 50-51, 57, 78

Colorado, 13, 32

Çin, 13-14, 17-19, 38, 40, 49, 53-54, 57, 62, 87-88, 128, 163-64, 166
Çinhindi, 41-42, 50-51, 81, 86, 128
Çin Komünist Partisi, 106
çizgi roman, 26, 96, 162

Debussy, Claude, 54
delilik, 66, 104
dil öğrenimi, 22, 24-25, 32-33, 40, 42-46, 55-56, 62, 66-68, 85-86, 168, 171-72

edebiyat, 24-25, 33, 47, 54, 101, 110, 127, 145 (ayrıca bkz. roman)
Eliot, T. S., 24
Elizabeth, Kraliçe II., 26, 29
Endonezya, 10, 16, 31-32, 42, 44-47, 50-51, 56, 61-83, 89-90, 94-98, 103-4, 109, 117, 149-53, 160
Endonezya Komünist Partisi, 83, 90, 97, 106, 152
Eton Koleji, 18, 23, 26-28, 31, 85

Filipinler, 38, 43, 78, 89, 91-93, 145, 156
felsefe, 101, 104
Fransa, 28, 41, 43, 64

Geertz, Clifford, 61, 69, 104, 108, 129
Güney Asya, 49, 53-54, 68, 166
Güney Asya çalışmaları, 128-29
Güneydoğu Asya, 37, 39-46, 51, 58-59, 76, 87-88, 143, 148, 166

Güneydoğu Asya çalışmaları, 10, 43-46, 48-55, 57-61, 85, 88-89, 95, 128-29

Hall, Stuart, 107
Hayali Cemaatler, 9, 29, 57, 70, 89, 107-8, 110-12, 114, 131-32, 135, 137, 141, 148, 162
Hindistan, 15, 39, 41, 46, 54, 128, 163
Ho Chi Minh, 55
Hollanda, 26, 41, 45-46, 64, 81

İngiltere, 14, 18, 22, 25, 32-33, 107, 111, 117, 156
İrlanda, 9, 13-22, 28, 32-33, 64, 72, 75, 91-92, 111
İtalya, 28, 45, 163

Japonya, 10-11, 38-39, 41, 50, 58, 62, 77-80, 87, 95, 115, 122, 128-29, 166
Kahin, George, 32, 37, 39, 44-48, 52, 60-62, 69, 80-83, 131
Kaliforniya, 13, 20, 32
Kamboçya, 51, 86, 88
Keynes, John M., 27, 101
Komünist Manifesto, 119
Kuala Lumpur, 51, 55, 151
Kurosawa, Akira, 28

Laos, 41, 58-59, 86
Latin Amerika, 100
Londra, 16-18, 22, 64, 108, 110-11, 116

Malezya, 15, 51
Mao Zedong, 57
Maoist, 90-91
Marcos, Ferdinand, 90-91
Marx, Karl, 100-1, 119, 136-37, 145, 172

Mayakovski, Vladimir, 170-71
Melville, Herman, 35
mülakat, 76-77

Napolyon 15, 64
New Left Review (*NLR*), 107-8

Osmanlı İmparatorluğu, 15, 119, 164

Provo Hareketi, 81-82

Rizal, José, 93, 147
roman, 35, 85, 114, 137, 145-47, 157 (ayrıca bkz. edebiyat)

sinema, 14, 27-28, 33
Siyam (Tayland), 9, 33-34, 53, 78, 84-89, 91, 147-48, 154
Soğuk Savaş, 13, 33, 40, 132, 162
Sovyetler Birliği, 30, 38-39, 132
Suharto, General, 56, 72, 82-84, 87, 90, 95-97, 109, 144, 151, 153

Şark ve Afrika Çalışmaları Okulu, 57
Şarkiyat çalışmaları, 121-22, 127
Şarkiyatçılık, 48

teori, 35, 101-3, 110, 126, 133
Thompson, Edward, 107-8

Üç Bayrak Altında, 114, 145-46
üslup, 139-42

Vietnam, 19-20, 49, 54, 56, 88
Vietnam Savaşı, 16, 52, 56, 58-59, 82, 86,

Waley, Arthur, 19

Benedict Anderson
Sınırları Aşarak Yaşamak

Siyasetçi ve sanatçıların yaşamöyküleriyle sık karşılaşırız ama araştırmacıların hikâyelerini pek bilmeyiz. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de geniş ilgi uyandıran ve sosyal bilimlerdeki birçok araştırmayı etkileyen *Hayali Cemaatler* ve *Üç Bayrak Altında*'nın yazarı Benedict Anderson, bize kendi yaşamını anlatıyor. Bu sınırları aşan yaşamdan iyi bir yazarın nasıl yetiştiğini, bir saha araştırmacısının ne gibi sorunlarla karşılaştığını, bunların üstesinden nasıl geldiğini anlıyoruz. Ve en önemlisi yirminci yüzyılın kendini tüm dünyadan sorumlu gören evrenselci solcu kuşaklarının dünyaya nasıl baktığını hatırlıyoruz.

Çin'de doğmuş, çocukluğunu Kaliforniya ve İrlanda'da geçirmiş, eğitimini büyük ölçüde İngiltere'de tamamlamış, 1965 askeri darbesinden sonra Suharto yönetimindeki Endonezya'dan kovulunca araştırmalarına Tayland ve Filipinler'de devam etmek zorunda kalmış ve ABD'de Cornell Üniversitesi'nde Güneydoğu Asya çalışmalarını yürütmüş olan Anderson'ın hikâyesi sadece kendisine ve kitaplarına değil, aynı zamanda Avrupa eğitimi ile Amerikan eğitimi arasındaki farklara, yeni bir araştırma alanı kurulurken yaşanan zorluklara, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana üniversite kurumunun geçirdiği değişime ve Yeni Sol'un küresel düşünce üzerindeki etkilerine de ışık tutuyor.

Siyaset bilimi ve etnografiye ilgi duyan okurlarımız için, ama özellikle de iktidarın ağır ekonomik ve siyasi baskısı altında kendilerine bir sosyal bilimci olarak yol arayan bugünün genç akademisyen kuşağı için yayımlıyoruz bu kitabı.

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-605-316-096-0

Metis Yayınları
www.metiskitap.com